

International Science Group

ISG-KONF.COM

XIII

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL
CONFERENCE "DEVELOPMENT OF MODERN SCIENCE:
THEORY, METHODOLOGY, PRACTICE"**

Madrid, Spain

March 18-19

ISBN 978-1-63732-134-8

DOI 10.46299/ISG.2021.I.XIII

DEVELOPMENT OF MODERN SCIENCE: THEORY, METHODOLOGY, PRACTICE

Abstracts of XIII International Scientific and Practical Conference

Madrid, Spain
March 18 – 19, 2021

Library of Congress Cataloging-in-Publication Data

UDC 01.1

The XIII International Science Conference «Development of modern science: theory, methodology, practice», March 18 – 19, 2021, Madrid, Spain. 221 p.

ISBN - 978-1-63732-134-8

DOI - 10.46299/ISG.2021.I.XIII

EDITORIAL BOARD

<u>Pluzhnik Elena</u>	Professor of the Department of Criminal Law and Criminology Odessa State University of Internal Affairs Candidate of Law, Associate Professor
<u>Liubchych Anna</u>	Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development National Academy of Law Sciences of Ukraine, Kharkiv, Ukraine, Scientific secretary of Institute
<u>Liudmyla Polyvana</u>	Department of Accounting and Auditing Kharkiv National Technical University of Agriculture named after Petr Vasilenko, Ukraine
<u>Mushenyk Iryna</u>	Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of Mathematical Disciplines , Informatics and Modeling. Podolsk State Agrarian Technical University
<u>Oleksandra Kovalevska</u>	Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs Dnipro, Ukraine
<u>Prudka Liudmyla</u>	Odessa State University of Internal Affairs, Associate Professor of Criminology and Psychology Department
<u>Slabkyi Hennadii</u>	Doctor of Medical Sciences, Head of the Department of Health Sciences, Uzhhorod National University.
<u>Marchenko Dmytro</u>	Ph.D. in Machine Friction and Wear (Tribology), Associate Professor of Department of Tractors and Agricultural Machines, Maintenance and Servicing, Lecturer, Deputy dean on academic affairs of Engineering and Energy Faculty of Mykolayiv National Agrarian University (MNAU), Mykolayiv, Ukraine
<u>Harchenko Roman</u>	Candidate of Technical Sciences, specialty 05.22.20 - operation and repair of vehicles.
<u>Belei Svitlana</u>	Ph.D. (Economics), specialty: 08.00.04 "Economics and management of enterprises (by type of economic activity)"

TABLE OF CONTENTS

AGRICULTURAL SCIENCES		
1.	Liubych V., Oliinyk O. CULINARY QUALITY AND OUTPUT OF FLATTENED CEREALS FROM EMMER WHEAT AFTER THE RADIATION WITH HIGH-FREQUENCY FIELD	10
2.	Резніченко В.П. ВПЛИВ МІКРОДОБРИВ НА УРОЖАЙНІСТЬ ЛЮЦЕРНИ	14
3.	Станкевич С.В. БАКТЕРІАЛЬНИЙ ОПІК ПЛОДОВИХ (ERWINIA AMYLOVORA BURRILLO WINSLOW ET AL.) В УКРАЇНІ	19
ART HISTORY		
4.	Аметова Л.М. АВТОРСЬКИЙ ПОСУД З КОЛЕКЦІЇ ЄВГЕНІЇ ГАПЧИНСЬКОЇ	24
CHEMICAL SCIENCES		
5.	Starokadomsky D., Reshetnyk M. REINFORCED EFFECT OF CARBIDE MICROFILLERS ON RESTORATIVE & INDUSTRIAL EPOXY COMPOSITE MATERIALS	28
6.	Tkach V., Kushnir M., da Silva A.O. LA DESCRIPCIÓN TEÓRICA DE LA DETERMINACIÓN ELECTROQUÍMICA DEL BISFENOL S, ASISTIDA POR EL COMPUESTO DE OXIHIDRÓXIDO DE VANADIO CON EL POLI (5-AMINO-1,4-DIHIDROXINAFTALENO)	30
7.	Дарменбаева А.С., Жусипназарова Г.М., Аминов И. ПОЛИМЕР-ТҮРАҚТАНҒАН МЕТАЛЛ НАНОБӨЛШЕКТЕРІН АЛУ ӘДІСТЕРІ	32
ECONOMIC SCIENCES		
8.	Dorosh-Kizym M., Dorosh M. DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY AS THE MAIN TREND OF WORLD DIGITALIZATION	35

9.	Vaskivska K., Solski M., Kawęcka A. ANALIZA TRANSAKCJI NA RYNKU NIERUCHOMOŚCI MIESZKANIOWYCH	41
10.	Атаманчук З.А., Луштей К.І. ОСОБЛИВОСТІ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	46
11.	Кузьменко С.В. УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ СТРАТЕГІЄЮ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА	49
12.	Проценко А.В., Шушакова І.К. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ВИТРАТ ВИРОБНИЦТВА НА ПІДПРИЄМСТВАХ РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА	51
GEOGRAPHICAL SCIENCE		
13.	Домусчи С.В., Тригуб В.І. CHANGEMENT DES PROPRIÉTÉS DU SOL DANS LA VILLE D'ODESSA SOUS L'INFLUENCE DU TRANSPORT AUTOMOBILE ET DES ENTREPRISES INDUSTRIELLES	55
HISTORICAL SCIENCES		
14.	Нікітенко К.В. НАСЛІДКИ РАДЯНСЬКО-НІМЕЦЬКОГО ПОДІЛУ СВІТУ: АНЕКСІЯ ПРИБАЛТІЙСЬКИХ КРАЇН	59
15.	Удовенко О.М. ВПЛИВ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ШКОЛИ АКАДЕМІКА О. К. АНТОНОВА НА СТУДЕНТСЬКУ МОЛОДЬ	65
16.	Чернікова Н.С. ОСОБЛИВОСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЗЕРНОЗБИРАЛЬНОЇ ТЕХНІКИ У ГОСПОДАРСТВАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (2-ГА ПОЛ. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.)	67
LEGAL SCIENCES		
17.	Галатенко К.В., Мілімко Л.В. ПРОТИДІЯ НЕДОБРОСОВІСНІЙ КОНКУРЕНЦІЇ В ГОСПОДАРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	72

18.	Міщук І.В., Батарчук І.І. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ АКТУАЛІЗАЦІЇ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ	75
19.	Явор О.А. ПРАКТИЧНІ ПИТАННЯ ВИЗНАННЯ ШЛЮБНОГО ДОГОВОРУ ФІКТИВНИМ	78
MANAGEMENT, MARKETING		
20.	Вартанян В.М., Полетаєва А.Г. ФЛУКТУАЦІЇ КОРДОНІВ ОБЛАСТЕЙ У ПОЛЯХ МАТРИЦІ GENERALELECTRIC / MCKINSEY ПРИ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ВИХІДНИХ ДАНИХ	83
MEDICAL SCIENCES		
21.	Barannyk S., Chekan L., Shevtsov V. PECULIARIDADES DEL CURSO, DIAGNÓSTICO Y TRATAMIENTO DE LA APENDICITIS AGUDA EN LA PRIMERA PARTE DEL EMBARAZO	86
22.	Shylava M., Valchuk I., Dotsenko M. HIV INFECTION EPIDEMIC PROCESS MANIFESTATIONS IN MINSK, BELARUS	90
23.	Бабій Н.В. ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЛІКУВАННЯ ДОБРОЯКІСНИХ ПУХЛИН ЯЄЧНИКІВ НА ТЛІ ЗАПАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ ДОДАТКІВ МАТКИ ТА ВПЛИВ НА ФЕРТИЛЬНІСТЬ	95
24.	Кожокару А.А., Івачевська Н.С. ПРОФЕСІЙНЕ ЗАХВОРЮВАННЯ У МЕДИЧНОГО ПЕРСОНАЛУ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ СПРИЧИНЕНЕ КОРОНАВІРУСОМ SARS-COV-2	100
25.	Савохіна М.В. ФАРМАКОТЕРАПІЯ ТУБЕРКУЛЬОЗУ: У ФОКУСІ МУЛЬТИРЕЗИСТЕНТНІСТЬ	104

26.	Шевченко О.О., Назар П.С., Левон М.М. ЗАКОНОМІРНОСТІ ПРЕНАТАЛЬНОГО ОНТОГЕНЕЗУ СУДИН ГЕМОМІКРОЦИРКУЛЯТОРНОГО РУСЛА ФУНКЦІОНАЛЬНО РІЗНИХ ОРГАНІВ ЛЮДИНИ ЗА ДАНИМИ УЛЬТРАСТРУКТУРНОГО АНАЛІЗУ	108
PEDAGOGICAL SCIENCES		
27.	Karpluk O., Kassai M., Sizonenko H. ВРАХУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ЗОНИ НАЙБЛИЖЧОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ У ВИКЛАДАННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ	111
28.	Loiko I., Uglyar T., Herasymiuk N. TYPES OF MENTORING, SUITABLE FOR POST-GRADUATE MEDICAL EDUCATION	113
29.	Бекенова Н.А. РОЛЬ АКТИВНЫХ МЕТОДОВ В УЧЕБНОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ ШКОЛЫ	117
30.	Білецька Л.С., Федьович Х.В. МАТЕМАТИЧНІ ДИКТАНТИ ЯК ЗАСІБ КОНТРОЛЮ ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ УЧНЯМИ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	122
31.	Го С., Го Я. ФОРМУВАННЯ В МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА – СТУДЕНТІВ КИТАЮ НАВИЧОК СОЛЬФЕДЖУВАННЯ	127
32.	Жакупов Н.Р. АРАЛАС ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ АРҚЫЛЫ ФИЗИКА МЕН АҒЫЛШЫН ТІЛІН КІРІКТІРУ	130
33.	Загребельний О.В. ПРОФЕСІЙНА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВОЇ ПРАКТИКИ	134
34.	Литвиненко Н.П., Сергієнко Т.В. НАВЧАННЯ ПРОФЕСІЙНО ЗОРІЄНТОВАНОГО ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ МЕДИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ	137

35.	Пушка І.М. ФОРМУВАННЯ ФАХОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ПРИ ВИКЛАДАННІ ДИСЦИПЛІНИ «ЛІКАРСЬКІ РОСЛИНИ» У БАКАЛАВРІВ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ 205 ЛІСОВЕ ГОСПОДАРСТВО ТА 206 САДОВО-ПАРКОВЕ ГОСПОДАРСТВО В УМАНСЬКОМУ НУС	141
36.	Пішак О.В., Романів Л.В. КОМПЕТЕНТНІСНА ЗОРІЄНТОВАНІСТЬ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ	144
37.	Рибалко Л.С., Цапко А.М., Беляєв К.Г. ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ ШКОЛЯРІВ ДО ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ	149
38.	Туряниця В.В., Туряниця В.В. ПОСТАТЬ ПАВЛА-ЙОЗЕФА ШАФАРИКА У ПОВ'ЯЗІ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ТА СВІТОВОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ	152
39.	Угляр Т.Ю., Лойко І.І., Іщук І.С. НАСТАВНИЦТВО, ЯК ЕЛЕМЕНТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ ЛІКАРЯ-ІНТЕРНА	157
40.	Юсупов К.А., Арзуева А.У. ИЗУЧЕНИЕ ЛИРИКА КУНХОЖА В АКАДЕМИЧЕСКИХ ЛИЦЕЯХ	160
41.	Яковишина Т.В. ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ КРЕАТИВНОСТІ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ	166
PHILOLOGICAL SCIENCES		
42.	Horokhova I., Puhachova K. MODERN CHINESE BORROWINGS IN ENGLISH	171
43.	Kozub L. ONLINE LEARNING RESOURCES AND TOOLS IN INTERACTIVE EFL TEACHING	175
44.	Рахимбаева Г.К., Эсемхан М. РОЗА МУҚАНОВА ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ӨМІР ШЫНДЫҒЫ	177

45.	Юсупов К.А. JAZÍWSHÍLARDÍN DÓRETIWSHILIK PSIXOLOGIYASÍ	180
PHILOSOPHICAL SCIENCES		
46.	Рахимова Г.Д. ҚАЗАҚ ӘНДЕРІНДЕГІ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ САРЫНДАР	186
PSYCHOLOGICAL SCIENCES		
47.	Hoshovska D., Hoshovsky Y., Finiv O. ПСИХОЛОГІЧНА СПЕЦИФІКА ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ ДЕПРИВАЦІЇ	192
48.	Пономарьова В.Л., Захарченко В.В. АРТ-ТЕРАПІЯ ЯК ФОРМА РОЗВИТКУ І КОРЕКЦІЇ ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ СФЕРИ	198
49.	Шевченко Н.Ф., Ціник Я.Л. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЯВІВ АГРЕСИВНОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	201
TECHNICAL SCIENCES		
50.	Галянчук І.Р., Кравець Т.Ю., Магир К.Т. МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ КОНВЕКТИВНИХ ТЕПЛОПЕРЕДАВАЛЬНИХ СИСТЕМ ПАРОВОГО КОТЛА ТПП-312 ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ТА БЕЗПЕКИ ЙОГО ЕКСПЛУАТАЦІЇ	205
51.	Копішинська О.П., Гуйва О.О. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДИЗАЙНУ ВЕБ-ЗАСТОСУВАНЬ	209
TOURISM		
52.	Бакало Н.В., Смірнова Н.С. ОСОБЛИВОСТІ МАРКЕТИНГУ В ЗАКЛАДАХ ХАРЧУВАННЯ	212
VETERINARY SCIENCES		
53.	Гайдей О.С., Шуляк С.В., Меженський А.О. МОНІТОРИНГ НОРОВІРУСУ В УСТРИЦЯХ ТА ЇСТІВНИХ МОЛЮСКАХ В УКРАЇНІ ЗА ПЕРІОД 2019-2020 РР.	214

54.	Логвінова В.В. ЛОКАЛІЗАЦІЯ ІМУННИХ УТВОРІВ ТОНКОЇ КИШКИ МУСКУСНИХ КАЧОК	217
-----	---	-----

CULINARY QUALITY AND OUTPUT OF FLATTENED CEREALS FROM EMMER WHEAT AFTER THE RADIATION WITH HIGH-FREQUENCY FIELD

Liubych Vitalii

Doctor of Agricultural Sciences, Professor
Uman National University of Horticulture

Oliinyk Olena

Teacher
Uman National University of Horticulture

Culinary quality of flattened cereal It is known [1, 2] that the culinary properties of the finished product are crucial for the end consumer. Culinary properties (taste, color, consistency during chewing) are significantly affected by grain hulling [3]. Varietal characteristics of grain have a somewhat smaller effect. Grain moistening does not significantly affect the quality of porridge [4]. It is known that grain hulls degrade the culinary quality of the finished product in terms of consistency during chewing and color and also significantly increase the time of porridge cooking. Since one variety of emmer wheat was used, the overall culinary quality of the cereal did not change depending on the processing elements [5].

The smell of the porridge was weak (5.7 points), and the consistency during chewing was tough (5 points). Despite this, the overall culinary quality of the porridge was high (7.3 points). After cooking, swollen grains retained their shape. This positively affected the external attractiveness of the porridge. With a similar culinary quality of the porridge, we obtained flattened cereal from emmer wheat grain with a hulling index of 3.2–6.9 % [6]. However, the steaming method was then used as heat treatment. Obviously, in the production of flattened cereals by microwave irradiation, grain hulls soften. This can be explained by the greater weakening of the linkage of high-polymer macromolecules.

The overall culinary quality of the first-grade cereal did not differ significantly from the high-grade one. However, the external attractiveness of this porridge is lower because the grains somewhat lost their shape after cooking. This is due to the fact that they have an irregular shape with a torn periphery. The cooking time does not directly affect the overall culinary quality. Information on the reduction of cooking time should be used as a positive factor for marketing purposes. Water-heat treatment of grain had a significant impact on the cooking time of high-grade cereal. Thus, moistening by 1 % caused a decrease in cooking time by 7 % compared to dry grain. Microwave irradiation of grain had a greater effect on the cooking time. For 20 s of microwave irradiation, the cooking time was 19.1 min. The increase in treatment time to 180 s reduced the cooking time to 15.9 min or by 17 %.

To determine the optimal grain processing modes, a desirability function is constructed. The conditions of optimization can be cereal yield and culinary quality. Thus, in studies, the culinary quality of porridge did not change under different processing modes. Therefore, it is advisable to choose the production modes that provide the highest yield of high-grade cereal. Moistening emmer wheat grain by 0.5–1.0 % before microwave treatment has the greatest effect on the cereal yield.

The optimal time of grain irradiation is from 80 to 100 s. During this time, the largest amount of high-grade cereal was obtained, 91.3–92.3 %. An increase in the time of microwave irradiation of grain (up to 100 s) at different moisture contents contributed to a significant increase in high-grade cereal. This is due to the effect of microwave irradiation on biochemical processes in the grain. During irradiation, the grain was heated, accompanied by transformations in protein and starch complexes. The obtained trends are similar to the results given in [7], which determines the similarity of the response to irradiation of emmer and common wheat. Proteins are denatured into simpler components. Partial dextrinization of starch takes place. At the same time, these complexes acquire adhesive properties. However, with prolonged microwave irradiation (over 100 s), the grain components are exposed to high thermal effects. Prolonged high-temperature treatment of grain is accompanied by deep irreversible processes. Proteins and starch lose their adhesion ability. As a result, the grains do not stick together after deformation between the rolls of the flattening machine. The yield of high-grade cereal decreases, while the yield of first-grade cereal and related products (chop, meal), on the contrary, grows.

Grain moistening improved the yield of high-grade cereal by 18 %. With a moisture content of 0.5 %, a rapid increase in the total yield of cereal was observed (66.3–75.7 %). An increase in the moisture index to 1.0 % contributes to a further increase in cereal yield, characterized by lower intensity. Therefore, excessive moistening of the grain is impractical. The positive effect of grain moistening is explained by the formation of a film on the grain surface, which inhibits the rapid evaporation of moisture from the grain. As a result, biochemical processes in the grain are accelerated.

The results of the studies show that processing grain in the microwave field has a positive effect on the yield of cereal. There is equipment for irradiation with continuous operation. This is important because the use of equipment with periodic operation is less efficient and requires a significant increase in fixed assets (operational hoppers for grain softening). After heat loss, the endosperm of the irradiated grain is fixed due to the gelatinization of proteins with starch.

Traditional methods of water-heat treatment in the production of flattened cereal [7] have significant disadvantages: frequency (the need for tempering); dependence on environmental conditions (decrease in temperature requires an increase in softening time, or additional heating of grain and water); the need for drying. Microwave irradiation can be an alternative to the traditional steaming process, as it eliminates most of its disadvantages.

Microwave processing of grain is accompanied by positive changes in the culinary quality of the finished product, in particular, significantly improves its smell. After 100–120 s of irradiation, the cereal acquired a pleasant smell with a nutty aroma. This

can be explained by the formation of melanoid compounds, as the grain temperature exceeded 100 °C.

The culinary quality of the obtained product was satisfactory (at least 5.0 points), which determines the feasibility of using emmer wheat grain to produce wholegrain cereal, which is impossible in the processing of spelt and triticale wheat [1, 3].

Raising consumer awareness of nutrition issues will stimulate the market for products with high biological quality [8]. Wholegrain emmer wheat cereal is highly competitive due to increased biological value, in particular, increased protein content, including a significant proportion of water and salt-soluble fractions [5]. In addition, emmer wheat is tolerant to certain diseases and adverse climatic conditions [9]. This creates prerequisites for growing this crop through organic farming. The hulls of common wheat grains acquire considerable strength, giving a very hard consistency when chewed with a strong crunch [5]. In contrast, the hulls of emmer wheat grain are easily chewed with a weak crunch, which meets the minimum requirements for the culinary quality of the finished product.

The recommended modes can be applied to Golikovska emmer wheat grain or others that have similar technological characteristics. Processing emmer wheat grain with other technological properties requires a separate study. It should be noted that the developed recommendations have limitations, namely the developed modes provide for the use of emmer wheat grain with a high protein content (>14 %). The use of grains with lower protein content will lead to lower yields of high-grade cereal with lower culinary properties [5].

The issue of using microwave irradiation as heat treatment of grain is relevant and has practical significance for the modern grain processing industry. The identified effects of grain irradiation before flattening indicate the prospects for implementing the proposed treatment methods in production.

The shortcomings of the studies include the lack of technical and economic indicators of cereal production using microwave irradiation. It is advisable to further study the energy intensity of the microwave irradiation process and compare it with traditional hot conditioning methods for existing enterprises. In addition, a detailed study of the reduction of investment risks as a result of integrating the microwave irradiation process into the projects of new cereal plants of various capacities is required.

The studies were conducted using the moistening and softening guidelines for common and durum wheat grain [7]. It is advisable to further study the extended range of grain moisture content before microwave irradiation and its effect on the yield and quality of the finished product. The safety indicators of the finished product need to be clarified, in particular, microbiological changes in emmer wheat grain of different grades and the quality of the finished product as a result of microwave irradiation before flattening.

In the production of flattened wholegrain cereal from emmer wheat, it is possible to use unhulled grain. It is optimal to moisten the grain by 0.5–1.0 % with the irradiation time of 80–100 s. The use of such processing parameters provides a yield of 91.7–92.3 % of high-grade flattened cereal with a culinary score of 7.3 points, which is a high result.

References:

1. Liubych, V., Novikov, V., Zheliezna, V., Prykhodko, V., Petrenko, V., Khomenko, S., ... Moskalets, T. (2020). Improving the process of hydrothermal treatment and dehulling of different triticale grain fractions in the production of groats. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 3(11 (105)), 55–65. doi:10.15587/1729-4061.2020.203737.
2. Hospodarenko, G., Liubych, V., Polyanetska, I. (2017). Cereal properties of grains of different varieties and lines of spelled wheat. *News of Dnipropetrovsk state agrarian and economic university*, 1(43). 12–16. (in Ukrainian).
3. Liubych, V., Novikov, V., Polianetska, I., Usyk, S., Petrenko, V., Khomenko, S., Moskalets, T. (2019). Improvement of the process of hydrothermal treatment and peeling of spelt wheat grain during cereal production. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 3(11 (99)), 40–51. DOI:10.15587/1729-4061.2019.170297. (in Ukrainian).
4. Osokina, N. M., Liubych, V. V., Novikov, V. V., & Leshchenko, I. A. (2020). Yield of spelt wheat rolled grits depending on exposure time to microwave EMF (electromagnetic field of high-frequency current) and water treatment. *Collected Works of Uman National University of Horticulture*, 1(96), 52–71. DOI:10.31395/2415-8240-2020-96-1-52-71.
5. Hospodarenko, G. M., Poltoretskyi, S. P., Liubych, V. V., Zheliezna, V. V. (2018). Improvement of the parcooking mode for the rolled groats production of spelt wheat. *Collected Works of Uman National University of Horticulture*, 93(1), 8–22. DOI:10.31395/2415-8240-2018-93-1-8-22. (in Ukrainian).
6. Liubych, V. V., Novikov, V. V., & Leshchenko, I. A. (2019). Influence of the duration of dehulling and water heat treatment grain obtaining and culinary evaluation of wheat rolled cereal emmer. *Scientific Notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Series: Technical Sciences*, 6(2), 107–111. DOI:10.32838/2663-5941/2019.6-2/19.
7. Kroshko, H., Levchenko, V., Nazarenko, L. (1998). *Rules for organizing and conducting the technological process at the cereals factories*. Kyiv: Viola.
8. Petrenko, V., Liubich, V., Bondar, V. (2017). Baking quality of wheat grain as influenced by agriculture systems, weather and storing conditions. *Romanian Agricultural Research*, 34, 69–76. Available online: <https://www.cabdirect.org/cabdirect/abstract/20183008263>.
9. Kiseleva, M. I., Kolomiets, T. M., Pakholkova, E. V., Zhemchuzhina, N. S., Lubich, V. V. (2016). The differentiation of winter wheat (*Triticum aestivum* L.) cultivars for resistance to the most harmful fungal pathogens. *Agricultural biology*, 51 (3), 299–309. doi: doi.org/10.15389/agrobiol.2016.3.299rus.

ВПЛИВ МІКРОДОБРИВ НА УРОЖАЙНІСТЬ ЛЮЦЕРНИ

Резніченко Віта Петрівна

к.с.г.н., доцент

Центральноукраїнський національний технічний університет

Бобові культури - важлива складова сівозміни і кормовий ресурс. До них відноситься цінна бобова культура люцерна, яка широко вирощується в усьому світі як корм для великої рогатої худоби, коней, овець, кіз.

Люцерна забезпечує корм багатий на білок та вітаміни (листі міститься до 19-20% білків, велика кількість вітамінів - А, С, РР і ін., 0,24% фосфору і 1,49% кальцію), що згодуюється тваринам в свіжому вигляді, силосу (сінажу), сіна, гранул.

Кормова цінність люцерни поєднується з її високою продуктивністю. Вона швидко відростає (3-4 рази протягом вегетаційного періоду) і забезпечує влітку цінний високопоживний корм. В середньому урожайність зеленої маси люцерни складає в межах 400-600 ц/га, сіна 50-120 ц/га.

Як і інші бобові, в коренева система люцерни знаходиться у симбіозі з бактеріями *Sinorhizobium meliloti*, що здатні зв'язувати атмосферний азот, що сприяє виробництву високобілкових кормів незалежно від наявності азоту в ґрунті. Азотфіксуюча здатність люцерни (яка збільшує вміст азоту в ґрунті) і використання люцерни як корм для тварин значно знижує витрати на азотні добрива і підвищує ефективність сільського господарства, покращує екологічну ситуацію [1].

В зв'язку з високим антропогенним тиском, а саме вирощування монокультур, не дотримання сівозміни, внесення не обґрунтованих доз добрив та засобів захисту тощо, спостерігається зниження родючості ґрунтів, за рахунок зниження кількості мікро- та макроелементів.

Для вирощування високих і сталих врожаїв сільськогосподарських культур поряд з макроелементами (N, P, K, Ca, Mg, S) важливими у живленні рослин є ще 14 елементів. Найбільше значення мають шість елементів – B, Mn, Cu, Zn, Co, Mo. У зв'язку з тим, що їх вміст у ґрунтах досить малий (0,01 – 0,001% на суху речовину), їх називають мікроелементами, а добрива, які їх містять – мікродобривами. Більшість мікроелементів потрібні для нормального росту і розвитку рослин, оскільки вони виконують важливі фізіологічні функції.

Мікроелементи входять до складу ферментативних систем, покращують обмін речовин, сприяють нормальному перебігу фізіологічних та біохімічних процесів, впливають на процес фотосинтезу.

Під дією мікроелементів зростає стійкість рослин до хвороб, несприятливих умов навколишнього середовища, покращується засвоєння макроелементів з ґрунту та добрив [2].

Не достатня кількість елементів живлення на початкових етапах, може не мати візуальних проявів, але це призводить до значного зменшення врожайності культури, оскільки біохімічні процеси пригнічені дефіцитом елемента [3].

Ще донедавна мікроелементи застосовували в так званій сольовій формі, тобто у вигляді неорганічних солей металів, що мають цілий ряд недоліків (токсичність, шкідливість для ґрунту, засвоєння рослинами лише на 20-30 %). В теперішній час на зміну солям прийшли хелати мікроелементів – складні органічні комплексні сполуки, які забезпечують високий рівень засвоєння елементів живлення (на 90-95 %), швидку ліквідацію дефіциту мікроелементів в період вегетації, зменшення норми внесення мікроелементів, і відповідно підвищення рівня рентабельності рослинницької продукції.

Бобові культури добре реагують своєю продуктивністю на позакореневе підживлення молібденом, бором, марганцем, цинком, магнієм та сіркою. Особлива роль у мінеральному живленні бобових належить молібдену, який поліпшує азотний обмін та фіксацію атмосферного азоту бульбочковими бактеріями [4].

Мікродобрива є одним із основних факторів, що впливають на продуктивність люцерни [5].

Тому, в наших дослідженнях ми звернули увагу, як впливали мікродобрива на насінневу продуктивність та урожайність зеленої маси люцерни (табл.1).

Результати досліджень, засвідчують, що мікродобрива позитивно впливали на насінневу продуктивність люцерну.

Показники насінневої продуктивності люцерни у 2019 році були вищими у порівнянні до показників урожайності 2020 року.

Встановлено, за використання мікродобрива Авангар-Молібден, за передпосівної обробки насіння та без позакореневого підживлення (контроль), в середньому, склало 0,178 т/га, тоді за підживлення у фазі 2-3 трійчастих листків забезпечило насінневу продуктивність – 0,201 т/га, що було вище від контролю на 0,023 т/га; за підживлення у фазі 2-3 трійчастих листків забезпечило 0,204 т/га, що було вище від контролю на 0,003 т/га.

На варіантах за використання мікродобрива Квантум-бобові показники насінневої продуктивності, в середньому по роках, були вищими до попередніх ділянок в межах 9,3-16,4 %.

Досліджувана культура сформувала максимальну урожайність насіння за обробки та підживлення Реаком-СР-бобові.

На варіантах за передпосівної обробки та (без підживлення), забезпечило в середньому по роках, продуктивність насіння 0,218 т/га, що перевищувало аналогічні варіанти за використання Авангард-Молібден було вище на 18,3%, а Квантум-бобові на 2,3%.

Таблиця 1

Вплив мікродобрив на насіннєву продуктивність люцерни (т/га)

Фактор А Обробка насіння	Фактор В Позакореневе підживлення	2019 р	2020 р	середнє
Авангард- Молібден	контроль (без підживлення)	0,187	0,168	0,178
	підживлення у фазі 2-3 трійчастих листків	0,203	0,199	0,201
	підживлення у фазі кінець бутонізації-цвітіння	0,205	0,202	0,204
Квантум- бобові	контроль (без підживлення)	0,216	0,210	0,213
	підживлення у фазі 2-3 трійчастих листків	0,224	0,213	0,219
	підживлення у фазі кінець бутонізації-цвітіння	0,229	0,221	0,225
Реаком-СР- бобові	контроль (без підживлення)	0,221	0,214	0,218
	підживлення у фазі 2-3 трійчастих листків	0,231	0,221	0,225
	підживлення у фазі кінець бутонізації-цвітіння	0,240	0,235	0,238
Np ₀₅	А	0,017	0,019	
	В	0,019	0,023	
	АВ	0,033	0,04	

Так, за підживлення у фазі 2-3 трійчастих листків досліджуваний показник склав 0,225 т/га, що був вищий від контролю на 0,007 т/га, тоді як на аналогічних варіантах за використання Авангард-Молібден було вище на 10,7%, а Квантум-бобові на 2,6%.

На варіантах за підживлення у фазі кінець бутонізації-цвітіння насіннєва продуктивність склала 0,238 т/га, що було вищим від контролю на 0,02 т/га, тоді як на аналогічних варіантах за використання Авангард-Молібден було вище на 14,3 %, а Квантум-бобові на 5,5%.

В наших дослідженнях ми звернули увагу, як впливали досліджувані фактори на урожайність зеленої маси люцерни.

Як показали наші дослідження, застосування мікродобрива Авангард-Молібден за передпосівної обробки насіння та за підживлення забезпечили найнижчу урожайність у порівнянні до інших варіантів досліду, та відповідно забезпечило в середньому на контролі (без підживлення) – 6,02 т/га; за підживлення у фазі 2-3 трійчастих листків – 6,63 т/га, що перевищувало контроль на 0,61 т/га; а за підживлення у фазі кінець бутонізації-цвітіння – 7,84 т/га, що перевищувало контроль та перше підживлення на 1,82 та 1,21 т/га, відповідно.

На варіантах за використання мікродобрива Квантум-бобові показники урожайності люцерни, в середньому по роках, були вищими до попередніх в межах 17- 19 %.

Таблиця 2

Вплив мікродобрив на урожайність зеленої маси люцерни, (т/га)

Фактор А Обробка насіння	Фактор В Позакореневе підживлення	2019 р	2020 р	середнє
Авангард- Молібден	контроль (без підживлення)	6,54	5,49	6,02
	підживлення у фазі 2-3 трійчастих листків	7,07	6,19	6,63
	підживлення у фазі кінець бутонізації-цвітіння	8,46	7,22	7,84
Квантум- бобові	контроль (без підживлення)	7,89	6,76	7,33
	підживлення у фазі 2-3 трійчастих листків	8,37	7,74	8,06
	підживлення у фазі кінець бутонізації-цвітіння	10,22	9,18	9,70
Реаком-СР- бобові	контроль (без підживлення)	9,17	6,46	7,82
	підживлення у фазі 2-3 трійчастих листків	10,67	9,07	9,87
	підживлення у фазі кінець бутонізації-цвітіння	13,48	11,75	12,6 2
Нір ₀₅	А	0,88	0,56	
	В	0,88	0,78	
	АВ	1,53	1,34	

Також, в наших дослідженнях ми звернули увагу, як впливали мікродобриво Реаком-СР-бобові на урожайність зеленої маси люцерни.

Встановлено, що досліджувана культура сформувала максимальну урожайність обробки та підживлення Реаком-СР-бобові. Так, на варіантах за передпосівної обробки та (без підживлення), забезпечило в середньому по роках, урожайність зеленої маси 7,82 т/га, що перевищувало аналогічні варіанти за використання Авангард-Молібден було вище на 23,1%, а Квантум-бобові на 6,3%.

За підживлення у фазі 2-3 трійчастих листків досліджуваний показник склав 9,87 т/га, що був вищий від контролю на 2,05 т/га, тоді як на аналогічних варіантах за використання Авангард-Молібден було вище на 32,8%, а Квантум-бобові на 18,3%.

На варіантах за підживлення у фазі кінець бутонізації-цвітіння урожайність зеленої маси склала 12,62 т/га, що було вищим від контролю на 4,8 т/га, тоді як на аналогічних варіантах за використання Авангард-Молібден було вище на 37,9 %, а Квантум-бобові на 23,1%.

Отже, насіннева продуктивність люцерни та зелена маса протягом 2019-2020 років досліджень залежала від мікродобрив. В середньому, по роках встановлено, що за рахунок більш сприятливих гідротермічних умов показники продуктивності, як по зеленій масі так і по насінневій продуктивності, були вищими у 2019 році. Максимальну насінневу продуктивність та

урожайність зеленої маси забезпечили варіанти за передпосівної обробки та підживлення у фазі кінець бутонізації-цвітіння Реаком-СР-бобові, що відповідно склало 0,238 т/га та 12,62 т/га.

Список літератури

1. Сторчак М. В. Багаторічні бобові трави: навч. посіб. / Херсонський державний аграрний університет. 2-ге вид. Херсон: Айлант, 2006. 56 с
2. Городній М.М. Агрохімія. / К.: Арістей, 2008. 936с.
3. Петриченко В.Ф. Актуальні проблеми кормовиробництва в Україні. Агроном. 2012. № 3. С. 196 - 198.
4. Власюк П.А. Биологические элементы в жизнедеятельности растений. К.: Наук.думка.1969.
5. Шешела Т.А. Вплив мікроелементів на урожайність насіння люцерни в умовах зрошення. Землеробство. №7. 2009. с.45.

БАКТЕРІАЛЬНИЙ ОПІК ПЛОДОВИХ (*ERWINIA AMYLOVORA* BURRILLO WINSLOW ET AL.) В УКРАЇНІ

Станкевич Сергій Володимирович

кандидат сільськогосподарських наук, доцент
Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

Збудник захворювання бактерія *Erwinia amylovora* Burrillo Winslow et al. = (*Bacillus amylovorus* (Burrill) Trevisan, *Bacterium amylovorum* Chester, *Erwinia amylovora* f.sp. *rubi* Starr et al., *Micrococcus amylovorus* Burrill) належить до класу Gamma Proteobacteria (Гамма-Протеобактерії) ряду Enterobacteriales (Ентеробактеріальні) родини Enterobacteriaceae (Ентеробактерії).

Збудник уражує близько 170 видів рослин. Найбільшої шкоди завдає рослинам родини розоцвітих (Rosaceae). Плодові культури, які найбільш чутливі до опіку належать до роду груша (*Pyrus*), яблуня (*Malls*), айва (*Cydonia*), слива (*Prunus*), абрикос (*Armeniaca*), вишня (*Cerasus*) і персик (*Persica*). Декоративні та дикорослі належать до родів: кизильник (*Cotonoasten*), (*Crataegus*), піраканта (*Pyracantha*), горобина (*Sorbus*), троянда, шипшина (*Rosa*). Шкідливість хвороби виражається в ослабленні дерев, втраті товарної якості плодів та урожайності, а за сприятливих умов розвитку хвороби – у повній загибелі рослин протягом одного вегетаційного періоду. Найбільш чутливими до хвороби є рослини віком 3–8 років. Опік плодових завдає шкоди садівництву багатьох країн. Зокрема, у Каліфорнії в результаті бактеріального опіку плодових за 10 років втрати від захворювання було оцінено у 2 млн дол. В південній частині Англії в 1967 р. було знищено понад 20 тис. дерев груші і 19 тис. інших рослин-живителів. У Нідерландах в 1966–1967 рр. викорчували приблизно 7 га плодових дерев.

Перші випадки захворювання плодових дерев відзначено в штаті Нью-Йорк (США) в кінці XVIII ст. Хвороба поширилася також у Канаді, Мексиці, Чилі, Гватемалі. Проникнення в Європу датується серединою 1950-х рр. В Англії захворювання вперше зафіксовано на грушах у графстві Кент у 1957 р. На континенті – у Польщі на грушевих деревах в 1966 р. У 2005 р. осередки ураження бактеріальним опіком відзначали в більшості країн Європейського Союзу – від Кіпру на півдні до Швеції на півночі, а також поза Євросоюзом. У Білорусії вперше виявлено у 2008 р. У Східній Азії, Новій Зеландії, Австралії достовірно не виявлено, хоча карантинні заходи щодо цього захворювання були основною причиною 90-річного ембарго на імпорт новозеландських яблук в Австралію, скасованого рішенням СОТ у серпні 2010 р. Нині світовий ареал поширення хвороби є таким:

Європа: Австрія, Албанія, Бельгія, Білорусь, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Великобританія, Греція, Данія, Естонія, Ірландія, Іспанія, Італія, Кіпр, Латвія, Литва, Люксембург, Молдова, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Північна Македонія, Польща, Росія, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Україна, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія, Чорногорія, Швейцарія, Швеція;

Азія: Вірменія, Ізраїль, Іран, Йорданія, Казахстан, Киргизстан, Ліван, Корея (Південна), Сирія, Туреччина;
Африка: Алжир, Єгипет, Марокко, Туніс;
Північна Америка: Канада, США;
Центральна Америка та країни Карибського басейну: Бермудські о-ви, Гватемала, Мексика (рис. 1).

Рис. 4.20. Світовий ареал *Erwinia amylovora* Burrilo Winslow et al.

В Україні хвороба відома з 1999 р., коли її вперше виявили в Чернівецькій області. Станом на 01.01.2017 р. карантинні режими щодо бактеріального опіку плодів встановлені в господарствах Волинської, Кіровоградської та Рівненської областей. Загальна площа зараження *E. amylovora* в Україні становила 23,7 га.

Бактерії *E. amylovora* – грамнегативні, але деколи забарвлені клітини, мають фіолетовий відтінок, палички розміром $0,5\text{--}0,8 \times 1,2\text{--}1,8$ мкм. У мазках розташовані поодинокі, парами або ланцюжком, утворюють капсулу, спори не утворюють. Рухаються бактерії за допомогою джгутиків, які мають перитрихіальне розташування. Факультативний анаероб з вираженою здатністю до аеробного типу використання речовин.

Бактерії проникають у рослини через квітки, продири листків, рани, тріщини. Поширення бактерій здійснюється в низхідному напрямку по паренхімній тканині рослини. Зараження рослин може відбуватися в різні періоди вегетації, коли температура повітря оптимальна для розмноження бактерій, а також наявне зволоження, опади та комахи-переносники. Виділяють три критичні періоди появи хвороби: 1 – ранньовесняний період (розпускання бруньок і цвітіння), 2 – літній період (інтенсивний ріст дерев), 3 – осінній період (посилений сокорух). Найважливішим джерелом інфекції є зимуючі виразки. У

весняний період найпершими інфікуються квітки, від яких бактерії поширюються через квітконіжку до паренхімної частини черешків листків. З розвитком хвороби бактерії розповсюджуються по паренхімі кори гілок та стовбура, уражуючи все дерево, що призводить до його загибелі. Найбільш сприятливими для розвитку захворювання навесні є температура повітря вище 18 °С та відносна вологість повітря 70 %. Збільшення чисельності бактерій проходить дуже швидко за температури від 24 до 29 °С, патоген розвиватися в температурному режимі від 4 до 32 °С. Розвитку інфекції сприяють тривалі дощі та висока вологість. Співвідношення високої атмосферної та ґрунтової вологості підвищує внутрішньоклітинну вологість тканин рослини і тим самим прискорює рівень розмноження та виживання *E. amylovora*. Значне ураження збудником бактеріального опіку дерев спостерігають після грозових дощів з градом. Сильні вітри можуть бути причиною пошкодження листків та молодих пагонів, які стають сприйнятливими до бактерій у період інтенсивного росту рослин. Важливе значення в поширенні бактерії відіграють комахи, які переносять їх на поверхні свого тіла та в кишковому тракті. Важлива роль належить комахам-запилювачам (бджоли), а також комахам з колючо-сисним та гризучим ротовим апаратом (попелиці, цикадки, листоблішки).

Типовими ознаками хвороби є обпалений вигляд квіток та листків на уражених гілках, виділення білого бактеріального ексудату, утворення якого залежить від кліматичних умов, муміфікація недозрілих плодів, а також утворення гачкоподібного згину молодих пагонів. Залежно від того, яка частина рослини уражена, бактеріальний опік плодів називають: опіком квіток, пагонів, листків, плодів, гілок.

Ознаки опіку квіток проявляються у зміні їхнього забарвлення від коричневого до чорного. Інфекція поширюється на квітконіжку, яка змінює своє забарвлення на темно-зелене, а потім на коричневе або чорне. За теплої вологої погоди із квітконіжки виділяються крапельки бактеріального ексудату. За зниження вологості і незначного розвитку хвороби ексудат відсутній. Уражені квіти висихають і залишаються на дереві.

На листках спостерігається почорніння по краю і згортання їх до середини в разі проникнення інфекції через природні отвори та серединну жилку листка. Листки стають чорними у груші (рис. 2), коричневими у яблуні, кизилу, глоду, горобини та ін.

Після цвітіння найбільш сприйнятливими до інфекції стають молоді пагони. Верхівкові молоді пагони в'януть, утворюючи характерний гачкоподібний згин у вигляді пастушої палиці. Кора стає водянистою, на ній виступають крапельки молочно-білого ексудату. За оптимальних для розвитку захворювання погодних умов (температура не нижче 18 °С, вологість повітря вище 70 %) інфекція на прирості протягом вегетаційного періоду може поширюватися на 15–30 см. Установлено, що в зелених частинах гілок патоген розповсюджується швидше, ніж у здерев'янілих. Уражені пагони, кора і листки змінюють забарвлення від світло-коричневого до темно-коричневого на яблунях,

і від темно-коричневого до чорного – на грушах.

На гілках та стовбурі утворюються клиноподібні виразки з різним характером межі здорової і мертвої тканини. У більш стійких сортів спостерігається чітке відмежування здорової тканини, у чутливих відмежувань немає. Кора в таких місцях розм'якшується, розтріскується, епідерміс відшаровується. Із виразок може виступати молочно-білий ексудат, який у міру підсихання набуває бурого кольору. Ексудат відсутній за високої температури і низької вологості. Захворювання поширюється зверху вниз із скелетних гілок до стовбура, а звідти – до кореня. Захворювання уражує і плоди. Недозрілий плід інфікується через пори в шкірці, а також після пошкодження градом та комахами. Уражені у першій половині літа плоди мають вигляд просякнутих вологою, з часом вони стають чорними (на груші) або червонувато-коричневими (на яблуні), зморщуються, муміфікуються і залишаються прикріпленими до пагона. За високої вологості повітря із продихів виділяється велика кількість ексудату, спочатку молочного (рис. 3), а потім янтарного кольору. Дозрілі плоди мають характерні симптоми опіку – трохи вдавнені темнозбарвлені плями.

Рис. 2. Пагони груші, уражені бактеріальним опіком плодових

Рис. 3. Яблуко, уражене бактеріальним опіком плодівих з білим ексудатом

У масштабах одного саду поширення *E. amylovora* відбувається за допомогою комах-запилювачів (бджоли, оси, джмелі), мух, попелиць та інших комах. Також розповсюдженню захворювання сприяють перелітні птахи та повітряні потоки, за допомогою яких збудник може бути перенесений на більші відстані. Між країнами бактеріальний опік поширюється насамперед із садивним і прищепним матеріалом рослин-живителів, які містять приховану інфекцію.

Заборонено завезення зараженого садивного й прищепного матеріалу рослин-живителів із заражених зон країн розповсюдження *E. amylovora*. Імпортний садивний матеріал повинен бути розміщеним в інтродукційно-карантинних розсадниках. Для своєчасного виявлення захворювання необхідне обстеження насаджень у період цвітіння та досягання плодів. Для зменшення ризику завезення збудника з-за кордону необхідно вимагати підтвердження, що розсадник, у якому вирощували завезений садивний або прищепний матеріал, вільний від *E. amylovora* протягом останнього вегетаційного сезону. Ризик завезення збудника на плодах вважається мінімальним. Проте вперше на Європейський континент збудник завезли з плодами і тарою з-під них.

АВТОРСЬКИЙ ПОСУД З КОЛЕКЦІЇ ЄВГЕНІЇ ГАПЧИНСЬКОЇ

Аметова Ліля Маметовна
здобувач Київського національного
університету культури і мистецтв,
м. Київ, Україна

Анотація. Досліджено арт-дизайн фірмового посуду художниці Євгенії Гапчинської, що працює в унікальній творчій манері й неповторній стилістиці. Варто відзначити, що наразі серед професійних мистецтвознавців діяльність Є. Гапчинської досі належним чином не осмислена. Розглянуто художні особливості колекції фірмового посуду бренду Gapchynska. 2010 х- 2020 х рр. Приділено увагу мистецьким експериментам авторки в галузі художньо-оформлювальної діяльності.

Ключові слова: фірмові чашки, колекція посуду, постачальник щастя №1, порцелянові вироби, Є. Гапчинська, Україна.

Abstract: The art design of branded tableware artist Eugenia Gapchynska, who works in a unique creative manner and unique style, has been studied. It is worth noting that currently among professional art critics the activity of E. Gapchynska is still not properly understood. The artistic features of the collection of branded tableware of the Gapchynska brand are considered. 2010 - 2020 The attention is paid to the author's artistic experiments in the field of art and design activities.

Key words: branded cups, tableware collection, supplier of happiness №1, porcelain products, E. Gapchynska, Ukraine.

На сьогодні Євгенія Гапчинська є відомим художником не лише в Україні, а й поза її межами. Впродовж останніх років її творчість набула величезної популярності. Улюблені сюжети «Майстерні Щастя» Євгенії Гапчинської поступово стають доступними для широкого кола шанувальників її творчості. При цьому популярність майстрині отримала досить відчутні масштаби, у тому числі й завдяки її співпраці із різними брендами, які тиражували картини Гапчинської у вигляді принтів на найрізноманітніші види товарів, зокрема прикрас, одягу. Наразі сьогодні можна знайти у продажу безліч найрізноманітніших речей з її картинками: шкільні пенали і портфелі, футболки, чашки, тарілки, та навіть шоколадки, цукерки.

Питанням пошуку нових шляхів віддзеркалення власної ілюзорної реальності та її дорослої проєкції в дитячий тендітний світ Є. Гапчинської займається й сучасна київська дослідниця книжкової графіки, кандидат мистецтвознавства В. Олійник, яка неодноразово згадувала її у своїх наукових розвідках. Значну увагу авторському стилю художниці та проявам її творчості у різних напрямках дизайну приділила знаний київський дослідник, доктор мистецтвознавства, проф. Київського університету імені Бориса Грінченка О. Школьна [4].

Також не залишається без уваги оригінальний ліцензований посуд GARCHINSKA: це чашки і блюдця з картинами серії «Ти моє щастя», «Дівоча таємниця», Моя любов. Весь посуд виготовлений з якісного порцеляни і представлений в авторській манері художниці з сучасним розписом. Застосовуючи силу виразності гротеску, вигадливі примхливі тендітні крихітні чоловічки з рум'яними щічками в ілюстративних розворотах Є. Гапчинської до Л. Керролла оживають своїми новими сторонами життя в оздобленні посуду.[1].

Посуд виконаний з порцеляни з декором, притаманним для улюблених сюжетів «Майстерні Щастя» Євгенії Гапчинської, які стають доступними для широкого кола шанувальників її творчості. Посудна арт-дизайнерська продукція від Євгенії Гапчинської має абсолютно унікальне оздоблення, яке складно сплутати з творами різних майстрів. Неймовірно милі дівчатка і хлопчики – це фірмовий стиль всіх її робіт.

Інноваційні проекти художниці вдалі і легко знаходять своїх шанувальників завдяки оригінальним рішенням образної системи і композиційної подачі. Чашки, блюдця і тарілки, весь посуд з картинами Євгенії Гапчинської покликаний радувати, дарувати тепло і милі посмішки, насолоджуватися кожним днем.

Перелік джерел посилання

1. Аметова Л. М. Інтерактивна книжкова графіка Євгенії Гапчинської. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку: наук. зб.* Вип. 28. Рівне: РДГУ, 2018. С. 82–86.
2. Поставщик щастя №1 в магазині Посуда Клуб. URL: <https://posudaclub.kiev.ua/garchinska.html> (дата звернення: 03.02.2021 р.).
3. Стильні аксесуари на кухні з оригінальним дизайном від Garchinska (artist Garchinska) (14 червня, 2017 г.). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=AsV-BvFvnQA> (дата звернення: 05.02.2021 р.).
4. Shkolna O. Integration of Fine Art Works into Design of Environment on the Example of Works by Eugenia Garchinska. *Архпростір*. 2018. №3. С. 97–100, 129.

Рисунок 1. Серія посуду з арт-дизайнерської колекції Євгенії Гапчинської.

Рисунок 2. Чайний набір для однієї особи з дизайном авторства Є. Гапчинської.

Рисунок 3. Порцеляновий набір з двох тарілок для десерту серії «Монро» від Є. Гапчинської.

REINFORCED EFFECT OF CARBIDE MICROFILLERS ON RESTORATIVE & INDUSTRIAL EPOXY COMPOSITE MATERIALS

Starokadomsky Dmitro

Ph.D (Chemistry&Physics of Surfaces; photopolymer stomatologic materials)
Chuiko Institute of Surface Chemistry; National Academy of Sciences (NAS)

Reshetnyk Maria

Ph.D (Geosciences) National museum of Natural History NAS, Ukraina

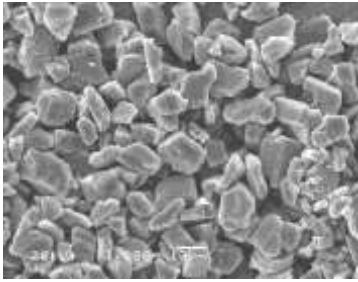
In this work, the basic mechanical and resistant properties of polyepoxides with 50 wt% of microdispersed carbides of *Si, Zr, Cr, Nb, Ti, Mo* were investigated. It is established that morphology microstructure of obtained composites characterizes by comparative homogenous distribution of fillers. By thermo-gravymetric method it is established low effect of filling on temperatures intervals of destructive thermo-oxidation for composites.

It is established that filling let cardinaly change resistance of epoxy-composites in acetone solutions and strong oxidizers (35% H₂O₂). But at same time, the resistance to acids (25% HNO₃) decreases.

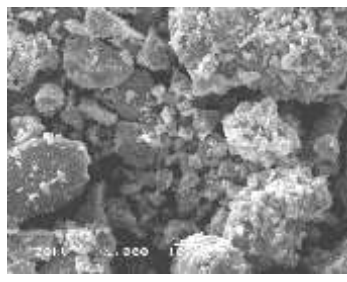
Experiment shows an essential increase of strength characteristics (at compression, abrasion, adhesion, micro-hardness, modulus at compression, bending), and also fire- & shrinkage-resistance. Can conclude that filling by carbides let obtain a good-forming masses, who polymerized to strong & resistant composites with enhanced characteristics.

Table. Microhardness (load in Newtons) for immersions of steel half-sphere in 10-30 mcm

	10 mcm	20 mcm	30 mcm
<i>Non-filled epoxy polymer</i>	<i>50</i>	<i>120</i>	<i>250</i>
<i>SiC</i>	<i>90</i>	<i>250</i>	<i>400</i>
<i>TiC</i>	<i>120</i>	<i>300</i>	<i>420</i>
<i>ZrC</i>	<i>120</i>	<i>250</i>	<i>350</i>
<i>CrC</i>	<i>130</i>	<i>250</i>	<i>330</i>

SiC x1000

Epoxy+50% SiC, x1000

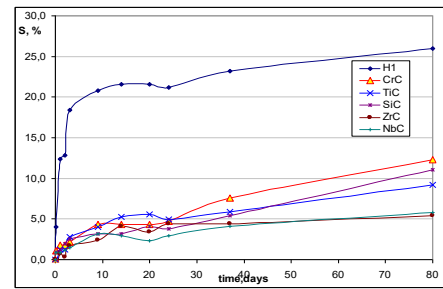

Fig.1. Curves of swelling for unfilled (H1) and 50 wt%-filled composites

LA DESCRIPCIÓN TEÓRICA DE LA DETERMINACIÓN ELECTROQUÍMICA DEL BISFENOL S, ASISTIDA POR EL COMPUESTO DE OXIHIDRÓXIDO DE VANADIO CON EL POLI (5-AMINO-1,4-DIHIIDROXINAFTALENO)

Tkach Volodymyr,

Doctor en Química, Investigador
Universidad Nacional de Chernivtsi, Ucrania

Kushnir Marta

Maestra en Química, Profesora de Química
Gimnasio Municipal #5, Chernivtsi, Ucrania

Adriano O. da Silva

Doctor em Química, Profesor Adjunto
Universidade Federal do Oeste do Pará, Campus Jurity, Brasil

Bisfenol S (Fig. 1) es uno de los monómeros usados en resinas epoxi y policarbonatos. A lo contrario del famoso bisfenol a, este tiene el grupo sulfónico, enlazado a ambos los anillos aromáticos, proveyendo la conjugación entre ellos. Él también se forma en la descomposición de una amplia variedad de compuestos orgánicos – fármacos, colorantes, lubricantes.

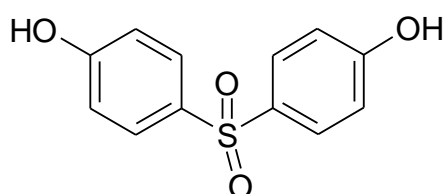

Fig. 1. Bisfenol S

Sin embargo, el bisfenol S es un compuesto bastante tóxico. Él puede ser cancerígeno, neurotóxico y provocar mutaciones en el organismo. Así, el desarrollo de un método de la detección de bisfenol S es una tarea actual.

En este trabajo se describe teóricamente la posibilidad de la detección catódica del bisfenol S, asistida por el compuesto de un polímero conductor de 5-amino-1,4-dihidroxinaftaleno con el oxihidróxido de vanadio trivalente. Esquemáticamente el proceso electroanalítico puede ser expuesto según la Fig. 2:

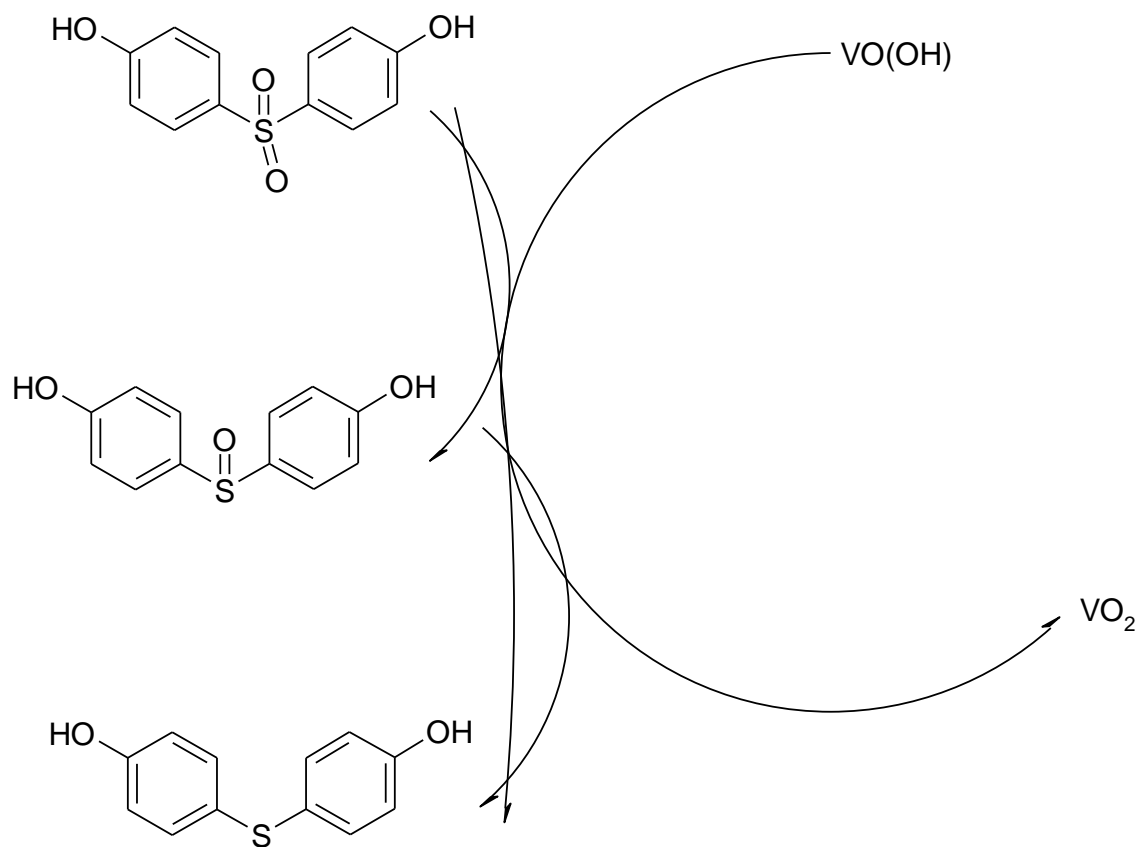

Fig. 2. El esquema de la detección del bisfenol S.

El análisis del modelo, correspondiente al mecanismo de reducción confirma la eficacia del proceso electroanalítico de la detección del bisfenol S.

ПОЛИМЕР-ТҰРАҚТАНҒАН МЕТАЛЛ НАНОБӨЛШЕКТЕРІН АЛУ ӘДІСТЕРІ

Дарменбаева Ақмарал Сабетбекқызы

PhD, «Химия және химиялық технология» кафедрасы доцент м.а.,
М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз, Қазақстан

Жусипназарова Газиза Макуаевна

«Химия және химиялық технология» кафедрасы I курс магистранты,
М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз, Қазақстан

Аминов Ихлас

«Химия және химиялық технология» кафедрасы II курс студенті,
М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз, Қазақстан

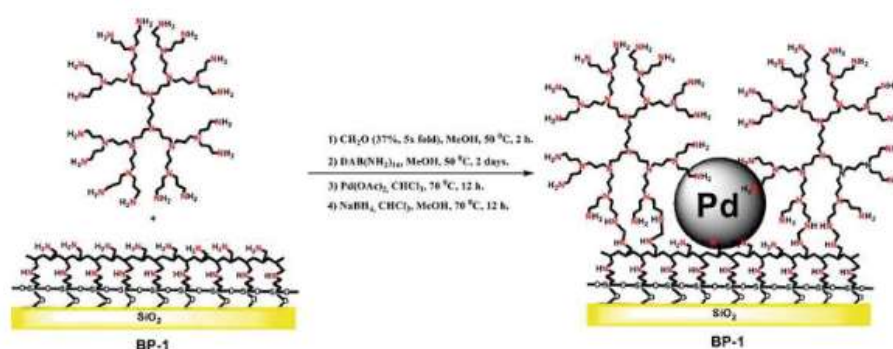
Соңғы уақытта нанокристалды материалдарға айтарлықтай көңіл бөлінуде, бұл кем дегенде екі себепке байланысты. Біріншіден, кристаллит мөлшерінің азаюы, яғни каталитикалық белсенділік, қатты фазалық реакциялардағы белсенділік және агломерация процестері сияқты материалдық қасиеттерді жақсартудың дәстүрлі әдісі. Екінші себеп – заттың кванттық эффектілердің көрінуінен пайда болатын ерекше қасиеттердің (магниттік, оптикалық және т.б.) нанокристалды күйінде көрінуі. Сондықтан нанокристалды материалдарды өндіру және зерттеу жаңа буын технологиясын құрудың маңызды кезеңі болып табылады.

Нанобөлшектерді синтездеу әдістерін шартты түрде екі топқа бөледі [1]:

- физикалық: иондық бомбалау, аэрозольдық әдістер, вакуумдық буландыру, катодты шашырату, абляция, дисперсия және т.б.;
- химиялық: химиялық тотықсыздану, криохимиялық синтез, электрохимиялық әдіс, термиялық ыдырау реакциялары және т.б.

Металдардың нанобөлшектерін алу үшін негізінен химиялық әдістер қолданылады [3]. Химиялық әдістердің ішіндегі ең кең тарағаны – металдар бөлшектерін олардың тұздарының сулы ерітінділерінен әр түрлі тұрақтандырғыштардың қатысуымен тотықсыздандыру әдістері болып табылады. Құрамында сутегі және құрамында сутегі бар қосылыстар (тетрагидробораттар, сілтілік металл цитраттары, гипофосфиттер, спирттер, металлоорганикалық қосылыстар) тотықсыздандырғыш ретінде қолданыла алады.

Полимер тұрақтанған нанобөлшектерді алуға көптеген зерттеу жұмыстары арналған [2-4]. Көптеген зерттеушілер нанобөлшектерді олардың көлемдік сипаттамаларының беткі қабатының жоғары болуына байланысты каталитикалық реакциялар үшін жақсы нұсқа деп санайды. Гетерогенді катализ аймағында катализатордың мөлшерін, құрамын және таралуын толығымен талдау қажет, сонымен қатар көміртегі қолдайтын Pd, соның ішінде көміртекпен қамтамасыз етілген Pd белсенді катализаторларының барлығы наноскалада болады. Наноматериалдардың синтезі мен сипаттамасының жетілдірілуімен наноскалярлық катализаторлар қазір диеналық гидрогенизацияны қоса, қажетті әрекеттерді орындау үшін дайындалған және дайындалған. Мысалы, кремний бетіне жиналған дендримерлермен (полипропиленимин, PPI) тұрақтандырылған Pd нанобөлшектері катализді қолдану үшін қолданылады (1-сурет) [5].

1-сурет – Полипропиленимин (PPI) - модификацияланған палладий нанобөлшектері катализаторының композициясы

Бұл жұмыста полиакриламидпен түрлендірілген бейорганикалық тасымалдағышқа отырғызылған металл нанобөлшектері адсорбция әдісімен дайындалды [6].

Алынған металл нанобөлшектер $400-4400\text{см}^{-1}$ жиілік диапазонындағы инфрақызыл спектрометрінде зерттелді.

Металл нанобөлшектерінің спектрлерінде $3527, 3520\text{ см}^{-1}$ (созылу тербелісі) жұтылу жолақтары байқалады, $1627, 1629\text{ см}^{-1}$ (деформациялық тербелістер) – ОН топтарына жатады. Кейбір металл катиондары металл бөлшектеріне айналды, ал кейбіреулері $\text{Ag}(\text{OH})$ - түрінде қалды, бұл ИҚ спектрінде 3616 см^{-1} сіңіру жолағымен расталды.

Осылайша, ИҚ спектрлік талдау нәтижесінде алюминий оксидіне полимерлер арқылы өтпелі металдармен үйлестіру әдісі, біздің жағдайда полиакриламид анықталды.

Қолданылған әдебиеттер

1. Помогайло А.Д. Наночастицы металлов в полимерах / А.Д. Помогайло, А.С. Розенберг, И.Е. Уфлянд // М.: Химия, 2000.
2. Moriarty Ph. Nanostructured materials // Rep. Prog. Phys. - 2001. - Т. 64. – С. 297 - 381.

3. Burkeev M.Zh., Khamitova T.O., Havlíček D., Sarsenbekova A.Zh. с соавторами. Synthesis, Characterization, and Catalytic Properties of Metal-Polymer Complexes Based on Copolymers of Polyethylene(propylene) Glycol Maleates with Acrylic Acid // Russian journal of applied chemistry. – 2019. - Том: 92, выпуск: 1. - С. 1-8. <https://doi.org/10.1134/S1070427219010014>

4. Khomutov G.B. Interfacial synthesis of noble metal nanoparticles // Materials Science and Engineering C. - 2002. - V. 22. - P. 141-146.

5. Khomutov G.B. The design, fabrication and characterization of controlled-morphology nanomaterials and functional planar molecular nanoclusterbased nanostructures // Surface Science. - 2003. - V. 532-535. - P. 287-293.

6. Кулажанов К.С., Курманбаева И.А., Жармагамбетова А.К. Гидрирование 3,7,11-триметилдодецин-1-ола-3 на модифицированных поли-2-метил-5-винилпиридином биметаллических катализаторах // Известия АН РК. – 2001. - № 2. – С.30-33.

DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY AS THE MAIN TREND OF WORLD DIGITALIZATION

Dorosh-Kizym Mariana

PhD in Economics, Associate Professor
Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine
and Biotechnologies Lviv

Dorosh Marta

Senior Teacher
Lviv University of Business and Law,
Lyceum «European»

Undoubtedly, digitalization is a global megatrend. It has been present in the life of every person on earth for more than a year and will last for a long time. On the way to its development, digitalization radically changes many processes and phenomena. Thanks to it, such concepts as startups, business incubators, accelerators, business angels and many others have become firmly established in economics.

Initially, digitalization was understood exclusively as the conversion of analog data into digital formats, but nowadays the term «digitalization» is used in a much broader sense, including as a «digital revolution» in the economy, society and private life [1].

In point of fact, digitalization as such is not a new phenomenon and has been developing since the early 70s. Recently, however, this process has rapidly accelerated, thereby significantly improving the network infrastructure and communications, hardware and software, more and more enabling manufacturers to sell their goods and services around the world. In addition, with the rise in digitized information, the increase in computing power and the wider penetration of high-speed Internet connections, the ability of enterprises to collect, transmit and process information has significantly increased. The movement of information across borders has become an important component as a contribution to the production of goods and services, a key component of new types of data that are intensively used in international markets.

Digitalization has created its own economy – a system that has become an indispensable attribute of our reality, as well as its authorities, who recognized the trend in time and managed to find themselves on the crest of its waves. This global trend has led to greater or lesser changes in the method of production in almost all industries that existed before its emergence, and still does. All this is impossible not to notice or ignore. Informatization is a kind of multifaceted and multilevel megaproject on a scale of trillions of man-hours. Until the work on it is completed, all related named and unnamed processes and phenomena will continue.

Innovative changes in society and the rapid digitalization of the economy dictate completely new conditions for doing business and lead to increased demand for the

electronic market for goods. New marketing tools are becoming needed, especially in the field of e-commerce. E-commerce is a new and not yet quite common type of commerce given the certain mentality and resource constraints of the population of our state. At the same time, according to experts, e-commerce has a great future [2].

According to the majority of the world's population, e-commerce is e-buying or selling online. Generation X (latchkey kids) argue that e-commerce is not just financial or trade transactions made through networks, but, importantly, chains of ever-improving global business processes related to transactions.

Generation Y (millennials), who are constantly looking to the future or perhaps just know well the statistics that indicate significant growth rates of the digital economy in recent years, will note that e-commerce is the core of the rapidly growing digital economy in the world and the result of the explosive rate of development of telecommunications capacity over the past decade.

And while other generations are discussing «technologies of the future», for Generation Z the «future» has already arrived. They simply cannot imagine life without the Internet and were born with pages in social networks. They will not get lost, because there is a navigator, they will not be unreasonable because they will ask Google.

Electronic commerce, or e-commerce, is a sphere of the economy that provides for the conduct of trade and financial transactions directly on the Internet. In simple terms, this is any transaction made from an electronic device connected to the network. An absolute analogue of a shopping center, but with a large assortment and comfort: you can visit it without leaving your home.

The Internet provides unique opportunities to communicate with the audience. At first, they were appreciated in the United States, launching e-commerce in 1979, then the promising direction spread throughout Europe since 1981, and in the late 1990s, China and the countries of the former Soviet Union picked up the baton (fig. 1).

E-commerce in Ukraine is the distribution, sale, advertising, promotion of services and goods, is any transactions on the worldwide network using digital devices.

There are five main areas of electronic commerce:

- online commerce
- network marketing
- money transfers from e-wallets and cards through online payment systems
- internet banking

As internet access and penetration soars worldwide, the number of digital buyers continues to grow every year.

Figure 1. E-commerce life cycle

Source: Indicators calculated based on data from The Future Of Customer Engagement And Experience

Access to electronic commerce today is possible from any smart device. Today, more than 7 billion devices are connected to the Internet in the world, and by 2022 their number will increase to 50 billion, despite the fact that the world's population is about 8 billion people. Thus, the globalization of the Internet, which 10 years ago was available to less than 20% of the world's population, and today is almost 45%, and the inevitable growth of telecommunications capacity – contribute to new business models and break the principles of existing industries.

The world is going digital. And e-commerce is an important part of this transformation. The more developed the country's economy, the larger the volume of the online trading market becomes [3].

E-commerce in our time is a whole industry that is rapidly penetrating all areas of human activity. Right now this industry is in a stage of rapid growth. A huge number of companies around the world see it as a great commercial potential and an opportunity to move their business to a qualitatively new level.

In the age of information technology, the transition to a digital economy is inevitable. After all, those who quickly realize the main trends in the development of the world community will receive more benefits.

The digital economy is a type of economy where the key factors (means) of production are digital data: numerical, textual, and the like. Their use as a resource can significantly increase the efficiency, productivity, value of services and goods and build a digital society.

A digital society is a society that intensively and productively uses digital technologies for its own needs (self-realization, work, rest, education, leisure of everyone), as well as for achieving and realizing joint economic, public and social goals.

The digital economy covers business in all sectors of economic activity, that is, not only in the information and telecommunications sector, but also in basic industries, agriculture, construction, and the like. The digital economy permeates all sectors across all categories: public and private; real, non-productive and financial, extractive, manufacturing and service sectors.

Digital technologies are both a huge market and industry, as well as a platform for the efficiency and competitiveness of all other markets and industries. High-tech production and modernization of industry through information and communication and digital technologies, the scale and pace of digital transformations should be a priority of economic development.

The digital economy means a new level of digital services when almost all operations go online. And for industrial enterprises, the transition into the digital economy has been defined in the world as Industry 4.0 – the fourth industrial revolution.

The term «fourth industrial revolution» is a logical continuation of the concepts of the first, second and third industrial revolutions.

The first industrial revolution began in the second half of the XVIII century after the advent of steam engines that made it possible to move from manual labor to a machine, and, the use of energy from coal and the industrial printing house acted as the main communication tool.

The second revolution was characterized by the development of mass conveyor production, oil energy and the emergence of the internal combustion engine, electrification, the emergence of telephone networks, radio and television as the main communication tools.

The third industrial revolution, also called the digital revolution, began in the second half of the XX century with the creation of digital computers and the further evolution of information technology. Our world lives in this era.

The digital revolution in this period of time turns into the fourth, a feature of which is the massive introduction of cyber-physical systems into production.

Digitization should be seen as a tool, not an end in itself. With a systematic state approach, digital technologies stimulate job creation, increase productivity, economic growth and the quality of life of Ukrainian citizens [4].

Opportunities that the digitization trend creates for Ukraine:

- competitive growth of the economy sectors;
- development of the digital economy and labor market;
- emergence of new industries;
- development of innovative entrepreneurship.

The main, but not the only, plus of e-commerce is the lack of geographical restrictions. Cooperation with logistics companies helps reach the audience on a global scale. Finding the target audience has become much easier because people like to gather in interest groups on social networks, on thematic forums and sites.

The next plus is the price of the product, which in the online store is often lower than in offline stores. This is due to the reduction of the chain of intermediaries between the supplier and the customer, and the reduction of maintenance costs.

Advantages of e-commerce for the manufacturer:

- the quality of customer service increases;
- business processes become faster, more efficient and simpler;
- much less paperwork;
- productivity increases: the process starts when a request is received from the customer – neither later nor earlier, without unnecessary actions and delays.

Advantages of online trade for the consumer:

- support and availability from anywhere around the clock: you can choose a product, make a purchase and delivery at any time of the day, from anywhere in the world where there is a network connection;
- ability to select and compare products in different stores;
- one can leave a comment or see other people's reviews about the product before making a purchase decision;
- absolutely comprehensive information about a product or service is always available (fig. 2).

Every year, technologies go forward, new trends are gaining momentum, affecting all the schemes by which people do business in the digital world. And in order to stay ahead of the competition or even just to «stay in the game», you need to learn to work with new tools, track trends and be flexible enough to adapt to these changes.

Figure 2. Main digitization principles

Source: based on <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html>

The world has entered the era of the fourth industrial revolution – a period in which digitalization plays perhaps the most significant role for production, and innovative technologies such as virtual reality, internet of things, artificial intelligence and robotics are fundamentally changing the way people work and the way they live. The backbone of modern society is a rapidly growing network of electronic knowledge and tools that includes manufacturers, suppliers, sellers, buyers and users of information in electronic form.

Today Ukraine is at a unique stage of development when there is a chance to make the so-called «digital leap» in key spheres of the economy. That is, to quickly move to a new stage of development in these spheres, bypassing intermediate stages, and starting to use modern systems at once, bypassing several generations of technologies.

The percent of the digital economy in Ukraine is gradually steadily increasing, but the pace of its development is still low. In order to keep up with the world's leading economies forever, it is necessary to begin large-scale digitization of all industries as soon as possible, investing as much as possible in the development of digital infrastructures, innovations and modern technologies.

References:

1. Dorosh-Kizym M.M., Dadak O.O., Gachek T.S. (2019) Instrumentariy tsyfrovoho marketynhu v umovakh rozvytku informatsiynoyi ekonomiky. *Scientific Messenger of LNU of Veterinary Medicine and Biotechnologies, Seriya Ekonomichni nauky*, 21(92), 104-109. DOI: <https://doi.org/10.32718/nvlvet-e9217>
2. Vishnevsky V., Harkushenko O., Kniaziev S., Lypnytskyi D., Chekina V. (2020) Digitalization of Ukrainian economy: transformational potential. *Monograph* ISBN: 978-966-360-398-8, PH «Akademperiodyka», Kyiv, 188 p. DOI: <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.398.188>
3. Rudenko M. (2018), Tsyfrovizatsiya ekonomiky: novi mozhlyvosti ta perspektyvy. *Ekonomika ta derzhava*, vol. 11, 61-65. DOI: 10.32702/2306-6806.2018.11.61
4. The concept of development of the digital economy and society of Ukraine for 2018-2020 https://compu.fandom.com/uk/wiki/The_concept_of_development_of_the_digital_economy_and_society_of_Ukraine_for_2018-2020

ANALIZA TRANSAKCJI NA RYNKU NIERUCHOMOŚCI MIESZKANIOWYCH

Vaskivska Kateryna,

prof. dr hab.,

Katedra Społecznych i Humanistycznych

Podstaw Architektury Krajobrazu,

Instytut Matematyki, Informatyki i Architektury Krajobrazu

Wydział Nauk Ścisłych i Nauk o Zdrowiu

Katolicki Uniwersytet Lubelski im. Jana Pawła II,

Lublin, Polska

Solski Marek,

mgr., asystent, Katedra Ochrony Środowiska

Przyrodniczego i Krajobrazu

Instytut Matematyki, Informatyki i Architektury Krajobrazu

Wydział Nauk Ścisłych i Nauk o Zdrowiu

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II,

Lublin, Polska

Kawęcka Anna,

studia stacjonarne I stopnia,

Gospodarka Przestrzenna,

Instytut Matematyki, Informatyki i Architektury Krajobrazu

Wydział Nauk Ścisłych i Nauk o Zdrowiu

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II,

Lublin, Polska

Inspiracją dla problemu badania jest zaspokajanie jednej z najbardziej podstawowych potrzeb człowieka jaką jest potrzeba bezpieczeństwa. W słynnej piramidzie potrzeb stworzonej i opracowanej przez Abrahama Masłowa, poza potrzebami fizjologicznymi, niezbędnymi do funkcjonowania człowieka, to właśnie potrzeba bezpieczeństwa stanowi filar i jest dominująca w całej hierarchii. Z pewnością, za jej realizację uznać można posiadanie mieszkania, domu, własnego lokalu przystosowanego do zaspokajania potrzeby mieszkaniowej człowieka, jego rodziny czy osób postrzeganych przez niego jako najbliższe. Ponadto, jako realizację potrzeby bezpieczeństwa uznaje się też powszechnie bezpieczeństwo ekonomiczne. W tej kategorii rozumieć należy posiadanie stałego źródła dochodu lub zgromadzonego zabezpieczenia finansowego (jako które w obecnych warunkach gospodarczych postrzega się lokatę kapitału w nieruchomościach), gromadzenie środków pieniężnych oraz składników materialnych mienia, które pozwalają na zabezpieczenie bytu i zapewniają poczucie stabilizacji.

Zagadnieniem wyjściowym które należy wyjaśnić aby dojść do meritum omawianego tematu jest definicja rynku nieruchomości. Sam rynek jako kategorię

ekonomiczną należy rozumieć jako ogół stosunków wymiennych (towarowo - pieniężnych) między sprzedającymi, oferującymi produkty po określonej cenie i reprezentującymi podaż, a kupującymi, zgłaszającymi zapotrzebowanie na te produkty znajdujące pokrycie w funduszach nabywczych, tym samym reprezentującymi popyt [1, s. 7]. Dla prawidłowego funkcjonowania rynku i jego równowagi musi zatem wystąpić wiele czynników równocześnie, są to między innymi: odpowiednia ilość oferowanych dóbr, posiadanie kapitału przez kupujących, akceptacja cen i konkurencyjność – rozumiana jako możliwość wyboru wśród ofert tej dopasowanej do potrzeb nabywcy, jak również posiadanie wyboru kontrahenta (brak monopolu). Na rynek mogą też wpływać inne czynniki, spoza ekonomicznej sfery dla przykładu: nastroje społeczne, trendy marketingowe, uwarunkowania polityczne czy obwarowania prawne. Niezliczona liczba czynników nieustannie wpływa również na specyficzny rynek jakim jest rynek nieruchomości.

Nieruchomości mogą być nabywane na wiele różnych sposobów. Naturalnie jedną z pierwszych przychodzących na myśl metod jest standardowa umowa sprzedaży. Niemniej jednak w życiu codziennym spotykamy także nabycie praw do nieruchomości poprzez spadek, darowiznę, sporadycznie występującą w praktyce zamianę, ale też zasiedzenie czy nabycie w drodze postępowania egzekucyjnego w drodze licytacji komorniczą. Niestety umowa sprzedaży wiąże się nie tylko z zapłatą ustalonej pomiędzy kupującym a sprzedającym ceny. Istnieje szereg procedur i kroków które przy zamiarze zawarcia umowy należy wykonać i z których zarówno osoba zainteresowana zakupem jak i sprzedają nieruchomości, powinna zdawać sobie sprawę przed dojściem do etapu finalnej transakcji. W pierwszej kolejności wspomnieć należy o kosztach związanych z poszukiwaniem potencjalnego klienta i zlecaniem tej czynności podmiotowi profesjonalnemu lub korzystanie z pomocy agenta nieruchomości przy doborze interesującej nabywcę oferty nieruchomości. Kolejnie wyjaśnione zostaną zagadnienia związane z zapłatą zaliczki lub zadatku i różnica pomiędzy nimi. Aby skutecznie nabyć nieruchomość jest zawarcie umowy w formie aktu notarialnego co wiąże się z opłatą. Ponadto sprzedaż opodatkowana jest podatkiem od czynności cywilno-prawnych lub podatkiem od towarów i usług. Po nabyciu nieruchomości celem ujawnienia swojego prawa powinno się również dokonać wpisu w księdze wieczystej, dokonanie przedmiotowego wpisu jest czynnością odpłatną. Wszystkie te czynniki należy mieć na uwadze i wkalkulować je do budżetu przeznaczanego na zakup.

Lublin położony po wschodniej stronie Polski, jest największym i najprężniej rozwijającym się ośrodkiem po prawobrzeżnej stronie Wisły. Jako stolica województwa lubelskiego pełni rolę administracyjnego, gospodarczego i kulturalnego centrum regionu. Liczba ludności stanowi blisko 340 tys. mieszkańców, dzięki czemu miasto plasuje się jako dziewiąte pod względem liczby mieszkańców w porównaniu do pozostałych miast położonych na terenie Polski. Lublin jest dużym ośrodkiem akademickim. Szacuje się że, studenci publicznych uczelni takich jak KUL, UMCS, Uniwersytet Medyczny, Uniwersytet Przyrodniczy czy Politechnika Lubelska stanowią łącznie około 1/5 liczby mieszkańców miasta. Z uwagi na to, iż nie posiadają oni zazwyczaj meldunku w Lublinie, ich liczba nie jest ujmowana w statystkach liczby ludności. Niemniej wpływ zamieszkujących miasto młodych osób (zarówno tych

będących w czasach studenckich jak i młodych dorosłych wkraczających na rynek pracy i zakładających rodziny) na kształtowanie lokalnego rynku nieruchomości jest niebagatelny.

Miasto Lublin charakteryzuje się urozmaiconą rzeźbą terenu, w tym licznymi wąwozami, co wpływa i kształtuje krajobraz zabudowy miejskiej. Doliny stanowią zielone części rekreacyjne, korytarze napowietrzające miasto, które fortunnie pozbawione są zabudowy mieszkaniowej. Niewątpliwie czyni to Lublin miastem zielonym, bogatym w miejsca do uprawiania sportu i spacerów, a także urozmaicone przyrodniczo, dzięki czemu można uznać go za miasto atrakcyjne dla mieszkańców. Charakterystyczna budowa geomorfologiczna czyni jednak Lublin niespójnym, posiadającym wyraźne rozgraniczenia i zabudowę zlokalizowaną wyspowo, na kanwie czego dopatrywać można się rozdrobnienia miasta na aż 27 dzielnic, co przedstawia mapa poniżej.

Szczególnie w ostatnich latach da się zauważyć, że bogate historycznie miasto Lublin staje się bardzo atrakcyjnym ośrodkiem turystycznym, Wpływają na to takie atrakcje jak między innymi; ocalałe przed zniszczeniem wskutek działań wojennych oryginalne Stare Miasto, Plac Litewski, Trybunał Koronny, Ogród Saski, Muzeum Wsi Lubelskiej, Jeszywas Chachemej, Zamek, nowoczesne Centrum Spotkania Kultur, Obóz Majdanek czy Zalew Zemborzycki. W mieście organizowane jest wiele wydarzeń kulturalnych i festiwali jak dla przykład Jarmark Jagielloński, Festiwal Sztukmistrzów oraz Noc Kultury. Opisany rozwój potencjału turystycznego miasta kształtuje i niewątpliwie istotnie zmienia lubelski rynek mieszkaniowy. Śródmiejskie kamienice są szczególnie interesujące dla inwestorów – hotelarzy czy restauratorów, które to usługi wypierają mieszkańców z centralnej części Lublina. Powstają nowe obiekty w całości przeznaczone na obsługę turystów, osoby prywatne dążą do pomnażania swojego kapitału poprzez dochodowy najem krótkoterminowy lokali na serwisach typu Booking.com czy Airbnb. Wszystkie te czynniki wpływają zarówno na ceny lubelskich nieruchomości jak i postrzeganie atrakcyjności poszczególnych lokalizacji jako potencjalnego miejsca zamieszkania.

Według danych statystycznych w całym województwie lubelskim w roku 2019 zawarto łącznie 23477 transakcje kupna/ sprzedaży nieruchomości [2]. Dane te zawarto zbiorczo, niemniej jednak z całą pewnością możemy stwierdzić, iż dominującą rolę w tej liczbie stanowią te dotyczące nieruchomości położonych na terenie miasta wojewódzkiego Lublina.

Nieruchomości lokalowe to najpopularniejszy sektor wśród nieruchomości przeznaczonych na zaspokajanie potrzeb mieszkaniowych ludności. Mieszkania zlokalizowane w wielorodzinnych budynkach zamieszkania zbiorowego – blokach, apartamentowcach czy kamienicach, są najczęściej wybieraną z pośród kupowanych nieruchomości przez Lublinian. Decyduje o tym dogodna lokalizacja, dostęp do usług jak i nieodległe sklepy, placówki edukacyjne czy bliskość komunikacji publicznej. Mieszkania są w stanie zaspokajać potrzeby wielu potencjalnych klientów z uwagi na dużą dyferencjację zarówno w liczbie posiadanych pomieszczeń - pokoi, metrażu, standardu czy lokalizacji. I tak na podstawie danych statystycznych opracowanych na koniec roku 2018 w samym Lublinie znajduje się łącznie 154 926 mieszkań, składających się z przeciętnie z 3,55 izb (izby rozumiane jako pomieszczenia

posiadające odrębne przegrody - w tej statystyce ujęto zatem pomieszczenia takie jak kuchnia, łazienka czy hall) [3]. Statystycznie na jedno mieszkanie przypada 2,19 osoby zamieszkujące, a średnia powierzchnia jednego lokalu wynosi 60,1 metrów użytkowych. Lublin jest zatem miastem zasobnym w nieruchomości lokalowe, zarówno te pochodzące z rynku pierwotnego jak i wtórnego.

Rynek pierwotny mieszkań, oznacza, jak omówiono w powyższych rozdziałach, iż mieszkanie tego rodzaju nie było wcześniej zasiedlone. Zakup mieszkania od dewelopera ma niewątpliwie sporo plusów jak przykładowo dopasowanie wystroju wnętrza do własnych potrzeb, nowoczesne budownictwo w tym innowacyjne rozwiązania techniczne, estetyka osiedla, możliwość zakupu miejsca parkingowego wyłącznie na własne potrzeby. Niestety, nowi lokatorzy spotykają się również z szeregiem problemów takich jak czasochłonne oraz kosztochłonne wykończenie lokum od podstaw, immisje dźwiękowe z przyczyn prowadzenia prac wykończeniowych przez pozostałych mieszkańców, hałas powodowany przez młode rodziny z dziećmi czy często spotykana niedoinwestowana okolica w postaci braku infrastruktury komunikacyjnej oraz usług, a także peryferyjne położenie. Mimo to, rynek pierwotny w Lublinie spotyka się ze sporym zainteresowaniem kupujących, o czym świadczy znaczna ilość realizowanych inwestycji. W Lublinie osiedle zlokalizowane jest nieopodal centrum, w pobliżu przystanków, z dogodnym dojazdem oraz niezbędną infrastrukturą.

Rynkiem wtórnym, gwoli przypomnienia, określamy mieszkania które były już wcześniej zamieszkiwane. Wachlarz z pośród którego wybierać mogą kupujący jest bogaty. Na rynku wtórnym można poszukiwać mieszkań pochodzących z nowego budownictwa, mieszkań położonych w blokach mieszkalnych powstałych w różnych technologiach (w tym wielkopłytowej), czy kamienicach.

Charakterystyczna budowa Lublina, wyodrębnia dzielnice i obszary miasta w których dominująca jest zabudowa jednorodzinna. Wśród najchętniej kupowanych domów w Lublinie są te zlokalizowane w dzielnicach Szerokie, Węglin i Ponikowoda. Decydujące o tym wydaje się położenie w bliskości tras które umożliwiają łatwy dojazd do innych obszarów miasta, nowoczesny charakter zabudowy i dostęp do usług medycznych, edukacyjnych i centrów handlowych. Niestety na obszarach tych ceny nieruchomości są też najwyższe. W przeciągu ostatniego okresu wzmożone zainteresowanie, zwłaszcza na rynku pierwotnym domów, jak i wśród chętnych do zakupu działek budowlanych odnotowuje się w dzielnicy o największym obszarze i jednocześnie z najsłabiej zaludnionej - Zemborzycach. Niemniej jednak, zarówno domy jednorodzinne, jak i na zbliżonym rynku działek budowlanych najchętniej, z uwagi na kryterium cenowe, większą przestrzeń i dostęp do zieleni kupowane są przez lublinian nieruchomości położone poza miastem.

Podsumowując budownictwo mieszkaniowe w Lublinie rozwija się w umiarkowanym tempie zaspokajając występujący popyt. Mimo trwającej pandemii wirusa SARS - COVID 19, lubelski rynek nieruchomości mieszkaniowych czyli lokali, domów oraz działek budowlanych, mimo wiosennych wahań cen, ostatecznie pod koniec roku wyszedł z kryzysu obronną ręką. Ceny wszystkich typów nieruchomości o charakterze mieszkaniowym systematycznie pną się w górę, dlatego inwestowanie w nieruchomości nieustannie wydaje się bardzo bezpieczne. Okoliczności takie miały

miejsce nawet pomimo niedopisujących nastroi w wypadku nieruchomości przeznaczonych na wynajem krótkoterminowy i na potrzeby studenckie, z uwagi na trwające zamrożenie branży hotelarskiej oraz obowiązkową edukację zdalną. Począwszy od jesieni również warunki dla potencjalnych kredytobiorców wydawały się korzystne. Dużą zmianą jaką można zauważyć na rynku jest tendencja do wybierania większych lokali oraz wzmożone zainteresowanie zakupem domów i działek budowlanych. Branża deweloperska jako jedna z nielicznych w bieżącym roku nie przeżyła recesji, jej działalność nie była ograniczona obostrzeniami, a nowe lokale oddawane były terminowo. Należy pamiętać jednak iż, na decyzje zakupowe ludności dotyczące nieruchomości potężny wpływ ma sytuacja gospodarcza, stopa bezrobocia, wysokość wynagrodzeń, inflacja panująca na rynku jak i z uwagi na wysoką cenę dostępność i łatwość pozyskania kredytu hipotecznego. Nie zawsze decyzje zakupowe kupujących są racjonalne czy wynikają z ich uzasadnionych potrzeb. Problemem badawczym jest również to, iż często cena transakcyjna ustalona pomiędzy stronami – kupującym i sprzedającym nie jest jawna. Zjawiska jak popyt czy podaż, poziom cen transakcyjnych, liczba i struktura transakcji podlega wahaniom w sposób cykliczny, co stanowi normlany proces zależny od uwarunkowań gospodarczych, politycznych i społecznych. Wydaje się jednak, że Lubelski rynek nieruchomości mimo pandemii przeżywa złoty czas i ma przed sobą szerokie perspektywy rozwoju.

References:

1. Mynarski Stefan, 2000. Analiza rynku. Makromechanizmy. Wyd. AE w Krakowie. Krakow, 2000, s. 90.
2. Województwo Lubelskie. Podregiony. Powiaty. Gminy. GUS, 2019. URL: <https://lublin.stat.gov.pl/publikacje-i-foldery/roczniki-statystyczne/wojewodztwo-lubelskie-podregiony-powiaty-gminy-2019,1,16.html> (access date: 25.11.2020).
3. Rocznik Statystyczny Województwa Lubelskiego, 2019. URL: <https://lublin.stat.gov.pl/publikacje-i-foldery/roczniki-statystyczne/rocznik-statystyczny-wojewodztwa-lubelskiego-2019,2,19.html> (access date: 26.11.2020).

ОСОБЛИВОСТІ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Атаманчук З.А.,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин,
Донецький національний університет імені Василя Стуса

Луштей К.І.,

студентка СО «Бакалавр»,
Донецький національний університет імені Василя Стуса

Інвестиції є одним із дієвих інструментів пришвидшення темпів розвитку економіки країни, рівня розвитку окремих регіонів, галузей, підприємств [1]. Київська область є інвестиційно привабливим регіоном України, про що засвідчує позитивна динаміка капітальних інвестицій, які були спрямовані на модернізацію економіки Київщини. Незважаючи на зменшення частки капітальних інвестицій області у загальнодержавних обсягах з 9,0 % у 2015 році до 7,0 % у 2019 році, за цим показником регіон впевнено посідає III місце серед інших областей держави (за винятком 2017 року, коли область посіла II місце) після м. Києва та Дніпропетровської області.

Аналіз зміни обсягів капітальних інвестицій протягом 2015-2019 років показав тенденцію до поступового їх зростання і перетворення негативної динаміки на позитивну. Так, якщо у 2015 році зменшення цього показника порівняно з попереднім роком становило 20 %, у 2016 році – 10 %, то у 2017 році вдалося наростити обсяги і досягти збільшення на 24,8 %. У 2018 році темп зростання капітальних інвестицій дещо знизився. У 2019 році позитивна динаміка відновилася, приріст обсягів капітальних інвестицій становив 9,8 % (рис. 1).

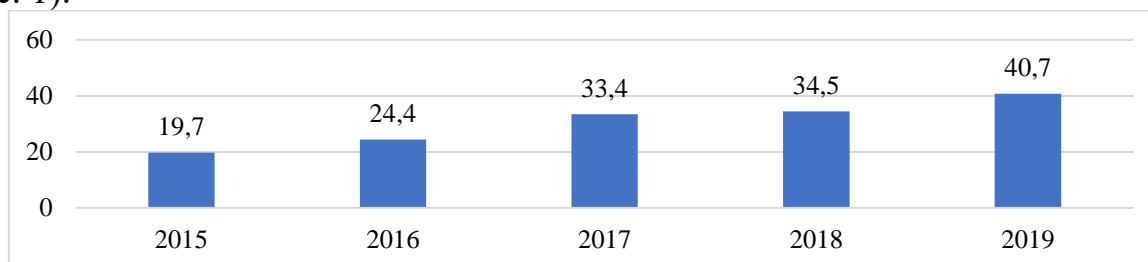

Рис. 1 – Обсяг капітальних інвестицій Київської області за 2015-2019 роки, млрд грн.

Складено автором за: [2]

Динаміка структури капітальних інвестицій у Київській області за джерелами фінансування вказує на зростання ролі власних фінансових ресурсів підприємств у модернізації економіки Київщини. Частка власних фінансових ресурсів суб'єктів господарювання у 2019 році порівняно з 2015 роком зросла на 16,1 % і становила 64,5 % від їх загального обсягу. Протягом цього періоду в

структурі капітальних інвестицій регіону спостерігалось також зростання частки коштів місцевих бюджетів (з 0,6 % до 4,2 %) [3].

У Київській області постійно здійснюється робота у напрямку активізації залучення іноземних інвестицій в економіку регіону, формування позитивного іміджу та інвестиційної привабливості [4]. Зменшення вартості акціонерного капіталу нерезидентів у 2015-2016 роках пояснюється, в першу чергу, зміною курсу валюти відносно долара США. Починаючи з 2017 року, позитивна динаміка обсягу прямих іноземних інвестицій відновилась, і вже на початок 2019 року їх обсяг дорівнював близько 1,6 млрд доларів. Протягом останніх 3-х років Київщина входить у трійку регіонів-лідерів за цим показником, після м. Києва та Дніпропетровської області (рис. 2).

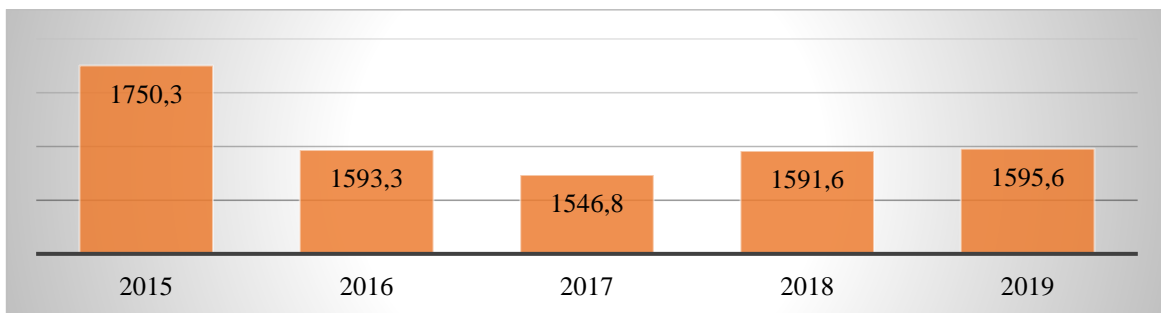

Рис. 2 – Обсяг прямих іноземних інвестицій Київської області за 2015-2019 роки, млн дол. США

Складено автором за: [2]

У 2018 році країнами-лідерами за обсягами інвестицій у Київську область є: Нідерланди, Кіпр, Німеччина та Польща (рис. 3).

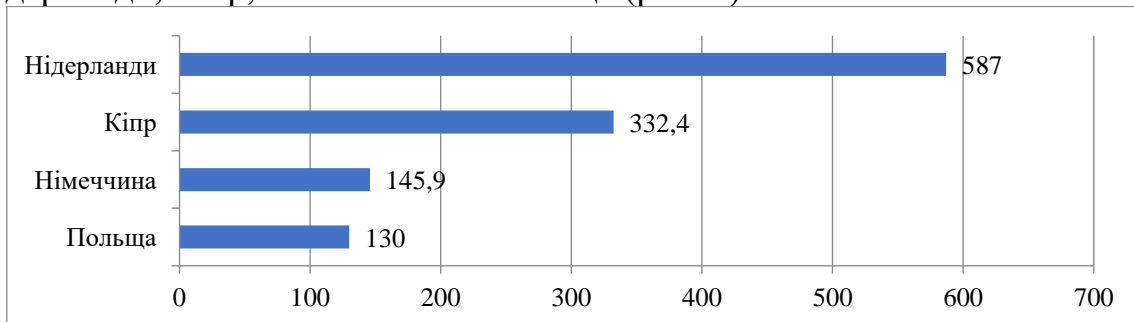

Рис. 3 – Топ-4 країни за обсягами іноземних інвестицій у Київську область у 2018 році, млн дол. США

Складено автором за: [2]

У 2018 році домінуючу частку прямих іноземних інвестицій залучено у розвиток підприємств оптової та роздрібною торгівлі (54,3 % загального обсягу прямих інвестицій, що надійшли в регіон). У розвиток підприємств з ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів залучено 11,5 % загального обсягу прямих іноземних інвестицій; організацій, що здійснюють операції з нерухомим майном – 10,9 %; у транспорт, складське господарство, поштову та кур'єрську діяльність – 8,3 %; сільське, лісове та рибне господарства – 4,6%; сферу

адміністративного та допоміжного обслуговування – 3,8 %; професійну, наукову та технічну діяльність – 2,7 %, будівництво – 1,6 % [3].

Інвестування є провідним фактором економічного та технологічного поступу держави в цілому та її регіонів зокрема. Політична та економічна нестабільність в країні, недосконалість нормативно-правового регулювання інвестиційної діяльності, недостатня державна підтримка щодо залучення інвестицій, значна кількість дозвільних та реєстраційних процедур, що супроводжується відносно невисоким рівнем інформатизації та доступності даних як про об'єкти інвестування, так і про процес оформлення інвестицій, недостатній рівень інвестиційної інфраструктури тощо. Ці та інші фактори перешкоджають зростанню обсягів інвестицій в економіку України та її регіони. Саме залучення іноземних інвестицій є запорукою подальшого розвитку Київської області та особливо сприятиме виведенню ряду інших областей України з розряду депресивних територій.

Список літератури:

1. Данилишин Б.М., Корецький М.Х., Дацій О.І. Інвестиційна політика в Україні: монографія. Донецьк, 2015. 292 с. (дата звернення: 09.03.2021)
2. Головне управління статистики у Київській області. URL: <http://kyivobl.ukrstat.gov.ua/content/> (дата звернення: 08.03.2021)
3. Стратегія розвитку Київської області на 2021-2027 рр. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/strategiya-rozvytku-kyuyivskoyi-oblasti-na-2021-2027-roku.pdf> (дата звернення: 14.03.2021)
4. Долішній М.І. Регіональна політика інвестиційно-інноваційного розвитку. Зовнішньоекономічний кур'єр. 2016. № 1–2. С. 16–19 (дата звернення: 09.03.2021)

УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ СТРАТЕГІЄЮ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

Кузьменко Сергій Володимирович,

к.е.н., доцент,

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Нині, ситуація, яка склалася, на ринку паливно-мастильних матеріалів і вартість ґрунтообробної техніки змушує керівників аграрних підприємств задуматися над доцільністю використання традиційних технологій по вирощуванню продукції рослинництва. Тому застосування заходів щодо впровадження нових технічних і технологічних рішень, сучасних виробничих процесів, здатних випускати конкурентоспроможну продукцію, дозволить аграрним підприємствам отримувати стабільні прибутки незалежно від погодних умов і забезпечити собі гідне місце на ринку конкретної галузі.

Сучасним підприємствам, що функціонують у складному соціально-економічному середовищі, слід постійно створювати і впроваджувати різноманітні інновації для забезпечення ефективної діяльності у ринковій економіці. Необхідність інноваційної діяльності зумовлена загальною закономірністю розвитку та прогресу індивідуального й суспільного відтворення. Вихід з економічної кризи будь-якого підприємства неможливий без здійснення інноваційно-інвестиційної діяльності, спрямованої на оновлення виробництва на принципово новій, конкурентній основі [2].

Стратегічне управління інноваційною діяльністю дозволяє спрогнозувати бажаний стан підприємства та розробити конкретні заходи для проходження шляху від майбутнього до теперішнього. Сформована стратегія організаційного розвитку дозволяє покращити координацію зусиль та узгодження цілей окремих підрозділів для досягнення загальної мети підприємства. Детальний аналіз факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, який проводиться в процесі формування стратегії, дає змогу в майбутньому краще орієнтуватися та пристосовуватись до змін та нових умов господарювання. Наявність інноваційної стратегії прискорює інноваційний розвиток підприємства, забезпечуючи йому переваги в конкуренції на основі лідерства в технології, якості продукції, послуг [1].

Що стосується ведення сільськогосподарської діяльності фермерських господарств, то використання інноваційних стратегій і запровадження нових технологій є важливими етапами для подальшого розвитку і підвищення конкурентоспроможності продукції. Оскільки основою для здійснення сільськогосподарської діяльності є земля, то належний догляд за ґрунтами є головним завданням виробника.

Сприятливі фізичні властивості ґрунтів, тобто якісний та своєчасний обробіток, є однією з необхідних умов отримання високих та стійких врожаїв. Нині їх роль та значення зростає за умов все більшого прояву факторів, що погіршують фізичні властивості ґрунтів в результаті багаторазового

застосування обробітку сільськогосподарською технікою підвищеної маси, використання інтенсивних технологій. Отже, оптимізація фізичних властивостей ґрунту на основі прийомів і засобів механізації є особливо актуальною для чорноземів, де рівень інтенсифікації землеробства дуже високий, направлений на створення сприятливих для рослин структурного складу і щільності в родючому шурі [3].

Досягти стратегічної мети підприємства можна завдяки саме інноваційному його розвитку. Причому виконати стратегічні завдання з досягненням стратегічної мети можна лише з використанням інноваційного потенціалу підприємства.

Управління інноваційною діяльністю охоплює постійне вдосконалення організації виробництва на базі пошуку, відбору, розроблення та впровадження інноваційних пропозицій; формування банку інноваційних ідей і варіантів їх реалізації; організацію процесу виявлення проблем інноваційного розвитку та їх розв'язання, пошуку нових ідей, тощо.

Таким чином, правильно обрана стратегія є результатом і в той же час ефективним механізмом стратегічного управління, оскільки вона мобілізує використання науково-технічного, виробничо-технологічного, фінансово-економічного, соціального і організаційного потенціалу підприємства в визначених напрямках, що є основою його конкурентоспроможності.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В. Г., Сас І. С. Концентрація в аграрній сфері економіки: проблемні аспекти: монографія. К.: КНЕУ, 2017. 303 с.
2. Лобас М. Г. Управління інноваційно-технологічним розвитком агросфери: монографія. К.: ННЦ «ІАЕ», 2016. 416 с.
3. Лупенко Ю. О. Інноваційно-технологічне забезпечення ефективності функціонування аграрної сфери. Економіка АПК. 2017. № 1. С. 103-109.

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ВИТРАТ ВИРОБНИЦТВА НА ПІДПРИЄМСТВАХ РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА

Проценко Анастасія Валеріївна

студентка курсу 4 групи 13

кафедра обліку та оподаткування

Київський національний торговельно- економічний університет

Шушакова Ірина Костянтинівна

к.е.н, старший викладач

кафедра обліку та оподаткування

Київський національний торговельно-економічний університет

З кожним днем закладів ресторанного господарства стає все більше. Тому частіше постає питання організації правильного ведення бухгалтерського обліку, який створив би систему отримання інформації, яка дасть змогу забезпечити максимально ефективне функціонування підприємства та примножити прибуток, отриманий в результаті ведення діяльності.

Метою тез є дослідження стану сучасної системи організації обліку витрат виробництва та виявлення особливостей організації бухгалтерського обліку витрат на підприємствах ресторанного господарства.

Діяльність закладів ресторанного господарства є специфічною сферою, що об'єднує в собі виробничу сферу, сферу послуг та торговельну діяльність. Бухгалтерський облік таких закладів являється симбіозом методологій, які застосовуються як в торгівлі, так і в промисловості. Саме з цієї причини не існує єдиного підходу до організації ведення бухгалтерського обліку на підприємствах ресторанного господарства [1].

Порядок ведення бухгалтерського обліку на підприємствах ресторанного господарства встановлено Методичними рекомендаціями щодо впровадження національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку у сфері громадського харчування і побутових послуг, гармонізованих з міжнародними стандартами (Методрекомендації № 157). Рекомендації встановлюють два підходи організації обліку, прийнятні для ресторанних підприємств: виробничий і торговельний [2].

Виробничий підхід має за мету ведення бухгалтерського обліку сировини, яка призначена для створення з неї продукції власного виробництва, та інших товарів, які призначені для їх подальшої реалізації. Тобто за даним підходом калькуляція собівартості відбувається аналогічно калькуляції виробничих підприємств.

Відповідно до цього підходу, бухгалтерський облік сировини, призначеної для подальшої обробки, відбувається на субрахунку 201 «Сировина і матеріали»,

а вже готових товарів – на субрахунок 281 «Товари на складі». Оприбуткування сировини відбувається за первісною вартістю, яка встановлюється згідно Національному положенню (стандарту) бухгалтерського обліку 9 «Запаси», а готові товари – або за первісною, або за продажною вартістю (з націнкою). На рахунок 23 «Виробництво» рекомендовано відносити тільки первісну вартість сировини, яка була використана під час створення продукції власного виробництва.

Головною перевагою даного підходу є його відповідність Національному положенню (стандарту) бухгалтерського обліку 9 «Запаси» [3] та Положенню (стандарту) бухгалтерського обліку 16 «Витрати» [4]. Крім того виробничий підхід є більш точним та правильніше відображає результати діяльності підприємства ресторанного господарства – надає достовірну інформацію про собівартість готових виробів. Тобто внутрішні користувачі інформації (керівники, власники та інвестори) отримують змістовнішу інформацію, яка в майбутньому допоможе їм приймати рішення згідно ефективної організації діяльності ресторану. Але він має і значний недолік – трудомісткість.

Наступним підходом, який застосовується на підприємствах ресторанного господарства, є торговельний. Відповідно до цього підходу облік сировини, готової продукції та напівфабрикатів ведуть тільки на субрахунок 281 «Товари на складі» за продажною ціною. Усі інші витрати відображаються на рахунках 92 «Адміністративні витрати» і 93 «Витрати на збут». Субрахунок 23 «Виробництво» не використовується, так як не відбувається калькуляція собівартості виготовленої продукції. Тобто бухгалтерський облік відбувається аналогічно бухгалтерському обліку підприємств, які займаються торгівлею.

Торговельний підхід є простішим за виробничий, але не дає таких точних даних про діяльність підприємства, тому він підходить не для всіх підприємств ресторанного господарства. Даний підхід рекомендований для підприємств, які проводять незначну термічну та механічну обробку сировини перед її безпосередньою реалізацією [5].

Таблиця 1. Відмінності торговельного та виробничого підходів

Джерело: [6]

Торговельний метод		Виробничий метод
За первісною вартістю	За цінами продажу	
Рахунок, на якому ведеться облік сировини на складі		
На субрахунок 281 «Товари на складі»		<ul style="list-style-type: none"> • Сировина, призначена для виготовлення продукції власного виробництва – субрахунок 201 «Сировина і матеріали»; • Напівфабрикати – субрахунок 202 «Купівельні напівфабрикати та комплектуючі вироби»; • Куплені товари – субрахунок 281 «Товари на складі»

Витрати, які включені до собівартості виробництва (рахунок 23)	
Тільки вартість сировини та продуктів, які будуть використані для виготовлення продукції власного виробництва	Тільки вартість сировини, яка буде використовуватись для виготовлення продукції власного виробництва
Вартість, за якою обліковують сировину у виробництві	
За продажною. Проводка відпуску запасів з комори у виробництво Дт 23 — Кт 281	За первісною. Проводка відпуску сировини і напівфабрикатів з комори у виробництво Дт 23 — Кт 201, 202
На етапі виробництва нараховують націнку на товари (Проводка Дт 23 — Кт 285)	Товари, направлені у виробництво, надходять уже з націнкою
На якому рахунку обліковуються витрати, пов'язані з управлінням виробництва та його обслуговуванням	
<ul style="list-style-type: none"> • На рахунку 92 «Адміністративні витрати»; • На рахунку 93 «Витрати на збут» 	На рахунку 91 «Загальновиробничі витрати»
На якому рахунку відображають дохід від реалізації	
Дохід від реалізації покупних товарів та продукції власного виробництва – на субрахунку 702 «Дохід від реалізації товарів»	<ul style="list-style-type: none"> • Дохід від реалізації продукції власного виробництва – субрахунок 701 «Дохід від реалізації готової продукції»; • Дохід від реалізації покупних товарів – на субрахунку 702 «Дохід від реалізації товарів».
На якому рахунку відображають собівартість продукції	
<p>Собівартість продукції власного виробництва:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Дт 902 — Кт 23 — на суму собівартості; • Дт 285 — Кт 23 — на суму торговельної націнки. <p>Собівартість покупних товарів:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Дт 902 — Кт 282 — на суму собівартості; • Дт 285 — Кт 282 — на суму торговельної націнки. 	<ul style="list-style-type: none"> • Собівартість продукції власного виробництва – субрахунок 901 «Собівартість реалізованої готової продукції»; • Собівартість покупних товарів – дебет субрахунку 902 «Собівартість реалізованих товарів».

З табл. 1 вбачається, що для підприємств ресторанного господарства, які займаються виготовленням власної продукції та організацією дозвілля споживачів, більш прийнятним для організації бухгалтерського обліку буде саме виробничий підхід, який в повній мірі може охопити діяльність ресторану, враховуючи як виробничі процеси, так і процеси пов'язані з реалізацією продукції. Для підприємств, які займаються переважно торговельною діяльністю, мінімально оброблюючи продукцію, доцільніше обрати торговельний метод,

який не є трудомістким, але в той же час надає всю потрібну для керівництва інформацію про діяльність ресторану.

Висновки. Для ресторанного господарства не існує єдиного підходу до організації ведення бухгалтерського обліку, що значно ускладнює організацію бухгалтерського обліку для таких підприємств. Міністерство економіки України в одному зі своїх листів зазначило, що Методрекомедації № 157 являються виключна рекомендаціями, а не обов'язковим документом, якому повинна підпорядковуватись діяльність закладів ресторанного господарства, і ресторан може їх використовувати в тому разі, якщо вони не суперечать чинним нормам законодавства. Але єдиних особливих рекомендацій до ведення бухгалтерського обліку не надається, тому єдиним виходом для ресторанів є звернення до Методрекомедації № 157. Підприємство ресторанного господарства повинно самостійно вирішити, який з методів підходить саме для його діяльності, і зазначити обраний метод у наказі про облікову політику.

Список використаної літератури:

1. http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/11_2017/63.pdf
2. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0157569-03#Text>
3. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99#top>
4. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00#top>
5. <https://i.factor.ua/ukr/journals/nibu/2017/june/issue-48/article-28153.html>
6. <https://i.factor.ua/ukr/journals/bn/2017/july/issue-31/article-29414.html>

CHANGEMENT DES PROPRIÉTÉS DU SOL DANS LA VILLE D'ODESSA SOUS L'INFLUENCE DU TRANSPORT AUTOMOBILE ET DES ENTREPRISES INDUSTRIELLES

Світлана Василівна Домусчи

аспірантка кафедри географії України,
грунтознавства і земельного кадастру,
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Валентина Іванівна Тригуб

кандидат географічних наук, доцент кафедри географії України,
грунтознавства і земельного кадастру,
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,

Il est bien connu que le sol remplit un nombre considérable de fonctions écologiques qui assurent la stabilité des biocénoses individuelles et de la biosphère dans son ensemble. Cependant, les charges anthropiques sur les complexes de sols altèrent considérablement leurs fonctions écologiques. Les changements négatifs au sein des grandes villes sont particulièrement aigus. La couverture du sol de la ville se forme sous l'influence de nombreux facteurs, dont les caractéristiques des sources de pollution, leur localisation sur le terrain, les paramètres climatiques et hydrométéorologiques, les caractéristiques de l'architecture de la ville, etc. Les liens entre les facteurs individuels sont assez complexes et les processus qui déterminent la formation des sols urbains sont complexes et mal compris. La plupart des sols urbains, par rapport aux sols zonaux, sont caractérisés par un changement dans la réaction alcaline.

La grande alcalinité des sols urbains est attribuée par la plupart des auteurs à l'entrée du sol à travers les eaux de ruissellement et de drainage des chlorures de calcium et de sodium, ainsi que d'autres sels qui pavent les trottoirs et les routes en hiver; les émissions industrielles, qui comprennent divers contaminants, dont le calcium.

Pour la formation de conditions favorables d'absorption par les plantes des éléments de base de la nutrition minérale d'une grande importance est la réaction de l'environnement (pH). Il est connu que des valeurs de pH élevées affectent négativement la croissance et le développement de la plupart des plantes; peut affecter la formation de certaines formes insolubles de certains nutriments et oligo-éléments. À des valeurs de pH de 8 à 9, le sol devient impropre à la germination de la plupart des plantes.

La réaction du milieu dans les échantillons de sol prélevés dans les jardins botaniques est neutre. Dans tous les autres sols étudiés sélectionnés sous l'influence des entreprises industrielles et du transport routier, les valeurs de pH sont décalées du côté alcalin et varient de 7,50 à 8,23. Les échantillons de sols sélectionnés dans la zone

d'influence des entreprises industrielles (port de commerce d'Odessa et raffinerie de pétrole) sont les plus biaisés vers la réaction alcaline - 8,23 et 8,09, respectivement.

Il y a une légère fluctuation du pH du sol étudié avec la profondeur. L'extraction de l'eau est la méthode la plus célèbre et la plus ancienne de recherche sur les sols, par laquelle la composition des substances hydrosolubles dans le sol est déterminée. La méthode des extraits d'eau est également utilisée dans l'étude de la dynamique des processus du sol, l'étude du régime des nutriments du sol, la détection de la présence de sels nocifs pour les plantes. Étant donné que les composants de l'extraction de l'eau sont des nutriments des plantes, leur manque, ainsi que leur excès, peuvent grandement affecter leur croissance et leur développement.

Les résultats de l'analyse de l'extraction de l'eau des sols urbains montrent que la teneur en sels hydrosolubles dans les sols cultivés (Jardin botanique) n'est pratiquement pas différente de leur teneur dans les sols zonaux - sol noir du sud.

Dans les zones urbaines sélectionnées à proximité des entreprises industrielles et dans la zone d'influence des transports routiers, la somme des sels dans la couche supérieure est plus élevée et fluctue entre 0,097-0,154%. Les valeurs les plus élevées sont définies dans les échantillons prélevés dans la zone de la raffinerie de pétrole, qui à une profondeur de 30 à 50 cm atteignent 0,179%, ce qui est presque trois fois plus élevé que leur teneur dans les sols de la zone.

La teneur totale en sels toxiques dans l'impact des entreprises industrielles et du transport routier est beaucoup plus élevée et représente plus de la moitié de leur total. Des études sur la composition en sel de l'extrait d'eau indiquent un impact significatif des émissions des transports routiers et des entreprises industrielles sur la modification des propriétés des sols des sols urbains et, par conséquent, la détérioration de leur état écologique.

La partie organique de la phase solide du sol est l'une des composantes les plus importantes de la fertilité du sol, car pratiquement toutes les propriétés clés du sol sont liées à la quantité et à la qualité de l'humus. Oui, la capacité d'absorption, la mise en tampon, sont étroitement corrélées avec la teneur en humus, qui est d'une grande importance pour réguler l'apport de nutriments aux plantes, les conserver dans les sols, atténuer les effets négatifs de la réaction de la solution du sol et autres. La teneur en carbone organique dans les sols urbains varie et dépend de sa valeur dans le substrat source, ainsi que de l'utilisation d'engrais organiques et minéraux, de l'introduction de débris organiques et similaires.

En règle générale, la teneur en matière organique dans les sols urbains est plus élevée que dans les sols de fond. Selon des sources littéraires dans les sols des parcs, des places, des pelouses son montant atteint 8-12%.

En analysant l'état d'humus des sols urbains de la ville, il est difficile d'identifier les modèles de son contenu et de son accumulation, car l'humus des sols urbains est principalement "d'origine anthropique". Selon nos recherches, les sols du jardin botanique sont les plus proches des homologues naturels de la teneur en humus. Tous les autres sols étudiés de la ville se caractérisent par une teneur en humus élevée et très élevée (à l'exception des sols industriels au sein de l'impact conjoint de la raffinerie et du transport routier), variant de 4,22% à 7,68%.

Des études ont montré que les émissions des transports routiers et des entreprises industrielles affectent de manière significative le changement des propriétés physiques et chimiques des sols urbains, aggravant leur état environnemental. Les propriétés physiques et chimiques des sols de la ville d'Odessa diffèrent considérablement de leurs homologues naturels. Parmi les principales différences figurent le déplacement de la réaction de l'environnement vers le côté alcalin, une teneur accrue en sels toxiques, une teneur élevée en humus, une distribution inégale des nutriments, une teneur accrue en cations sodium. Les conditions particulièrement défavorables au développement des plantes urbaines sont les sols, qui font partie de l'impact conjoint des émissions industrielles et routières, qui peuvent nuire à la fois à la croissance et au développement des plantes et à la santé de la population urbaine.

Références:

1. Arinushkina E. V. (1970), Rukovodstvo po himicheskomu analizu pochv [Manual on chemical analysis of soils], Moscow: Publishing House of Moscow University, 488 p.
2. Bezuglova O. S., Gorbov S. N., Morozov I. V., Nevidomskaja D. G. (2011), Urbopochvovedenie: uchebnik [Urban soil science: tutorial], Rostov-na-Donu, 260 p.
3. Voloshin I. M., Lepkiy M. I. (2003), Ekologo-geografichni problemi urboekosistem Volins'koi oblasti: monografia [Ecological and geographical problems of urboecosystem of Volyn region: a monograph], L'viv: Publishing center of L'viv national University named after Ivan Franko, 241 p.
4. Gerasimova M. I., Stroganova M. N., Mozharova N. V., Prokof'eva T. V. (2003), Antropogennye pochvy: genezis, geografiya, rekul'tivaciya: Uchebnoye Posobie [Anthropogenic soils: genesis, geography, recultivation. A tutorial], Smolensk: Oykumena, 268 p.
5. Zelins'ka N. Ju. (2001), «To the question about the features of the anthropogenically-formed soils of Odessa and their systematic» Odessa National University Herald [«Do pytannya pro osoblyvosti antropogenno-utvorenyh gruntiv mista Odesy ta i'h systematyky» Visnyk Odes'kogo natsionalnogo universytetu. Seriya geografichni i geologichni nauky], V. 6, No. 9, pp. 5-9.
6. Kovalyova G. V., Starozhilov V. T., Derbenceva A. M., Nazarkina A. V. (2012), Pochvy i tehnogennye poverhnostnye obrazovaniya v gorodskih landshaftah: monografia [Soils and technogenic surface formations in the urban landscape: a monograph], Vladivostok: Dal'nauka, 159 p.
7. Kucheryaviy V. P. (2008), «Problems of big city urboecosystems steady development» Naukoviy visnyk NLTU Ukrainy [«Problemi stalogo rozvitku urboekosistemi velikogo mista» Naukoviy visnyk NLTU Ukrainy], No. 18.12, pp. 23-29.
8. Stroganova M. N., Agarkova M. G. (1992), «Urban soils: experience of studying and systematization (on the example of soils of the South-Western part of Moscow)» Soil Science [«Gorodskie pochvy: opyt izucheniya i sistematyki (na primere pochv yugo-zapadnoy chasti Moskvy)» Pochvovedenie], No. 7, pp. 16-24.

9. Trigub V. I. (2011) Ekologia gorodskih pochv [Ecology of urban soils]. Proceedings of the Materialy mezhdunarodnoy nauchno – prakticheskoy konferencii, posvyashhennoy 80 – letiyu osnovaniya instituta (Respublika Belarus', Minsk, 5 – 8 iulya, 2011), Minsk, pp. 132-133.

НАСЛІДКИ РАДЯНСЬКО-НІМЕЦЬКОГО ПОДІЛУ СВІТУ: АНЕКСІЯ ПРИБАЛТІЙСЬКИХ КРАЇН

Нікітенко Костянтин Вікторович

Доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри менеджменту мистецтва у Львівській національній академії мистецтв, м. Львів, Україна

Дружній союз із Адольфом Гітлером надав Сталіну широкі можливості. Безумовно, прагнення дружби та миру (що було зафіксовано у пакті Молотова-Ріббентропа) – важко засуджувати, втім, саме «мирний договір» дозволив А. Гітлеру розпочати світову пожежу. Першою жертвою пакту стала Польща. Втім Й. Сталін не бажав зменшувати темп агресії. Вже наприкінці вересня 1939 р. радянське керівництво почало шантажувати Прибалтійські держави.

СРСР вимагав від Литви, Латвії та Естонії підписання договорів про «дружбу», втім на надзвичайно не вигідних для цих країн умовах. Зауважимо, що пряма військова окупація прибалтійських держав не мала викликати в СРСР жодних ускладнень. На відміну від Фінляндії, країни не мали своєї лінії Маннергейма, до того ж настільки поступалися за своїм військовим потенціалом Червоній армії, що будь-яка війна неминуче перетворилася б на масове самогубство захисників. Втім, Радянський Союз, як «миролюбна країна», завжди грав свої вистави до кінця. Окрім того, у світі вже вирувала світова війна. Якою буде розв'язка протистояння між європейськими країнами та Німеччиною було ще не до кінця зрозумілим. Відповідно, визначити, які з країн будуть мати свій інтерес у Прибалтиці, було теж непростим завданням. Тому Сталін не наважився на відкриту збройну агресію, хоча такий варіант і розглядали. Щоб прибалти не сумнівалися в його вірогідності, на кордонах невпинно наращували військову присутність.

Як наслідок, маленькі країни були змушені йти на значні поступки. 28 вересня Естонія, 5 жовтня Латвія, а 10 жовтня Литва підписали угоди з Радянським Союзом. Визначальним пунктом всіх підписаних міждержавних документів був дозвіл на розміщення радянських військових баз. До Естонії і Латвії були введені контингенти по 25 тис. бійців Червоної армії, до Литви – 20 тис. Враховуючи те, що всі власні сили Естонії склалися всього з 20 тис. солдатів, а в інших країн були не набагато більшими, то можна сказати, що безкровна окупація цих країн вже відбулася.

Розміщення військових контингентів стало потужним засобом тиску. І не лише з суто військових міркувань, радянських бійців намагалися максимально використовували також і в пропагандистських цілях. Із перших же днів радянський уряд розпочав кампанію активного звинувачення прибалтів у «провокаціях», нібито пов'язаних із червоноармійцями. За допомогою постійних звинувачень місцевого населення у «викраденнях» та «вбивствах» бійців певним чином формували громадську думку. Для радянських мешканців створювали

черговий образ «ворожих капіталістичних країн», жителі яких ненавидять радянських громадян, відповідно, такі дії вимагали «захисту» бійців та акцій відплати. Разом із тим, подібними звинуваченнями СРСР забезпечував собі алібі на міжнародній арені, на випадок можливих військових дій в майбутньому. Війна б з цього погляду вже б трактувалася не як агресія або окупація, а виключно як «захист» солдатів і наведення ладу.

Факти відверто спотворювали. Безсумнівно, зіткнення двох світів було справою не простою. Слід брати до уваги, що рівень життя в Прибалтійських країнах і в СРСР різнився кардинально. Зважаючи на це, К. Ворошилов наказував: «Склад військ, які будуть введені до Естонії, ретельно перевірити, виділити для цього кращий рядовий склад, забезпечити самим підготовленим керівним складом, насамперед комісарським і політичним» [1, с. 72] (аналогічні вказівки віддано і щодо контингентів в інших країнах).

Так, незважаючи на те, що відбір червоноармійців для служби в цих закордонних контингентах був надзвичайно прискіпливим, все одно різкий контраст у рівні життя (розвинута інфраструктура, ціни та асортимент у магазинах, зарплати та вирішення квартирного питання, рівень культури, освіченості та релігійності місцевого населення тощо), далеко не кожному було під силу витримати. Похід до магазину був шоком (адже в СРСР дефіцитом були навіть товари першої потреби, окрім того, радянські товари були ще й значно гіршої якості), спілкування з місцевим населенням – стресом.

Досить часто одна-єдина прогулянка «капіталістичним» містом перекреслювала тисячі політінформацій. Приміром, червоноармієць 266 артполку Зотов у присутності друзів захоплено вигукнув: «Ось тепер я на власні очі побачив, як живуть трудівники в капіталістичних країнах – гарно, і зрозумів, що значить жити і виховуватися в країні соціалізму» [2, с. 502]. Зауважимо, що за кордон влада намагалася скерувати переважно молодих солдатів-комсомольців (вказаний червоноармієць був 1918 р. народження). Влада намагалася не випускати за кордон старших людей, які бачили й пам'ятали життя до 1917 р. Комсомольська молодь здавалася владі надійнішою. Втім, головна пастка крилася саме в цьому – перша ж зустріч із реальним життям вщент розносила комуністичні фантазії. Зухвала й цинічна брехня про злиденне життя трудящих капіталістичного світу викликала величезне обурення. Юнацький максималізм не дозволяв мовчати.

Отже, дійсно, час від часу відбувалися ексцеси, але не «викрадення», як маніфестувала радянська пропаганда, а добровільні втечі, дезертирства бійців. Іноді й не без допомоги місцевих жінок, які заради свого щастя погоджувалися переховувати солдатів. Звісно, червоноармійцям строго-насторого заборонили будь-які контакти з місцевим населенням, насамперед із жінками, втім, передбачити й проконтролювати всі ситуації було неможливо. Деякі бійці, побачивши інший світ та інший рівень життя, ніяк не бажали повертатися до комуністичного «раю». Дезертирство стало для них варіантом швидкої втечі-еміграції.

Саме небезпеку спілкування з місцевими жінками політичний представник СРСР в Естонії К. Нікітін наприкінці 1939 р. визнавав найважливішою

проблемою. Радянський дипломат хвилювався, що майже весь обслуговуючий персонал у ресторанах, кафе та магазинах, які відвідували солдати та офіцери ЧА, складався з жінок, що прямо провокувало «небезпечні та небажані контакти» [1, с. 197]. Приміром, навесні 1940 р. у Литві дезертирували декілька червоноармійців. Зокрема, танкісти Носов і Шмавгонєць, які втекли, захопивши з собою зброю. СРСР звинуватив литовські спецслужби у викраденні бійців, й зажадав від місцевої влади негайного розслідування й повернення червоноармійців, недвозначно погрожуючи: «Радянський уряд сподівається, що Литовський уряд піде назустріч його пропозиціям і не змусить його до інших заходів» [1, с. 331].

Радянська влада свідомо загострювала ситуацію, акцентуючи в чисельних зверненнях і нотах протесту на викраденнях, катуваннях і допитах червоноармійців прибалтійським спецслужбами (можливість дезертирства бійців на офіційному рівні навіть не розглядали, адже це заперечувало всі основні засади радянської пропаганди, що базувалися на невтомному протиставленні двох світів: комуністичного «раю» та капіталістичного «пекла»). Такі дії, нібито, здійснювали з метою отримання секретної інформації щодо стану радянських військових гарнізонів. Налякані литовці, щоб відвести від себе підозри в шпигунських намірах, були змушені активно долучитися до пошуку втікачів. У підсумку декількох втікачів-червоноармійців литовці таки повернули, наголошуючи на тому, що бійці пішли добровільно, керуючись міркуваннями особистого характеру. Приміром, по справі червоноармійця Шмавгонця була заарештована також і громадянка Литви Савіцкайте, яка допомагала переховуватися бійцю [1, с. 354].

Втім, поверталися не всі. У нас немає достовірної статистики скільки саме бійців назавжди залишили свої частини, але про те, що це були далеко непоодинокі випадки свідчить, приміром, спеціальна постанова від 7 грудня 1940 р. ЦК ВКП(б) і РНК СРСР «Про притягнення до відповідальності зрадників Батьківщини і членів їх родин». Згідно цього документу, члени сімей таких перебіжчиків перетворювалися на заручників. Покарання було жорстким: заслання до Сибіру терміном від трьох до п'яти років із повною конфіскацією майна [3, с. 294]. СРСР діяв відпрацьованими терористичними методами.

Ситуація у світі швидко змінювалася. У червні 1940 р. німці захопили Париж. Із Францією було покінчено, Англія загнана на свій острів. Союзник А. Гітлер переможно крокує Європою. Й. Сталін вирішив, що час діяти і йому. 14 червня Литві, а 16 червня 1940 р. Естонії та Латвії висунув чергові ультиматуми. Уряди цих країн звинуватили у підготовці міфічної агресії, створенні антирадянського військово-політичного союзу «Балтійська Антанта» і т. ін. Відповідь прибалтійських країн СРСР не цікавила, на її підготовку надано всього 10 годин (литовський уряд отримав на роздуми одну коротку літню ніч).

Щоб прибалтійські держави зрозуміли серйозність намірів, ще на початку червня організовані військові маневри за участі Наркомату оборони, прикордонників і НКВС. Натяк був прозорий: у разі неприйняття ультиматуму питання буде вирішено воєнним шляхом. За таких умов уряди Литви, Латвії, Естонії пішли у відставку, а до їх країн були введені значні сили Червоної армії.

Лише президент Литви А. Сметана висунув пропозицію відповіді на ультиматум СРСР збройним опором. Втім, його ніхто не підтримав. А. Сметана емігрував до США, передавши владу в країні прем'єр-міністру А. Меркусу. Який не лише не відповів СРСР навіть символічними протестом, а й навіть наказав армії вітати радянські війська. Зауважимо, що частково подібну дезорієнтацію можна пояснити передачею Литві Вільнюса. Результат був прогнозований: арешти, страти, депортації, лише за перші місяці зазнали 32500 литовців, 35000 латишів та майже 8 тис. естонців [4, с. 421, 462, 484].

Втім, СРСР, як завжди, потурбувався про імітацію законності своїх дій. У всіх трьох країнах терміново в липні місяці проголошено проведення позачергових парламентських виборів. «Вибори» були лише грубим фарсом – на всю виборчу кампанію відведено лише дев'ять днів. Кандидатам надали тиждень на ознайомлення виборців зі своїми програмами. 6 липня створили нові партії «Союзи трудового народу» в Литві та Естонії, та аналогічний за змістом «Блок трудового народу» в Латвії. Відповідно, лише ці прокомуністичні, проросійські депутати мали шанси на перемогу. Всіх інших навіть не допустили до «виборів».

Як наслідок, СРСР відзвітував: у Литві за прорадянських кандидатів проголосували 99,2% населення, яке взяло участь у виборах (або майже півтора мільйони виборців), у Латвії та Естонії показники були подібними, хоча й трохи нижчими, зокрема, офіційна підтримка проросійських кандидатів в Естонії була менше ніж 93% [1, с. 473–474].

Не варто дивуватися, що новообрані «парламенти» на перших же своїх засіданнях проголосили створення «радянських соціалістичних республік» і «попрохали» прийняти їх до складу СРСР. Відповідно, сесія Верховної Ради СРСР 3–6 серпня 1940 р., «пішла назустріч побажанням трудівників братніх країн». Із трьома незалежними державами було покінчено.

Як завжди, подібні дії Радянської Росії не мали нічого спільного з міжнародним правом. СРСР вкотре свідомо порушив безліч міжнародних угод. Зокрема, договір із Латвією, укладений 12 липня 1920 р., згідно якого СРСР повністю визнав незалежність та суверенітет цієї країни. Також пакт про ненапад від 22 вересня 1926 р. та його пролонгацію від 6 травня 1931 р. і 3 квітня 1934 р.. Згідно цього пакту СРСР був зобов'язаний поважати суверенітет Литви, а також її цілісність і недоторканність. І нарешті, пакт про взаємодопомогу від 10 жовтня 1939 р., коли уряд СРСР повторно дав урочисті гарантії жодним чином не порушувати ані суверенітету, ані внутрішнього устрою Литовської держави [5, с. 225–226]. Аналогічні угоди мав СРСР і з іншими країнами.

Відбулася чергова окупація чужих територій. Те, що це відмінно усвідомлювали і керівники держави, і військові, свідчить, зокрема й службова доповідна записка командуючого військами БОВО генерала Д. Павлова, яку він надіслав на ім'я наркома оборони СРСР С. Тимошенка. Павлов висунув радикальну пропозицію: «Перше: армії всіх трьох держав роззброїти і зброю вивезти до Радянського Союзу. Друге: або після чистки офіцерського складу й укріплення частин нашим комскладом – припускаю можливість спочатку використати для війни частини Литовської ті Естонської армії – поза БОВО, приблизно – проти румунів, афганців (в оригінальному тексті це слово написано

з граматичною помилкою, не знав генерал-танкіст, як вірно називається країна, з якою він планував воювати силами прибалтів – *Авт.*) і японців. У всіх випадках латишів вважаю за необхідне роззброїти повністю. Третє: після того, як з арміями буде покінчено, негайно (48 годин) роззброїти все населення всіх трьох країн. За відмову від здачі зброї розстрілювати» [6, с. 44–45].

Втім, С. Тимошенко з цього питання не підтримав Д. Павлова. Небагаточисельні й деморалізовані армії не дуже лякали наркома, тому він відмовився від пропозицій їх розпуску, обмежившись проведенням ретельної чистки «від неблагонадійних елементів» з подальшим влиттям до лав ЧА на загальних підставах [6, с. 177].

Ситуація у світі швидко змінювалася, апетити обох диктаторів, які відчули смак перемог, все збільшувалися. З метою узгодження своїх позицій союзники в листопаді 1940 р. провели черговий раунд міждержавних переговорів у Берліні. СРСР представляв нарком закордонних справ В. Молотов, Німеччину – А. Гітлер. Незважаючи на те, що, як свідчить аналіз стенограм цих зустрічей, союзники наввипередки запевняли один одного в добрих намірах, досягнути згоди так і не вдалося. Більше того, саме ці переговори назавжди поклали край радянсько-фашистській дружбі.

Гітлер сподівався зробити СРСР своїм союзником у війні проти Англії, пропонуючи за це території «в напрямку Індійського океану» (фактично це була пропозиція взяти участь у розділі Британської імперії). Проте СРСР вважав, що його інтереси в Європі ще далеко не вичерпані. Саме тому, коли А. Гітлер запропонував підписати два секретних протоколи про поділ світу, то В. Молотов (безумовно, виконуючи вказівки Й. Сталіна) – одразу п'ять.

СРСР прагнув взяти реванш у війні з Фінляндією, тож вимагав від Німеччини дотримання нейтралітету у випадку чергової спроби окупації цієї країни. Також він потребував згоди на окупацію Болгарії (дипломатично називаючи це «укладанням угоди про взаємодопомогу»); права на побудову військових баз у районі Босфору та Дарданелл; певних поступок від Японії (відмови від нафтових та вугільних концесій на Північному Сахаліні); а окрім того, прохав і допомоги у випадку нападу на Туреччину (щоправда, допускаючи можливість для Туреччини приєднатися до «союзників») [5, с. 305–306].

Проте Й. Сталін, висуваючи настільки масштабні вимоги, не зумів зрозуміти головного: ситуація у світі кардинальним чином змінилася. Німеччина кінця 1940 р. була зовсім не подібною на Німеччину літа 1939 р., що радісно погоджувалася на всі пропозиції СРСР. Польщі більше не існувало, а низка впевнених перемог у Європі, серед яких найважливіша над Францією, дозволяла Гітлеру доволі впевнено дивитися у своє майбутнє. Хоча, цілком можливо, якби Й. Сталін запропонував не п'ять протоколів, а, скажімо, два або три, то згоди вдалося б досягти. А так подібні значні апетити лише роздратували А. Гітлера, переконавши його в тому, що задовільнити Сталіна буде неможливо нічим, а отже конфлікт неминучий: «Сталін розумний і хитрий. Він весь час буде збільшувати свої вимоги. З погляду російської ідеології перемога Німеччини неприпустима. Тому рішення: якомога скоріше розгромити Росію» [7, с. 319]. Одразу після від'їзду В. Молотова план нападу Німеччини на СРСР перейшов з

теоретичної площини в суто практичну. Прямим наслідком стало підписання вже за декілька тижнів плану «Барбаросса».

Так, наприкінці 1940 р. все пішло зовсім не так, як мріяв Й. Сталін. Радянсько-фашистська дружба швидко наближалася до своєї розв'язки.

Список літератури

1. Полпреды сообщают... Сб. документов об отношениях СССР с Латвией, Литвой и Эстонией: Август 1939 г. – Август 1940 г. М.: Международные отношения, 1990. 544 с.
2. Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р.: документи ГДА СБ України / Упоряд. Василь Даниленко, Сергій Кокін. – 2-ге вид., перероб. Ч. 2. Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2013. 608 с.
3. Лопуховский Л.Н., Кавалерчик. Б.К. Июнь 1941. Запрограммированное поражение. М.: Яуза, Эксмо, 2010. 736 с.
4. Русначенко А. Народ збурений: Національно–визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках. К.: Пульсари, 2002. 519 с.
5. СССР-Германия. 1939–1941. Секретные документы / Под ред. Ю.Г. Фельштинского. М.: Эксмо, 2011. 384 с.
6. 1941 год: В 2 кн. Кн.1 / Сост. Л.Е. Решин и др.; Под. ред. В.П. Наумова; Вступ. статья акад. А.Н. Яковлева. М.: Международный фонд «Демократия», 1998. 832 с.
7. Гальдер Ф. Военный дневник. Ежедневные записки начальника Генерального штаба Сухопутных войск. Т. 2 (1.07.1940 – 21.06.1941) / пер. с нем. И. Глаголева, Л. Киселева, под ред. и с предисловием Д. Проэктора. М.: Воениздат, 1969. 628 с.

ВПЛИВ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ШКОЛИ АКАДЕМІКА О. К. АНТОНОВА НА СТУДЕНТСЬКУ МОЛОДЬ

Удовенко Олександр Миколайович,

молодший науковий співробітник

Київ державна установа "інститут досліджень
науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М.Доброва НАН України"

Олег Костянтинович Антонов народився 7 лютого 1906 р. в с. Троїці Подольського повіту Московської губернії в сім'ї інженера-будівельника. Завдяки батьковій бібліотеці з інженерної справи майбутній конструктор ще з дитинства був обізнаний з технікою та розрахунками. Сходження до вершин О. К. Антонов започаткував з раннього дитинства конструюванням повітряних зміїв та моделей літаків з паперу [3].

З 1923 р. О. Антонов активно працював у Саратовському відділенні «Товариства друзів повітряного флоту», де почав будувати перші планери власної конструкції. В 1924 р. він створив планер ОКА–1 «Голуб», який у було відзначено грамотою за оригінальність конструкції на Других всесоюзних планерних випробуваннях (ВВП) у Криму. В той же час виходять його перші друковані праці «Зачем нам нужны планеры» та «Простейшие модели планеров из бумаги». З 1925 р. Олег Антонов – студент відділення гідроавіації суднобудівного факультету Ленінградського політехнічного інституту [1].

У 1962 році Антонов став генеральним конструктором, а його ОКБ міцно зайняло місце в ряду провідних літакобудівних фірм країни. Авіація завжди залишалася найважливішою стороною життя Олега Костянтиновича. Він створив понад сто типів літальних апаратів і заснував оригінальну школу конструювання. Під його керівництвом була розроблена система автоматизованого проектування літаків, впроваджені новітні матеріали, розвинені методи авіабудівної економіки.

Участь О. К. Антонова у житті школи на цьому не скінчилась. Переймаючись здоров'ям дітей, Антонов сприяв розбудові стадіону «Темп», що знаходиться неподалік школи, адже сам був неабияким спортсменом, щодня бігав і грав у теніс. Залучав до цього і дітей.

«Є на світі три прекрасні сестри, – казав Олег Антонов. – Віра у свої сили, надія на перемогу й любов до життя... З ними я не хотів би розлучатися до того дня, коли перестане існувати моє неспокійне «я». До свого століття Олег Костянтинович не дожив більше, ніж двадцять років. Та сконструйовані ним крилаті машини – від маленького біплана «Аннушка», який у народі називають «кукурудзником», до найбільшої в світі шестимоторної «Мрії» – літають і досі з першими літерами його прізвища на борту, нагадуючи про свого талановитого творця.

У 2010 році школа виборола честь носити ім'я великого авіаконструктора і з 2017 року школа офіційно носить Олега Костянтиновича Антонова [2].

У спеціалізованій школі I-III ступенів №96 ім. О. К. Антонова з 8.02.2021 по 17.02.2021. проходила декада «О. К. Антонов – людина з великої літери / О. К. Antonov – the man with the capital letter». Окрім того, діяв проект «Інженери та конструктори початківці», на якому здобувачі освіти 5–11 класів за допомогою сучасних комп'ютерних технологій розроблювали власні моделі літаків. 1–4 класи створювали групові роботи з використанням Lego «Маленькі авіаконструктори у кожному класі».

За ініціативою президента учнівського самоврядування «АН–96», лідери учнівського самоврядування провели онлайн вікторину для 5–11 класів «Що вам відомо про О. К. Антонова?», а для 1–4 класів проводився урок-гра «З честю неси ім'я Антонівець!».

За свідченням доктора фізико-математичних наук Ю. А. Храмова, що відноситься до наукових шкіл, творче співтовариство відрізняється високою науковою кваліфікацією і єдністю підходів до вирішення проблеми, стилю роботи і мислення, оригінальністю і новизною ідей та методів реалізації своєї дослідницької програми і, звичайно, науковим лідером. А проявом її повинні бути значні наукові результати, авторитет і суспільне визнання в своїй області [4, с. 3]. Все це було притаманне науково-технічній школі О. К. Антонова.

Висновок: Завдяки таланту Олега Антонова його авіабудівна школа процвітає й сьогодні, представляючи світу нові зразки авіаційної техніки, які користуються попитом у всіх куточках земної кулі. У спеціалізованій школі I-III ступенів №96 ім. О. К. Антонова систематично проводяться заняття, на яких учні можуть перегорнути сторінки історії біографії великого академіка, вивчають механізми польоту, поглиблено вивчають сучасне науки біоніки та авіамеханіки. Школа має значний вплив на студентську молодь та формування майбутньої професії.

Література

1. 114 років тому народився видатний авіаконструктор Олег Антонов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://aeroclub.net.ua/events/ua/490-antonov.html>.

2. В авіації особливо помітний взаємозв'язок між технічною досконалістю й красою. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.antonov.com/biography>.

3. Спеціалізована школа I-III ступенів №96 ім. О. К. Антонова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://school96.com.ua/?page_id=41.

4. Храмов Ю. А. История формирования и развития физических школ на Украине. – Киев: Феникс, – 1991.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЗЕРНОЗБИРАЛЬНОЇ ТЕХНІКИ У ГОСПОДАРСТВАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (2-ГА ПОЛ. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.)

Чернікова Наталія Семенівна

канд. іст. н., докторантка кафедри східноєвропейської історії,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Екстенсивний розвиток та товарна спрямованість зернового виробництва південноукраїнського регіону обумовила швидкі темпи механізації етапу збирання зернових культур, що протягом 1870–1880-х рр. повсюдно охопила і власницькі, і селянські господарства.

Перші американські жниварки Мак-Корміка потрапили до Росії ще в середині ХІХ ст., через 10 років після апробації на батьківщині. Першим вітчизняним покупцем у 1855 р. став херсонський поміщик К.К.Гербель, який ввіз до Росії придбані на Паризькій виставці три екземпляри вартістю 850 франків за штуку [1, с. 58]. Однак значного розповсюдження у регіоні вони не набули: заможні власники, попри придбання десятків одиниць жниварок, не застосовували їх через часті поломки, недотримання правил експлуатації, відсутність майстрів, достатньо міцних коней у якості тяглової сили тощо. У пореформений період ситуація зазнала кардинальних змін, адже період жнив був обмежений двома тижнями, протягом яких господар мав встигнути зібрати зерно, доки воно не перестигало й не осипалося на полі. Власники потрапляли у цілковиту залежність від найманих працівників – «господарів становища», адже під час жнив ціни на найману працю неймовірно зростали, становлячи від 2 до навіть 16–17 руб. за десятину [2, с. 4–6]. За таких умов використання машинної праці виступало єдиною панацеєю у вирішенні проблеми надзвичайної дорожнечі зернозбирання та нестачі робочих рук. До того ж, переваги жниварки були очевидними. Її продуктивність при двох парах коней становила від 4,5 до 6 десятин на день, що еквівалентно роботі 20 – 30 косарів [3, с. 422]. Додатковими «бонусами» слугувало більш якісне за ручне зжинання, мінімізація втрати зерна на полі тощо.

Серед проблем, що уповільнювали темпи розповсюдження жниварок у 1870-х рр. у регіоні, насамперед варто назвати їх високу вартість – у середньому 150 руб., відсутність мережі безпосередніх виробників та майстерень, непристосованість закордонної техніки до місцевих умов, що призводило до частих поломок. У Слов'яносербському повіті на 52 приватні господарства припадало по 30 одиниць жниварок і сінокосарок [4, отд. 4 с. 39]. Висока витратність ручного збирання зернових та нестача робітників була «більшим злом», аніж придбання машин. Тож місцеві господарі прагнули до їх використання у різний спосіб: «Заможні селяни купують жатки, а бідні – винаймають або купують в складчину», – так описували господарі способи залучення жниварок до збору врожаю у власних господарствах [5, с. 113]. Хоча на 1880-ті рр. покупцями виступали переважно заможні власники,

користувачами були всі. Розповсюдженою була практика здавання жниварки в оренду після збирання власного урожаю, або навіть перепродаж, що міг здійснюватися 3–4 рази за сезон.

Селяни-власники жниварок в Таврійській губернії започаткували навіть цілий «жниварний бізнес»: по закінченні збирання врожаю на власному полі вони пропонували послуги в північніших повітах (у тому числі на Катеринославщині), де жнива розпочиналося пізніше. Така практика отримання прибутку отримала поширення із 1888 року [6, с. 158]. Показово, що у маєтку Фальц-Фейнів на 1893 р. із 1100 залучених для збирання врожаю жниварок 1000 належала власне селянам. Оренда жниварки приносила останнім прибуток у 2 руб. або 2,50 руб. – із додатковим складанням у копиці [1, с. 63].

Непересічне значення у процесі тотальної механізації жнивних робіт у регіоні стало налагодження виробництва жниварок на південноукраїнських підприємствах. Жниварки, більше відомі серед місцевих господарів як «лобогрійки», були якнайкраще адаптованими до місцевих кліматичних умов; без перебільшення їх можна вважати черговою «візитівкою» як системи зернового господарювання, так сільськогосподарського машинобудування регіону.

Починаючи з 1870-х рр., на півдні України значного розповсюдження набула жниварка з хортицьких колоній німецьких поселенців, що дозволяла за день зібрати зерно з 6 десятин [7, с. 219–220; 8, с. 5-6]. Тож цілком логічним є те, що випуск перших жниварок «колоністського типу» започаткували саме місцеві німецькі колоністи П. Лепп і А. Вальман у 1874 р. у механічній майстерні (с. Хортиця Катеринославської губернії) десятин [9, с. 7]. Ці машини мали наближену до застарілої моделі Вуда конструкцію, де зберігалася ручне скидання хліба з платформи (без самоскидального апарату). «Лобогрійки» відразу отримали надзвичайну популярність серед місцевих господарів та зберігали провідні позиції у регіоні протягом усього пореформеного періоду. Вже у 1879 р. у Хортиці було виготовлено 370 жниварок, у той час як у Росії їхнє виробництво заледве розпочиналося [10, с. 93].

Розповсюдження «лобогрійок» було характерним виключно для південноукраїнських губерній та означувалося специфікою місцевого господарювання. Вони мали просту, зручну для користування та ремонту конструкцію, високу продуктивність, порівняно із закордонними низьку вартість. До «секретів успіху» в. о. британського віце-консула Грін відносив також відсутність аналогів, адаптованість до місцевих умов, легкість та можливість використання якості тягової сили невеликих коней місцевих порід [11, с. 125]. Ці фактори значною мірою сприяли розширенню кола споживачів за рахунок дрібних сільськогосподарських виробників. До обслуговування жниварки під час роботи було залучено 2 чоловіки: перший керував кіньми, а другий скидав скошений хліб граблями. Робота останнього була дуже важкою; на чолі працівника постійно виступав піт, що й обумовило назву машини: «лобогрійка», а ще «чоло- або чубогрійка».

Характерно, що до початку ХХ ст. закордонні модернізовані жниварки не привертали увагу місцевих господарів, позаяк були невідповідними до потреб

їхніх господарств. Адже особливість системи зернового виробництва Півдня України полягала у тому, що хліб через його низькорослість переважно не в'язали у снопи, а після просушування копнували, скирдували та молотили. Тому популярні на Заході та США снопов'язалки, що до того ж потребували спеціального зв'язувального шпагату з США, тут були непотрібні.

Тож місцева «лобогрійка» цілком задовольняла потреби місцевих господарів: дозволяла замінити роботу десятків найманих працівників, унормувати ціни на найману працю, заощадити значні кошти. Її використання обходилося власнику у менш ніж 1 руб. з дес. До того ж, її вартість була у 1,5 рази нижчою за закордонні жатки зі самоскидальним апаратом та у 2,5 рази – зі снопов'язальним. Натомість продуктивність «лобогрійки» становила 7 десятин на день, у той час як означених американських машин відповідно 4,5 та 6 дес. [1, с. 62–63; 12, с. 16]. Як правило, самоокупність закордонних жаток у місцевих господарів припадала на третій рік експлуатації, а «лобогрійка» окупалася вже за перший рік, а в урожайні роки навіть приносила власнику чистий прибуток до 40 руб. [13, с. 802].

Варто додати, що без синдрому «перший млинець нанівець» у вітчизняному виробництві жниварок також не обходилося. Приміром, бахмутський підприємець І.Єнін жалівся на різні «порчі й поломки», що траплялися зі жниваркою фірми «Лепп і Вальман», тож виробники завбачливо надіслали додатковий комплект деталей із ковкого чавуну [13, с. 802–803]. Однак ці недоліки (як і в ситуації з плугами) радше були викликані незадовільною якістю металу, аніж конструкції, тож поступово їх вдалося уникнути, а очевидні переваги жниварки сприяли зростанню споживацького інтересу.

Зростаючий попит на вироблені на заводі Леппа і Вальмана жниварки сприяв становленню в південноукраїнському регіоні нових виробничих осередків. На 1880-ті рр. нараховувалося до 20 підприємств із випуску недорогих «лобогрійок», які щорічно продавали десятки тис. машин [14, с. 278]. Потужним осередком виробництва удосконалених жниварок став завод Дж. Грієвза у Бердянську: на поч. 1890-х рр. тут щорічно конструювали щонайменше 3 тис. жниварок, а на поч. ХХ ст. обсяги виробництва сягнули 20 тис. [15, с. 17–18].

У 1894 р. на 42 машинобудівних підприємствах Півдня України було випущено майже 29 тис. жниварок. У 1908 р. у регіоні було вироблено вже 40 тис. машин загальною вартістю понад 5 млн. руб., що становило 96% загальноросійського виробництва [12, с. 16–17, 32; 16, ч. 2 с. 184]. О. Ярошко, описуючи один із найбільших у регіоні каховський ярмарок, відзначав, що «лобогрійки», попри їх посилене виробництво у регіоні, «розбиралися щорічно усі нарозхват» [17, с. 278].

Специфіка зернового виробництва південноукраїнських губерній полягала у тому, що і виробництво, і споживання «лобогрійок» було орієнтоване виключно на внутрішні регіональні потреби, адже вони були непристосованими до господарських умов інших українських губерній. Така шалена популярність спонукала закордонні заводи (Адріанс Платт в США, Леніг в Німеччині) до випуску лобогрійок, однак через вітчизняну конкуренцію та локальну обмеженість збуту ці заходи не мали успіху.

Натомість з початку ХХ ст. господарські запити місцевих представників «зернового бізнесу», як вже зазначалося, зазнали якісних змін. Скасування у 1898 р. ввізного мита на сільгоспмашини, що не вироблялися в Росії, сприяло появі на ринку жниварок-снопов'язалок та жниварок-самоскидок «нового покоління», що вже виявилися цілком придатними для збирання місцевих врожаїв. Порівняно із «лобогрійками», вони були витривалішими та зручнішими в експлуатації, виконували важку роботу замість скидальника та полегшували працю в'язальниць, тож упевнено набували популярності по всіх куточках Росії [18, с. 396]. Якщо протягом 1899–1904 рр. кількість ввезених жниварок і сінокосарок практично не змінилася, то протягом 1905–1909 рр. поступально зросла у понад 5 разів [16, ч. 2 с. 184].

З метою збереження потенційних покупців, власники відомих місцевих підприємств Дж. Грієвс та брати Р. і П. Ельворті ще наприкінці ХІХ ст. розпочали налагоджувати виробництво самоскидальних жниварок. Найбільшим виробником був завод Дж. Грієвза, де обсяги їхнього виробництва за 10 років хросли у 43 рази і становили: у 1900 р. – 25 шт., у 1902 р. – 300, у 1905 р. – 400, у 1907 р. – 725, у 1909 р. – 1075 шт. [12, с. 56]. Серед південноукраїнських господарств нова модель не отримала широкого вжитку, тож серійне виготовлення здійснювалося переважно на замовлення Переселенського управління. Загалом з поч. ХХ ст. справа вітчизняного виготовлення землеробських машин, спроможних конкурувати із закордонними «складними» новинками, значно ускладнювалася важкодоступністю матеріалу для виготовлення, зокрема, ковкого чавуну, що постачався з-за кордону за високим митним тарифом. Тож вироблена продукція апріорі виглядала неконкурентоспроможною, що у свою чергу не викликало намірів місцевих заводчиків вдаватися до масового виробництва.

Відтак, на півдні України у широкому вжитку залишалися «лобогрійки» усталеної простої конструкції, за якими селянам простіше було доглядати та ремонтувати. Тож можливість повсюдного розповсюдження складних жниварок-самоскидок серед господарів регіону вбачалася за умови їх масового вітчизняного виробництва, популяризації та зростання загального рівня агротехнічної культури населення.

Список літератури

1. Ефимов, С. (1937). История развития зерновых (хлебных) уборочных машин. *История техники*. (Вып. 6). (с. 17–65). Москва-Ленинград: ОНТИ.
2. Ярошко, А. А. (1894). *Роль сельскохозяйственной машины на Юге в связи с рабочим вопросом*: Докл. д. чл. А.А. Ярошко в заседании 7 янв. 1894 г. Москва: товарищество скоропеч. А. А. Левенсон.
3. Королев, Ф. (1894). Земледельческие машины. Брокгауз, Ф. & Ефрон, И. *Энциклопедический словарь* (Т. 12: Жилы – Земпах). (с. 421–423). Санкт-Петербург: Типо-литография И. А. Ефрона.
4. *Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии*. (1886). (Вып. 3: Славяносербский уезд). Екатеринослав: Типография Я. М. Чаусского.

5. 1891 год в сельскохозяйственном отношении по ответам, полученным от хозяев, *Общий обзор года*. (1892). (Ч. 3). Санкт-Петербург: типография В. Ф. Киршбаума.

6. Швайка, І. (2016). Внесок німецьких колоністів в історію розвитку Українського сільськогосподарського машинобудування (середина ХІХ – початок ХХ століття). *Вісник Маріупольського державного університету. Серія історія та політологія*, (16), 155–160.

7. Воронцов, В. П. (1892). *Прогрессивные течения в крестьянском хозяйстве*. Санкт-Петербург: Типография И. Н. Скороходова.

8. Постников, В. Е. (1891). *Южнорусское крестьянское хозяйство*. Москва: Типо-литография Товарищества И. Н. Кушнерев и Ко.

9. Гузев, В. А. (2012). История Леппов и Вальманов и их предприятия. *Mennonitische Geschichte und Ahnenforschung*, 1–60. Режим доступа: <https://chor.square7.ch/wgusew1.pdf>

10. Черняев, В. В. (1881). *Русское сельскохозяйственное машиностроение: (Из путевых заметок)*. Санкт-Петербург: Типография В. Демакова.

11. Лиман, І. & Константинова, В. (2018). *Український Південь очима консулів Британської імперії ХІХ – початку ХХ ст.* (Т. 1: Британські консули в портовому місті Бердянську). Київ.

12. Кафенгауз, Л. Б. (1910). *Развитие русского сельскохозяйственного машиностроения*. Харьков: Типо-литография Ю. М. Беркмана.

13. Енин, И. (1884). О работе сенокосилки и жнеи Леппа и Вальмана. *Земледельческая газета*, с. 802-803.

14. Семенов-Тянь-Шанский, В. (ред.) (1910). *Россия. Полное географическое описание нашего Отечества. Настольная и дорожная книга.* (Т. 14: Новороссия и Крым). Санкт-Петербург: Издание А.Ф.Девриена.

15. Лиман, І., Константинова, В. & Данченко, Є. (2017). *Британський консул і промисловець Джон Грієвз*. Бердянськ.

16. Родзевич-Белевич, А. (ред.) (1912). *Южнорусская областная сельскохозяйственная, кустарная и промышленная выставка 1910 года в г. Екатеринослав*. Екатеринослав: Типо-Цинкография Густава Берса.

17. Ярошко, А. А. (1894). *Рабочий вопрос на Юге: Его прошедшее, настоящее и будущее*. Москва: типо-литография товарищества И. Н. Кушнерев и К°.

18. Арцыбашев, Д. Д. (1903). *Сельскохозяйственные машины и орудия: пособие при выборе и уход за сельскохозяйственными машинами и орудиями*. Санкт-Петербург: Журнал «Хозяин».

ПРОТИДІЯ НЕДОБРОСОВІСНІЙ КОНКУРЕНЦІЇ В ГОСПОДАРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Галатенко Карина Валеріївна

студентка

Національний авіаційний університет

Мілімко Лариса Василівна

к.ю.н., доцент, доцент кафедри

господарського, повітряного та космічного права,

Національний авіаційний університет

Наразі досить гостро стоїть питання щодо ведення господарської діяльності. В сучасних умовах, у зв'язку з поширенням світової пандемії COVID-19, досить важко вивести своє підприємство на високий рівень, а саме займати лідируюче місце та користуватися досить великим попитом. Певним фактором який заважає досягнути даних цілей є поняття «недобросовісної конкуренції». Питання стосовно захисту конкурентного середовища знайшли своє закріплення в гарантіях Конституції України. Міжнародні зобов'язання, які Україна взяла на себе, вимагають чіткого створення конкурентного середовища, в якому повинні гарантуватися рівні можливості для будь-якого суб'єкта господарювання, не залежно від того, чи це буде виступати національний суб'єкт чи іноземний.

Господарським кодексом України визначається поняття недобросовісної конкуренції, а саме, що це будь-які порушення загальноприйнятих правил і норм конкуренції. Недобросовісною конкуренцією є неправомірне використання ділової репутації суб'єкта господарювання, створення перешкод суб'єктам господарювання у процесі конкуренції та досягнення неправомірних переваг у конкуренції. В свою чергу, недобросовісна конкуренція тягне за собою юридичну відповідальність осіб.

Відносини, пов'язані з захистом від недобросовісної конкуренції, регулюються Господарським кодексом України [1], Законами України «Про захист від недобросовісної конкуренції», «Про захист економічної конкуренції», «Про Антимонопольний комітет України», «Паризькою конвенцією про охорону промислової власності» від 20 березня 1883 року, міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, іншими актами законодавства, виданими на підставі законів чи постанов Верховної Ради України.

Згідно з офіційними даними Антимонопольного комітету України за 2020 р., найпоширенішим видом недобросовісних дій, які здійснювалися з метою досягнення неправомірних переваг у конкуренції, було поширення інформації, що вводить в оману. Цей вид порушення склав 84% від загальної кількості дій,

що належать до недобросовісної конкуренції суб'єктів господарювання. Розмір штрафів, накладених на порушників, склав близько 8 млн. грн. [2].

Нещодавнім прикладом спору між конкурентами була справа, між ПрАТ «Фармацевтична фірма «Дарниця» та ТОВ «Фармацевтична компанія «Здоров'я». До Комітету була надіслана заява про порушення, а саме товариство звернуло увагу на наявність в аптечних мережах добре відомого пересічним споживачам, лікарського засобу з назвою «Цитрамон», упаковка якого оформлена в схожому з їх продуктом стилі. У ході розгляду справи Комітет встановив, що ПрАТ «Фармацевтична фірма «Дарниця» раніше за ТОВ «Фармацевтична компанія «Здоров'я» почало використовувати відповідне оформлення упаковки для свого товару. За даний час Фармацевтичною фірмою «Дарниця» було напрацьовано відповідну ділову репутацію та сформовано позитивний імідж свого продукту, оскільки заявник здійснював просування власної продукції. Проаналізувавши наявні матеріали справи Комітет дійшов висновку про наявність порушення у діях ТОВ «Фармацевтична компанія «Здоров'я», та прийняв рішення накласти штраф у розмірі 10 млн. 191 тис. грн. [3].

Антимонопольний комітет України оштрафував п'ятьох виробників «молочки» на 30 млн. грн. за недобросовісну конкуренцію. Встановлено факт, що багато виробників молочної продукції насправді вводили в оману споживачів та пропонували їм підробки у красивій обгортці. Їм доведеться відповідати за порушення законодавства про захист від недобросовісної конкуренції, оскільки не можна збільшувати власний прибуток за рахунок якості життя громадян [4].

На жаль, на практиці недобросовісна конкуренція є одним із найпоширеніших видів правопорушень у господарській діяльності. Прикладів недобросовісної конкуренції можна навести безліч, тому досить гостро стоїть питання щодо захисту від недобросовісної конкуренції. Через це законодавець приділяє даній проблемі досить пильну увагу. З боку держави є намагання знищити негативний вплив явища недобросовісної конкуренції по відношенню до суб'єктів господарювання, які займаються добросовісною, законною та чесною діяльністю.

Значний вплив на розвиток всієї правової системи України та антиконкурентного середовища, зокрема, мало прийняття Господарського кодексу України, яким були закладені політичні, економічні, соціальні та правові засади розвитку добросовісної конкуренції на ринку .

Отже, проблема щодо захисту від недобросовісної конкуренції регулюється на законодавчому рівні, саме тому суб'єкти, які у своїй діяльності займаються недобросовісною конкуренцією, цілком несуть відповідальність за свої дії. Недобросовісна конкуренція тягне за собою ряд певних збитків, а саме: на іміджі компанії, який створювався протягом певного часу, що веде до наявності факту упущеної вигоди.

Наразі, питання уніфікації норм конкурентного законодавства до сьогодні не вирішено, що істотно впливає на правозастосовну практику та дещо обмежує можливості захисту прав і законних інтересів як окремих суб'єктів

господарювання, так і суспільства в цілому, що в свою чергу завдає істотної шкоди іміджу антимонопольних органів та судів.

Вирішення даного питання можливе за рахунок певної уніфікації норм Господарського кодексу України, оскільки норми Господарського кодексу України мають більш загальний характер в порівнянні з положеннями відповідних законів. Дані норми мають бути досить обширно викладені, для того, щоб мати можливість застосовувати пряме використання норм чинного господарського законодавства у певних конкурентних відносинах.

Наразі є достатня кількість невирішених проблем з питань недобросовісної конкуренції. Потребує нагального вирішення проблема у притягненні до відповідальності за недобросовісну конкуренцію, тому що, притягнути до відповідальності за недобросовісну конкуренцію можуть тільки суб'єктів господарювання. Чого, на жаль, не можливо зробити по відношенню до органів влади або місцевого самоврядування.

Список літератури

1. Господарський кодекс України: Кодекс України від від 16.01.2003 № 436-IV// БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#n251>
2. Офіційний сайт Антимонопольного комітету України // Електронний ресурс. - Режим доступу до сайту : <https://amcu.gov.ua/tag/nedobrovisna-konkurenciya>
3. Офіційний сайт Антимонопольного комітету України // Електронний ресурс. - Режим доступу до сайту: <https://amcu.gov.ua/news/ponad-10-mln-grn-shtrafu-maye-zaplatiti-virobnik-likiv-yakij-skopiuvav-upakovku-konkurentiv>
4. Офіційний сайт Антимонопольного комітету України // Електронний ресурс. - Режим доступу до сайту : <https://amcu.gov.ua/news/vid-masla-tilki-nazva-amku-oshtrafuvav-pyatoh-virobnikiv-molochki-na-30-mln-grn-za-nedobrovisnu-konkurenciyu>

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ АКТУАЛІЗАЦІЇ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ

Міщук Інна Володимирівна

к.ю.н., завідувач кафедри конституційного права та галузевих дисциплін
Навчально-наукового інституту права Національного університету водного
господарства та природокористування

Батарчук Іванна Ігорівна

студентка 2 курсу Навчально-наукового інституту права, Національного
університету водного господарства і природокористування

Трудове законодавство є важливою складовою загальної системи законодавства в Україні. Кожен громадянин так чи інакше хоча б раз в житті стикався з ним і був учасником трудових правовідносин.

Проблема актуалізації трудового законодавства в Україні постає досить гостро, адже в ньому присутні норми, які беруть свій початок ще з часів СРСР, що на наш погляд є неприпустимим.

Актуальність цієї теми полягає в тому, що трудове законодавство перебуває на етапі реформування, адже його потрібно привести у відповідність до сучасних реалій, першим кроком до цього буде ухвалення нового Кодексу законів про працю.

Мета дослідження – дослідити проблемні питання актуалізації трудового законодавства в Україні, шляхи їх розв’язання та висвітлення важливості ухвалення нового проекту Кодексу законів про працю.

Для досягнення мети були поставлені такі завдання:

- 1) проаналізувати поняття «трудове законодавство» в юридичній науці;
- 2) визначити особливості трудового законодавства та його систему в Україні;
- 3) визначити основні проблеми актуалізації трудового законодавства в Україні та шляхи їх вирішення;
- 4) дослідити переваги нового законопроекту Кодексу законів про працю перед застарілими нормами трудового законодавства в Україні.

Теоретико-методологічну базу нашого дослідження складають праці таких науковців як: Вишновецька С.В., Гетьманцева Н.Д., Гуменюк І.А., Гусаров С.М., Копайгора І. Д., Копайгора І. І., Крилов К.Д. Вони присвятили свої праці дослідженню проблем трудового законодавства, їх реформації та актуальності в сучасних реаліях.

На нашу думку, трудове законодавство – це система нормативно-правових актів прийнятих законодавчим органом (Верховною Радою України), органами місцевого самоврядування, та іншими органами державної влади.

Систему трудового законодавства складають нормативно-правові акти, вона включає в себе:

- 1) Конституцію України;
- 2) міжнародні договори ратифіковані Верховною Радою України;

3) Кодекси (Кодекс законів про працю та інші);

4) Закони України («Про оплату праці», «Про відпустки» та інші);

5) Підзаконні нормативні акти (укази Президента України, постанови, розпорядження КМУ, галузеві накази, інструкції, правила міністерств, відомств, комітетів, інструкції та інші акти профспілок (із питань охорони праці), колективні угоди);

6) Локальні нормативні акти;

7) Рішення Верховного та Конституційного суддів України.

Серед особливостей трудового законодавства ми можемо виділити такі як:

1) те, що вони видають різними органами (Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, Президентом України та інші уповноваженими органами);

2) те, що нормативно-правові приймаються як в централізованому так і в децентралізованому порядку (загальне і спеціальне законодавство);

3) наявність чинних нормативно-правових актів колишніх держав, які розпалися, а саме СРСР та УРСР;

4) важливість локальних нормативно-правових актів;

5) активна участь профспілок і трудових колективів у нормотворчості [1, с. 60].

Україна перейняла досить великий відсоток нормативних актів з часів СРСР та УРСР, це є особливістю трудового законодавства, але й водночас величезною проблемою на шляху його актуалізації. Повільне оновлення трудового законодавства в тому числі пов'язане з недостатньою науковою розробкою засад його реформування. Необхідність реформування нормативно-правової бази постає дуже гостро, адже інші галузі законодавства вдосконалюються й застій трудового законодавства негативно впливає в цілому на реформування системи права.

Ще однією проблемою трудового законодавства є те, що процес законотворчості носить хаотичний та некомплексний характер [2].

Однією з ключових проблем, яка стосується чинного Кодексу законів про працю є невідповідність термінів, а саме в КЗпП вживається такий термін як «власник підприємства, установи, організації чи уповноважений ним орган або фізична особа», на противагу цьому в законах України, які регулюють трудові правовідносини вживається такий термін як «роботодавець» [3, с. 22]. На нашу думку, це є значним протиріччям.

Вирішення цих проблем полягає в прийнятті нової бази нормативно-правових актів в галузі трудового законодавства, зокрема прийняття нового законопроекту Кодексу законів про працю.

На наш погляд новий кодекс має на меті:

1) удосконалити трудові договори;

2) спростити процедуру розірвання трудових відносин;

3) відповідати ринковій економіці, яка діє на території України;

4) враховувати прийняті до нього нормативно-правові документи, їх значущість;

5) встановити диспозитивні норми під час пошуку працівником альтернативного працевлаштування [2];

6) приділити більшу увагу правам людини в сфері трудових правовідносин.

Отже, кожен громадянин так чи інакше був учасником трудових правовідносин. Законодавство України в галузі права потребує реформування, але цей процес є досить затяжним, тому його потрібно прискорити.

З 1971 р. (рік прийняття чинного Кодексу законів про працю) в Україні була змінена система організації економіки, ратифіковано безліч міжнародних актів, оновлено законодавчу базу. Це доводить нам необхідність актуалізації трудового законодавства та приведення його до сучасних реалій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Трудове право України: навчальний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 564 с.
2. Гуменюк І.А. Напрями трудового законодавства України: окремі аспекти проблем. К., 2013. 4 с.
3. Актуальні проблеми трудового законодавства, законодавства про державну службу та службу в правоохоронних органах : матеріали VII Всеукраїнської науко- во-практичної конференції (м. Харків, 16 листопада 2018 р.) . Х. : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. 427 с.

ПРАКТИЧНІ ПИТАННЯ ВИЗНАННЯ ШЛЮБНОГО ДОГОВОРУ ФІКТИВНИМ

Явор Ольга Анатоліївна,

доктор юридичних наук,
професор кафедри цивільного права № 2
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
м.Харків, Україна

Фіктивність шлюбного договору означає неналежність, незаконність підстави його вчинення, адже особи реєструють шлюбний договір без дійсного наміру створити нові майнові права та обов'язки, діють фіктивно, переслідуючи інші цілі. Фіктивність дій учасників сімейних правовідносин має наслідком фіктивність правовідносин, що виникають у результаті їх вчинення. Специфіка фікції проявляється як раз не в характері таких життєвих обставин (вони мають бути реально існуючими), а в особливості тих юридичних наслідків, що настають.

Метою укладення шлюбного договору є врегулювання майнових відносин подружжям, визначення їхніх майнових прав та обов'язків. Якщо ж шлюбний договір має *іншу спрямованість*, він може бути визнаний судом фіктивним за позовом однієї зі сторін або іншої особи, права та інтереси якої порушуються таким договором.

Шлюбний договір є фіктивним, якщо його укладено жінкою та чоловіком (подружжям) без наміру набуття, зміни майнових прав та обов'язків подружжя (ст.234Цивільний кодекс України).

В судовій практиці дуже складно довести фіктивність шлюбу або шлюбного контракту. Так, згідно правової позиції Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду згідно з Постановою від 04 березня 2019 року у справі № 522/11172/16-ц щодо доводів, що не можуть бути підставою визнання шлюбу фіктивним зазначено, що позивач *не довів* відсутності у відповідача реального наміру створити сім'ю і набути прав та обов'язків подружжя. Доводи позивача про те, що метою укладення шлюбу для відповідача були продаж житла позивача, отримання відповідної частки коштів для придбання власної квартири, проведення релігійної та цивільної церемонії реєстрації шлюбу та отримання статусу заміжньої жінки для покращення своєї репутації у суспільстві, погашення боргів, заощадження коштів та покращення свого здоров'я, *не дає*

нідстав для визнання шлюбу недійсним відповідно до ст. 40 Сімейний кодекс України [1].

Відповідно до пункту 24 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 №9 “Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними” для визнання правочину фіктивним необхідно встановити наявність *умислу* всіх сторін правочину. Судам необхідно враховувати, що саме по собі невиконання правочину сторонами не означає, що укладено фіктивний правочин. Якщо сторонами не вчинено будь-яких дій на виконання такого правочину, суд ухвалює рішення про визнання правочину недійсним без застосування будь-яких наслідків. У разі якщо на виконання правочину було передано майно, такий правочин не може бути кваліфікований як фіктивний [2].

Загальної норми, яка б безпосередньо встановлювала нікчемність або можливість бути визнаними недійсними договорів, які мають такий юридичний дефект - правочини, що вчинені боржником на шкоду кредиторам цивільне законодавство не містить (франдаторні правочини). В українському законодавстві такі правочини регулюються тільки в певних сферах, зокрема у банкрутстві (стаття 20 Закону України від 14 травня 1992 року № 2343-ХІІ «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»); при неплатоспроможності банків (стаття 38 Закону України від 23 лютого 2012 року № 4452-VI «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб»; у виконавчому провадженні (частина четверта статті 9 Закону України від 2 червня 2016 року № 1404-VIII «Про виконавче провадження»).

Зауважимо, при укладанні та виконанні шлюбного договору, тобто при встановленні іншого режиму власності подружжя, відмінного від визначеного в законі, звернення стягнення на майно буде залежати від того, чи є певне майно спільною власністю або належить до особистої приватної власності одного з подружжя.

У Постанові від 30 січня 2018 року ВС України зазначив, що сторони не можуть на власний розсуд врегулювати у договорі свої відносини, лише у випадках, якщо існує пряма заборона, встановлена актом цивільного законодавства; заборона випливає із змісту акта законодавства; така домовленість суперечить суті відносин між сторонами [3].

Як показує судова практика, при розірванні шлюбних договорів з’являються справжні юридичні головоломки, розібратися в яких не завжди під силу навіть досвідченим правознавцям. Тому вважаємо дуже важливим

нещодавнє рішення Верховного суду щодо укладення шлюбних договорів, спрямованих на уникнення майнової відповідальності одного із подружжя. У вересні 2018 року Приморський районний суд м. Одеси вирішив справу № 522/23757/17 [4], в якій, з метою ухилення від виконання рішення суду про стягнення з чоловіка боргу, подружжя уклало *шлюбний договір*, за яким набуто під час шлюбу, майно передано у приватну власність дружини. До суду звернувся кредитор, який звернув судове рішення про стягнення з чоловіка боргу до виконання та усвідомив неможливість задоволення своїх вимог. Суд задовольнив позовні вимоги в повному обсязі, визнав шлюбний договір частково *недійсним* (в частині умов про передачу майна дружині).

Наведений вище приклад, пов'язаний з фіктивністю шлюбного договору, свідчить про те, що цей договір може належати до *оспорюваних правочинів*, у зв'язку із чим для визнання його недійсності потрібне рішення суду.

Прикладом фіктивного шлюбного договору може бути шлюбний договір, укладений з метою ухилення від виконання зобов'язань перед кредиторами або приховування майна від конфіскації. Допустивши можливість договірного режиму майна подружжя, законодавець передбачив статті Цивільного кодексу звернені до боржника, наприклад, вимогу повідомляти свого кредитора про всі випадки укладення, зміни або розірвання договорів щодо відчуження майна і майнових прав, та його обов'язок відповідати за своїми зобов'язаннями перед кредитором незалежно від змісту цих договорів. Відповідно, в силу норм цивільного законодавства, не повідомлений про укладення шлюбного договору, кредитор має право вимагати звернення стягнення на майно, яке перейшло відповідно до шлюбного договору дружині(чоловіку) боржника.

Припустимо й іншу ситуацію: недобросовісний чоловік, який уклав шлюбний договір, вступає в змову з підставним кредитором. Підставний кредитор вимагає від чоловіка - боржника виконання зобов'язання, незалежно від змісту шлюбного договору. В результаті недобросовісний чоловік збагачується. Вважаємо що, в законі слід було б в якості противаги можливій недобросовісності одного з подружжя передбачити заходи захисту прав і інтересів, коштів другого з подружжя. Вважаємо за необхідне обумовлювати в шлюбному договорі питання про можливість *настання відповідальності недобросовісного чоловіка(жінки) незалежно від змісту шлюбного договору*.

У випадку з дефектністю юридичного факту переважно використовується такий інструмент як *повернення сторін у первісне становище*, яке існувало до настання дефектної фактичної ситуації, чим досягається і локалізація можливих негативних наслідків, і відновлення порушених прав.

Однак є й інші заходи захисту, серед них — стабілізація правових наслідків [5, с. 81]. Визнання «дефектного» шлюбного договору дійсним полягає у тому, що законодавець прагне зберегти відносини, що фактично склалися, навіть якщо не були дотримані певні вимоги, і це, за загальним правилом, може виступати підставою недійсності. Стабільність відносин, врегульованих правом, виступає самостійною соціальною цінністю, яка обумовлює надійний захист прав і законних інтересів громадян, дозволяє забезпечити стійкість відносин. Причиною затребуваності вказаного заходу реагування на дефектність юридичних фактів у сімейному праві є їх здебільшого триваючий характер.

Отже, загальний правовий наслідок визнання недійсним фіктивним шлюбного договору полягає в тому, що договір вважається таким, що ніколи не існував. У подружжя не виникає жодних майнових прав, що випливають із фіктивного шлюбного договору. Так, наприклад, не виникає права на частину спільного майна, щодо якого було змінено правовий режим. Зокрема, особа, яка набула права власності на рухоме майно за фіктивним шлюбним договором вважається такою, що набула майно без достатньої правової підстави; якщо особа одержувала аліменти від того, з ким уклала недійсний шлюбний договір щодо утримання, сума сплачених аліментів вважається такою, що одержана без достатніх підстав, і підлягає поверненню відповідно до Цивільного кодексу України, але не більш як за останні три роки; особа, яка поселилася у житлове приміщення, відповідно до умов фіктивного шлюбного договору, не набула права на проживання у ньому і може бути виселена. Зауважимо, до майна, придбаного спільно подружжям під час дії шлюбного договору, шлюб яких визнано недійсним, застосовуються не норми сімейного законодавства про спільну сумісну власність, а норми *Цивільного кодексу України* про часткову власність.

Список літератури:

1. Правова позиція Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду згідно з Постановою від 04 березня 2019 року у справі № 522/11172/16-ц https://zakononline.com.ua/courtpractice/show/6156?utm_source=Email_digest_October&utm_medium=Email_digest_October&utm_campaign
2. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09>

3. Таліна Кравцова. Визнання шлюбних договорів недійсними: основні підстави та судова практика https://jurliga.ligazakon.net/analytics/184553_viznannya-shlyubnikh-dogovorv-nedysnimi-osnovn-pdstavi-ta-sudova-praktika
4. Рішення Приморського районного суду м.Одеси https://verdictum.ligazakon.net/document/76865066?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_campaign=Verdictum_text&utm_content=jl01
5. Чувакова А. М. Юридические факты, фактические составы и их дефекты: монография / А. М. Чувакова. Одесса: Фенікс, 2009. 112 с.

ФЛУКТУАЦІЇ КОРДОНІВ ОБЛАСТЕЙ У ПОЛЯХ МАТРИЦІ GENERALELECTRIC / MCKINSEY ПРИ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ВИХІДНИХ ДАНИХ

Вартанян Василь Михайлович,

д.т.н., професор, професор кафедри менеджменту,
Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського «ХАІ»

Полетаєва Анастасія Геннадіївна,

студентка,
Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського «ХАІ»

Матриця GeneralElectric/McKinsey використовується при оцінці привабливості окремих стратегічних господарських одиниць на основі двох координат: вісь X характеризує силу позиції стратегічної господарської одиниці в галузі, вісь Y - привабливість галузі. Кожна з цих координат визначається з урахуванням декількох параметрів.

Показники по осі Y - практично невідконтрольні фірмі, по осі X - навпаки, можуть бути змінені. Головною особливістю моделі є: використання вагових коефіцієнтів при побудові моделі і облік трендів розвитку галузі. Матриця GeneralElectric / McKinsey дозволяє відповісти на наступні питання:

- яке з напрямків бізнесу слід розвивати компанії,
- в якому з напрямків компанія буде нести збитки,
- які товари потребують підвищення конкурентоспроможності,
- які товари є пріоритетними в просуванні та розвитку,
- як найбільш ефективно розподілити ресурси всередині компанії між відділами,
- в яких напрямках слід скоротити використання ресурсів компанії в зв'язку з їх непривабливістю.

Основний принцип методу - збільшувати інвестиції в бізнес-області в привабливих галузях, якщо компанія має конкурентні переваги за ним, і, навпаки, скорочувати вкладення, якщо позиції самого ринку продукту або компанії на ньому виявляються слабкими. Можна оцінити внесок продукту в прибутковість компанії.

Індекс сили позиції знаходиться з урахуванням показника відносної ринкової частки, динаміки її зміни, величини отриманого прибутку, іміджу, ступеня конкурентної ціни, якості продукту, ефективності збуту, географічних переваг ринку, ефективності роботи співробітників. Можливо зважування використовуваних показників. Прийнято три рівні градації даного індексу: сильна, середня, слабка. Індекс привабливості галузі визначається з урахуванням розміру і різноманітності ринків, швидкості росту ринку, кількості конкурентів,

середньогалузевої величини прибутку, циклічності попиту, структури галузевих витрат, цінової політики, законодавства, трудових ресурсів. Використовується три рівні градації даного індексу: висока, середня і низька. Перетин ліній, що характеризують різні рівні значень цих двох рівнів, утворює грати, яка поділяється на три зони: зону, в якій організація повинна інвестувати; зону, в якій організація повинна підтримувати інвестиції на колишньому рівні, і зону, в якій треба отримати максимально можливий прибуток, після чого її слід залишити.

В ході проведення досліджень з метою визначення локації елементів матриці виникають ситуації, коли не представляється можливим точно визначення чисельних значень показників, що становлять їх економічну оцінку. Це може бути пов'язано з різними статистичними оцінками, наданими експертами в відкритих джерелах або відсутністю строгих меж, що визначають зміст тих чи інших показників досліджуваних процесів. Таким чином, деякі або всі значення використовуваних для оцінки економічних показників можуть бути представлені двома числами, що визначають нижню і верхню значення показника. Слід зазначити, що імовірнісні характеристики розподілу всередині інтервалу, як правило, невідомі і будь-яке можливе значення параметра в ньому слід вважати рівно ймовірною. У зв'язку з цим виникають певні труднощі у використанні цілого ряду методик підтримки прийняття рішень, щодо вибору найбільш ефективного вибору варіанта інвестування в різні проекти.

Для успішного вирішення подібних завдань базову математичну поняття числа, що є повністю визначеним об'єктом, в таких випадках замінюється поняттям невизначеного числа. До теперішнього часу відомо три типи невизначених чисел: випадкові, нечіткі і інтервальні. Випадкові числа задаються деякими імовірнісними розподілами їх можливих значень; такі числа вивчаються в теорії ймовірностей. Нечіткі числа задаються лінгвістично сформульованими розподілами їх можливих значень; вони вивчаються в теорії нечітких множин. Нарешті, інтервальні числа задаються інтервалами їх можливих значень без вказівки будь-якого розподілу можливих значень числа всередині заданого інтервалу; вони вивчаються в інтервальної математики [1]. Очевидно, що інтервальні числа містять мінімальну інформацію про невизначеному числі, яку найпростіше отримати.

Всі необхідні розрахунки, як і візуалізація послідовних дій, можуть бути виконані в автоматизованому режимі з використанням математичних пакетів Microsoft Excel або MAPLE [2].

Розглянемо приклад для аналізу портфеля компанії для випадку невизначеності вихідних даних, що допоможе оцінити потенціал різних напрямків бізнесу компанії, проаналізувати потенціал будь-якого ринку, укрупнено поглянути на конкурентоспроможність товару на поточному ринку, а також оцінити перспективи стратегічних зон господарювання (СЗГ) в нових сегментах і, звичайно ж, розробити правильну стратегію розвитку портфеля компанії, виділивши пріоритетні напрямки діяльності, скоротивши зусилля і інвестиції на розвиток неперспективних бізнесів.

У розрахунках рівня конкурентоспроможності товару компанії і привабливості ринкового сегмента використовується інтегральний показник оцінки. Інтегральний показник підвищує правдоподібність оцінки, так як використовує вагу (або на важливості) критеріїв.

Важливість (або вага) критерію при оцінці конкурентоспроможності СЗГ показує, наскільки оцінюваний параметр впливає на стійкість бізнесу компанії

Привабливість сегмента для бізнесу - другий ключовий параметр матриці. Привабливість сегмента впливає на доцільність високих вкладень в розвиток СЗГ на даному ринку, є індикатором для отримання надприбутку в сегменті.

Важливість (або вага) критерію при оцінці привабливості ринку показує, наскільки оцінюваний параметр впливає на можливість отримання надприбутків.

Оцінка привабливості сегментів і конкурентоспроможності СЗГ проводиться шляхом присвоєння кожному фактору бали від 1 до 10, де 1 - найнижчий бал, що означає, що даний фактор визначає низьку привабливість ринку і конкурентоспроможність компанії в сегменті, а 10 - максимальний бал, що означає, що з даного фактору сегмент є дуже привабливим і конкурентоспроможність компанії в даному сегменті потенційно висока (рис.1).

Рисунок 1. Положення СЗГ (бізнесів) у матриці GeneralElectric/McKinsey

Після того, як кожному фактору присвоєно бал, необхідно розрахувати зведений бал фактору з урахуванням його ваги або ваги. Дана операція проводиться в окремому стовпці шляхом множення ваги фактору на присвоєний бал.

Література:

1. Добронец, Б.С. Интервальная математика Экономико–математическое обеспечение управленческих решений в менеджменте [Текст]: учебн. пособие / Б.С. Добронец. – Красноярск: Краснояр. гос. ун–т, 2004. – 216 с.

2. Вартанян, В.М. Неопределенность в экономических процессах: факторы возникновения и методы описания [Текст] / В.М. Вартанян, Д.С. Ревенко, В.А. Лыба // Экономика и управление предприятиями машиностроительной отрасли: проблемы теории и практики: сб. науч. тр. – Вып. 2. – Х., 2009. – С. 4 – 12.

PECULIARIDADES DEL CURSO, DIAGNÓSTICO Y TRATAMIENTO DE LA APENDICITIS AGUDA EN LA PRIMERA PARTE DEL EMBARAZO

Barannyk Serhiy

doctor en ciencias médicas, profesor del departamento de cirugía general
Academia Médica de Dnipropetrovsk del Ministerio de Salud de Ucrania

Chekan Liviu

cirujano, jefe del departamento de cirugía
Asociación Clínica de Ambulancia de Dnipropetrovsk

Shevtsov Vadim

cirujano
Asociación Clínica de Ambulancia de Dnipropetrovsk
Dnipro, Ucrania

Actualidad. La apendicitis aguda es la enfermedad quirúrgica más común en mujeres embarazadas y puede poner en peligro la vida de la madre y el feto. Durante el embarazo, esta enfermedad ocurre en 0.03-5.20% de los casos. Todas las observaciones de apendicitis aguda se encuentran en la primera mitad del embarazo. Según diversos autores, la perforación del apéndice se observa en el 14% de las intervenciones quirúrgicas. En la mayoría de los casos, la duración de la enfermedad supera las 24 horas. Durante el embarazo, el diagnóstico de apendicitis aguda, así como otras enfermedades que se acompañan de síntomas de "abdomen agudo", presenta algunas dificultades. Esto provoca un porcentaje bastante alto de errores de diagnóstico. Así, en la etapa prehospitalaria, solo el 42,9% de las embarazadas son diagnosticadas de "apendicitis aguda". Por lo tanto, determinar las características de la apendicitis aguda en mujeres embarazadas, su diagnóstico temprano y la atención quirúrgica oportuna es un tema muy importante, cuya solución permite obtener un resultado de tratamiento positivo y prevenir el desarrollo de complicaciones no deseadas.

El objetivo del estudio es determinar las características de la apendicitis aguda en gestantes en la primera mitad del embarazo y su impacto en el diagnóstico precoz oportuno y la atención quirúrgica de esta patología.

Materiales y métodos de investigación. Analizamos el curso y las características del diagnóstico de apendicitis aguda en 86 mujeres en la primera mitad del embarazo (hasta 22 semanas) que recibieron tratamiento en la Asociación Clínica de Ambulancias en Dnipro. La edad de las mujeres era de 18 a 32 años (promedio de 21,4 años). 59 mujeres tuvieron el primer embarazo, 22 - el segundo, 5 - el tercero.

Todas las mujeres después de la hospitalización fueron examinadas conjuntamente por un cirujano y un ginecólogo para un diagnóstico final y la determinación de las tácticas de tratamiento. Examen de laboratorio clínico de sangre, orina, examen ecográfico de la cavidad abdominal y del espacio extraperitoneal para descartar posibles comorbilidades y diagnóstico diferencial. Debido a los efectos nocivos de la exposición a la radiación, no se utilizó el examen de rayos X. Después de la confirmación del diagnóstico de "apendicitis aguda", se realizó una cirugía en la cantidad de apendicectomía de la manera clásica. Durante la preparación para la cirugía y durante 1-3 días del período postoperatorio, los pacientes fueron tratados en la unidad de cuidados intensivos bajo la supervisión de un cirujano y un ginecólogo.

Los resultados del estudio y su discusión. Los signos más frecuentes de apendicitis aguda en nuestros pacientes fueron dolor y dolor a la palpación en la región ilíaca derecha (92,4%), náuseas y vómitos (54,3%), fiebre hasta 38 ° C (47,7%).%) Y leucocitosis mayor. $7,3 \times 10^9 / l$ con cambio de fórmula leucocitaria y linfopenia (68,5%).

En 18 mujeres que tenían entre 20 y 22 semanas de embarazo, hubo algún cambio en el dolor por encima de la localización típica debido a la presión del útero gestante sobre el ciego.

Debido al hecho de que los síntomas de la apendicitis aguda pueden deberse al embarazo en sí o a la toxicosis temprana de las mujeres embarazadas (náuseas, aumento de leucocitosis, vómitos, estreñimiento) y, en algunos casos, los síntomas dispépticos incluso están completamente ausentes, es importante realizar un examen articular. y examen específico de mujeres embarazadas y un ginecólogo. Especialmente si necesita hacer un diagnóstico diferencial con el riesgo de interrupción prematura del embarazo.

Casi todas las mujeres utilizaron el examen ecográfico de la cavidad abdominal y el espacio retroperitoneal para descartar posiblemente otras patologías quirúrgicas y obstétricas y ginecológicas (colecistitis, pancreatitis, torsión del quiste ovárico, riesgo de aborto espontáneo, desprendimiento de placenta, etc.) y aclarar su gravedad. Al mismo tiempo, en 28 gestantes (con edad gestacional de 18 a 22 semanas) hubo una dilatación moderada de ambos uréteres, que se debió a la presión del útero gestante y causas hormonales del embarazo. Todas ellas utilizan el examen ecográfico de la cavidad abdominal y del espacio retroperitoneal para eventualmente disecar otras patologías quirúrgicas y obstétricas y ginecológicas (colecistitis, pancreatitis, aborto, torsión de la parte superior del cuerpo, están embarazadas. A su vez, en 28 gestaciones (con una edad gestacional de 18 a 22 semanas) hay una dilatación moderada de las glándulas uretrales, que se debe a la presión del útero y las causas hormonales del abrazo.

Cabe señalar que la calidad del proceso de diagnóstico de la apendicitis aguda también se ve afectada por el estado psicológico de las mujeres embarazadas. La preocupación de la mujer por el curso del embarazo deseado (especialmente el primero), así como el posible impacto negativo de la cirugía en el desarrollo fetal, le impiden evaluar adecuadamente la situación para brindar con confianza a los médicos información correcta sobre sus propias quejas y su propia salud. . En 23 casos, observamos "ocultar" y "silenciar" ciertas quejas bajo observación dinámica, mientras que los datos objetivos y el estado local tuvieron un desarrollo negativo. Confiar en las

relaciones de los médicos con las mujeres embarazadas, la explicación disponible de la importancia del tratamiento oportuno y completo de la apendicitis aguda, la participación de los familiares de las mujeres embarazadas permitió convencerlos de la corrección del diagnóstico y las tácticas elegidas del tratamiento.

En casos dudosos se realizó seguimiento dinámico de los pacientes en conjunto con ginecólogos, desempeño dinámico y evaluación de parámetros sanguíneos de laboratorio, en 38 casos se realizaron consultas médicas para establecer el diagnóstico y desarrollar tácticas de tratamiento.

En la hospitalización, el diagnóstico de apendicitis aguda se estableció en 54 casos, en 30, durante las primeras 6 horas de observación dinámica y examen adicional, en 2, dentro de las 12 horas.

Todas las gestantes con diagnóstico de apendicitis aguda fueron operadas bajo anestesia general en el volumen de apendicectomía. 28 mujeres se sometieron a una apertura quirúrgica tradicional según Volkovich-Diakonov y 58 personas se sometieron a cirugía laparoscópica. En 3 casos, la operación se completó con un drenaje temporal de la cavidad abdominal. En 57 casos, se diagnosticó apendicitis catarral durante la operación, en 27 - flemónica, en 2 - gangrenosa.

El postoperatorio de 1-3 días, las mujeres operadas se realizaron en la unidad de cuidados intensivos. Los cuidados intensivos incluyeron terapia analgésica adecuada, se utilizaron antibióticos según las indicaciones (se prefirieron los antibióticos con el mínimo efecto posible sobre el feto), se utilizaron antiespasmódicos para prevenir el aumento del tono uterino y eliminar el posible aborto espontáneo. No se observaron complicaciones en el postoperatorio.

Conclusiones. El problema de la apendicitis aguda en la primera mitad del embarazo es un problema importante entre las enfermedades quirúrgicas agudas de la cavidad abdominal. El diagnóstico temprano y el tratamiento quirúrgico oportuno le permiten obtener un resultado positivo del tratamiento, prevenir el desarrollo de posibles complicaciones, salvar el embarazo y crear las condiciones para su curso normal posterior. El diagnóstico de la enfermedad, la elección de las tácticas de tratamiento y el manejo en el período postoperatorio se lleva a cabo junto con los ginecólogos. La preparación para la cirugía y el postoperatorio temprano deben llevarse a cabo en la unidad de cuidados intensivos.

Lista de referencias:

1. Баранник С.І., Бондаренко М.М., Задорожний В.В., Чекан Л.О., Шевцов В.М. Клінічний перебіг, діагностика і лікування гострого апендициту у першій половині вагітності. *Південноукраїнський медичний науковий журнал*. 2016. – №13(13) січень. С. 27-28.

2. Бондаренко М.М., Баранник С.І., Солов'євська Т.М., Чабаненко Г.М. Клінічні аспекти перебігу, діагностики і лікування гострого апендициту у першій половині вагітності. *«Здобутки клінічної і експериментальної медицини»*. Матеріали підсумкової науково-практичної конференції. Тернопіль, 2011. С. 45-46.

3. Стрижаков А.Н., Асланов А.Г., Рыбин М.В. Беременность и острый аппендицит. *Вопросы акушерства, гинекологии и перинатологии*. 2003. №1. С. 97-100.

4. Guttman R.I., Goldman R.D., Koren G.V. Appendicitis during pregnancy. *Can Fam Physician*. 2004. №50. P. 355-357.

5. Uebel Tueck T., Koch A., Meyer L., Hinkel M. Ninety-four appendectomies for suspected acute appendicitis during pregnancy. *World J Surg*. 2004. №28(5). P. 508-511.

HIV INFECTION EPIDEMIC PROCESS MANIFESTATIONS IN MINSK, BELARUS

Shylava Marharyta,

Senior Lecturer of the Department of Epidemiology
Belarusian State Medical University

Valchuk Irina

Ph.D., Associate Professor
Belarusian State Medical University

Dotsenko Marina

MD, Ph.D., Professor
Belarusian State Medical University

Introduction. According to various estimates, about 38.0 million (CI95% 31.6-44.5) people are living with HIV and the number of new infections was 1.7 million (CI95% 1.2-2.2) in 2019. Since the beginning of the epidemic, 75.7 million (CI95% 55.9-100) people have been infected with HIV [1]. While the total number of new HIV infections worldwide is declining, the number of cases detected in the European Region of the World Health Organization (WHO) is on the rise: in 2018, the number of new HIV infections in the WHO European Region was 141,552 and 79% of them in the eastern part of the Region. Belarus ranks third among the countries of the WHO European Region in terms of the number of newly diagnosed cases of HIV infection. The incidence rate in 2018 was 25.2 cases per 100,000 population [2]. Key risk groups and their sexual partners account for 62% of new HIV infections worldwide, with the highest rates being recorded in the Eastern Europe and Central Asia region (99%), which indicates a concentrated stage of the HIV epidemic in the region [1].

The risk of HIV transmission increases 29 times among people who inject drugs (PWID) [3-5]. According to the epidemiological surveillance carried out in the republic in 2018, the average size of a group for joint drug use varied depending on the city from 2 to 4 people. The practice of using the same injection syringe is used by 13% of PWID in Minsk, 13.3% of PWID use a common injection syringe within the last 30 days [6].

Materials and methods. The material of the epidemiological study was the demographic indicators and epidemiological data of patients with an established diagnosis of HIV infection, identified in 2000-2019 in Minsk. To compile the databases and their statistical processing, we used standard statistical software packages Microsoft Excel 10, STATISTICA 10, RStudio [7].

To analyze the data, the method of continuous dynamic analytical research (retrospective epidemiological analysis) was applied, as well as descriptive-evaluative, prognostic and statistical research methods. To calculate the confidence intervals for extensive indicators, the Clopper-Pearson method was used. To assess the reliability of

the epidemic trend, the Student's "t" criterion was determined [8,9]. The long-term epidemic trend was assessed by its direction and the rate of changes in morbidity indicators. The rate of change in the series and the severity of the trend was determined by the average rate of increase [10].

Results. When analyzing the long-term dynamics of the HIV incidence in Minsk from 2000 to 2019, it was found that in the analyzed time interval, the incidence of HIV infection was characterized by an uneven distribution over the years and ranged from 4.93 (2005) to 41,00 (2015) cases per 100,000 population. The multiplicity of the difference between the minimum and maximum indicators was 8.32 times, and the value of the average annual incidence rate was 14.98 ‰. The analyzed time interval was characterized by a significant, pronounced long-term tendency towards an increase in the incidence with an average growth rate of 10.02% ($p < 0.01$). Currently, in the long-term dynamics, there is a phase of decrease in the incidence rate, 2019 is the year of prosperity. For a more detailed analysis of the HIV incidence in Minsk and disclosing the reasons for the active increase of this infection incidence in the analyzed territory, the subsequent analysis of the HIV incidence will be carried out from 2010, from the beginning of an active incidence rise.

HIV incidence in Minsk (2010-2019) ranged from 9.63 per 100,000 in 2012 to 41.00 per 100,000 in 2015. The minimum and maximum HIV incidence rates differed in 4,26 times. The average long-term incidence rate was 22.42 ‰. The analyzed period was characterized by a significant, pronounced long-term tendency towards an increase in the incidence rate with an average growth rate of 12.62% ($p < 0.05$).

The projected incidence rate in 2020 will range from 19.51 to 23.69 cases per 100,000 population ($p < 0.05$), provided that no significant changes occur during the epidemic process.

Analysis of the prevalence of HIV infection in the territory of Minsk in 2010-2019. showed that in the analyzed territory there is a gradual accumulation of HIV-infected persons in the population due to the primary chronic nature of HIV infection and the annual infection of persons in the population.

The prevalence of HIV infection is described by the equation $y = 20.774x + 36.143$, $R^2 = 0.9548$, uneven distribution over the years and progressive growth. Prevalence rates ranged from 78.90 (2000) to 251.26 (2019) cases per 100,000 population and were characterized by differences in the maximum and minimum rates by 3.18 times. The average long-term incidence rate was 150.40 ‰. The analyzed time period was characterized by a significant, pronounced long-term tendency towards an increase in prevalence with an average growth rate of 13.81% ($p < 0.05$). The predicted prevalence rate in 2020 with 95% probability will fluctuate in the range of 257.36-271.96 cases per 100,000 population ($p < 0.05$), provided that there are no significant changes in the course of the HIV epidemic process in the analyzed territory.

In the age structure of HIV-infected people in Minsk in 2010, persons aged 25-29 prevailed. Their share was 31.38% (CI95% 24.83-38.54). In subsequent years, the share of this age group significantly decreases and in 2019 reaches 13.51% (CI95% 10.69-16.76). The proportion of persons aged 30-34 during the analyzed period of time fluctuated within 21.81% (CI95% 18.33-25.62) (2019) - 31.98% (CI95% 28.74-35.36) (2015), the differences revealed are not statistically significant. The share of children

under 14 years old and adolescents aged 15-19 years remained stable and didn't exceed 1.60% (CI95% 0.33-4.59). The proportion of young people 20-24 years old significantly decreased to 5.21% (CI95% 3.46-7.49) in 2019.

The proportion of persons 35-39 years old at the beginning of the observation period (2010) was 12.77% (CI95% 8.35-18.40), and then gradually increased and in 2019 amounted to 24.13% (CI95% 20.51-28.05), which differs from the 2010 indicator by 1.89 times. A similar situation is observed with the share of the age group 40 years and older: in 2010, the share of HIV-infected persons from this group was 16.49% (CI95% 11.49-22.58), and at the end of the analyzed interval - 34,17% (CI95% 30.09-38.43).

An increase in the proportion of older age groups (35-39 years old, over 40 years old) during 2010-2019 is explained by the natural aging of the HIV-positive people population and the selection of optimal antiretroviral therapy (ART) schemes, which made it possible to increase the life expectancy of HIV-infected patients. The increase in the proportion of young people (20-24 years old, 25-29 years old, 30-34 years old) doesn't occur due to the smaller number of people infected at an early age, including prevention of HIV vertical transmission [11].

Analysis of the sex structure of HIV-infected in Minsk showed that in 2010-2019 the proportion of men increased from 56.38% (CI95% 48.98-63.59) in 2010 to 72.39% (CI95% 68.79-75.79) in 2016, when it didn't differ significantly from the share of HIV-infected women (43.62% (CI95% 36.41-51.02)). In 2019, the proportion of HIV-positive men among newly diagnosed HIV-infected persons remains high and amounts to 71.24% (CI95% 67.13-75.10), which is significantly higher in comparison with share of women among newly identified HIV-infected persons in 2019.

In 2010, in the structure of HIV transmission routes, the dominant causes of HIV infection were heterosexual and parenteral ones, which accounted 51.60% (CI95% 44.21-58.93) and 40.43% (CI95% 33.35-47.81), respectively, but no significant differences were found between them. In 2015, injecting transmission route dominated in the structure of the HIV infection causes. Its share was 70.54% (CI95% 67.23-73.70) and significantly exceeded the share of heterosexual transmission (23.26% (CI95% 20.36-26.37)). This trend is associated with the spread of synthetic psychostimulants consumption with a short half-life. The frequency of their administration can reach 8-20 times a day [12]. Using of non-sterile injecting equipment or its repeated/joint use, using of a common container for the making drugs lead to an increase in the transmission risk of infections with a predominantly parenteral mechanism of infection, which is reflected in increase of HIV incidence in Minsk up to 41.00 cases per 100,000 population [13-16]. However, in 2019, the proportion of heterosexual transmission increased to 57.34% (CI95% 52.95-61.64), which is 95% more likely than the proportion of injecting transmission (33.01% (CI95% 28.97-37.25)) and doesn't differ significantly from the extensive indicators of 2010.

Conclusions. HIV incidence in Minsk in 2010-2019 characterized by a significant upward trend (rate of increase was 12.62%, $p < 0.05$). The average long-term incidence rate reached 22.42 cases per 100,000 population at the analyzed territory. The long-term average HIV prevalence rate in Minsk was 150.40 ‰.

In the sex structure of HIV-infected people in Minsk, there is a men predominance. Their share reached 72.39% (CI95% 68.79-75.79) in 2016 and remains high - 71.24% (CI95% 67, 13-75.10) in 2019. The identified changes in the HIV epidemic process in Minsk are associated with the activation of the parenteral route of transmission.

In the analyzed time period, there is a gradual increase in the proportion of people over 35 years old: this indicator in 2019 reached 24.13% (CI95% 20.51-28.05) among HIV-infected people aged 35-39 years old and 34.17% (CI95% 30.09-38.43) among HIV-positive people over 40 years old in Minsk.

References:

1. Information bulletin — Global statistics on HIV Available from: <https://www.unaids.org/ru/resources/fact-sheet>.
2. HIV/AIDS surveillance in Europe. World Health Organization, 2019. Available from: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/329997/9789289054607-eng-rus.pdf>.
3. HIV, HBV and HCV in people who inject drugs and are placed on methadone maintenance therapy / N. S. Aye, M. M. Oo, A. D. Harries [et al.] // Public Health Action. – 2018. – Vol. 8 (4). – P. 202-210.
4. Ministry of Health. New Zealand Practice Guidelines for Opioid Substitution Treatment / Wellington: Ministry of Health. 2014. – 131 p.
5. Mitigating the risk of HIV infection with opioid substitution treatment. Bulletin of the World Health Organization 2012. Available from: <https://www.who.int/bulletin/volumes/91/2/12-109553/en/>.
6. Kechina, E.A. Results of sentinel epidemiological surveillance to assess the HIV situation among population groups with a high risk of HIV infection – Minsk, 2018. – 209 p.
7. Pearson, R. K. Exploratory data analysis using R / Chapman & Hall/CRC Data Mining and Knowledge Series, 2018. – 563 p.
8. Lang, T. A. How to describe statistics in medicine. Annotated guide for authors, editors and reviewers / T. A. Lang, M. Sesik; per. from English ed. V.P. Leonova. – M.: Practical Medicine, 2011. – 480 p.
9. Theory of statistics: Textbook / Ed. prof. G. L. Gromyko. – 3rd ed., Rev. and add. – M.: INFRA-M, 2012. – 476 p.
10. Retrospective epidemiological analysis: Textbook. Method. manual / M. M. Adamovich, M. I. Bandatskaya, A. M. Bliznyuk et al. – Minsk: BSMU, 2002. – 95 p.
11. Global AIDS Monitoring 2019: Indicators for Monitoring the 2016 United Nations Political Declaration on HIV / AIDS. Geneva: UNAIDS; 2018 Available from: https://www.unaids.org/sites/default/files/media_asset/global-aids-monitoring_en.pdf.
12. Svetogor, T. N. Epidemic process of HIV infection in Minsk / T. N. Svetogor, N. P. Zhukova, I. N. Glinskaya et al. // Healthcare. – 2016. – Vol. 2. – P. 17-25.
13. HIV knowledge and risk behaviors among drug users in three Vietnamese mountainous provinces / T. M. Thi Nguyen, B. X. Tran, M. Fleming, [et al.] // Substance Abuse Treatment, Prevention, and Policy. – 2019. – Vol. 14. – P. 3.

14. Integrated opioid substitution therapy and HIV care: a qualitative systematic review and synthesis of client and provider experiences / A. Guise, M. Seguin, G. Mburu, [et al.] // *AIDS Care*. – 2017. – Vol. 29(9). – P. 1119–1128.

15. The contribution of methadone maintenance treatment to HIV prevention – the case of Hong Kong. Available from: https://www.nd.gov.hk/en/conference_proceedings/Drugs_proBK_Part3/Drugs_proBK_LeeSS.pdf

16. The effectiveness of opioid substitution treatments for patients with opioid dependence: a systematic review and multiple treatment comparison protocol. Brittany Burns Dennis, Leen Naji, Monica Bawor, [et al.], 2014. Available from: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4171401/>.

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЛІКУВАННЯ ДОБРОЯКІСНИХ ПУХЛИН ЯЄЧНИКІВ НА ТЛІ ЗАПАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ ДОДАТКІВ МАТКИ ТА ВПЛИВ НА ФЕРТИЛЬНІСТЬ

Бабій Наталія Володимирівна

лікар-інтерн акушер-гінеколог
КНП“Чернівецький обласний перинатальний центр”
старший лаборант кафедри акушерства та гінекології
Буковинський державний медичний університет

Мета: провести всебічний огляд літературних даних, щоб надати практичні рекомендації щодо діагностики та лікування доброякісних пухлин яєчників, а також спрогнозувати можливу втрату яєчникового резерву.

Методи: проведено всебічний огляд літератури для виявлення найбільш релевантних даних з цього питання.

Результати: опрацьовано 30 досліджень, які розглядали необхідні аспекти огляду, епідеміологію, діагнози, варіанти лікування з детальними методами та перспективи майбутньої фертильності.

Ключові слова: доброякісні пухлини яєчників; запальні процеси додатків матки; операції на яєчниках; оваріальний резерв; безпліддя; збереження репродуктивного здоров'я жінки.

Доброякісні пухлини яєчників – це проблема важлива в науковому і практичному відношеннях, внаслідок відсутності специфічної симптоматики, тенденції до росту, можливості малігнізації, що диктує необхідність визначення факторів ризику виникнення, розробки діагностичного алгоритму, індивідуального підходу до методів лікування [1, 5].

Якщо брати до уваги патогенез, то значне збільшення рівня та активності протеолітичних ферментів в тканинах пухлини і плазмі крові при зниженні активності інгібіторів протеаз внаслідок вірусно-бактеріальної інфекції порушує секрецію яєчниками стероїдних гормонів, а також біосинтез простагландинів, яким надають провідне значення у виникненні овуляції, що за механізмом зворотнього зв'язку впливає на секрецію гонадотропінів.

Доброякісні пухлини яєчників поширені протягом життя жінки. До 10% з них будуть прооперовані [1,3]. Оскільки це доброякісне захворювання, хірургічне лікування може здатися оманливо простим. Як ми можемо належним чином інформувати пацієнтів, яких турбує фертильність?

Незважаючи на високу поширеність цього стану та кількість хірургічних втручань, значна частина пацієнок, здається, не отримує достатньо інформації для відповідної згоди щодо можливої втрати яєчникового резерву [2].

Надзвичайно важливо, щоб лікуючий лікар критично дивився на труднощі при оцінці доброякісних пухлин яєчників, наслідки клінічного та хірургічного

лікування, та сучасні можливості вимірювання яєчникового резерву, оскільки лікування, та різні методи можуть впливати на фертильність в довготривалій перспективі.

Дані були отримані в результаті бібліографічного дослідження в базах даних Medline, LILACS та Scielo. Пошук проводився, використовуючи терміни «кіста яєчника», «доброякісні пухлини яєчників», «резерв яєчників», «операція на яєчниках», «безпліддя» та «збереження фертильності».

Кіста яєчника визначається як структура, що містить рідину. Значна частина кіст яєчників є безсимптомними, що може призвести до недооцінки реальної захворюваності.

За даними популяційної когорти частота кіст яєчників зростає в геометричній прогресії з віком. Існує плато захворюваності приблизно у віці 26 років, яке досягає 152 випадків на 100 тисяч жінок на рік у віці 35 років, що зберігається протягом усього періоду [4,8].

Трохи більше третини доброякісних пухлин яєчників були ураженнями епітелію (35,1%). Майже третину склали пухлиноподібні ураження (32,8%), які являли собою функціональні кісти та ендометріюїдні кісти. 29,8% - це статевоклітинні пухлини (майже повністю зрілі тератоми), а невелика частка - 2,3% - стромальні пухлини (переважно фіброми / текоми).

Більшість пухлин яєчників є доброякісні, і ймовірність розвитку злоякісної пухлини з симптоматичних кіст становить близько 1: 1 тис. [10].

Було запропоновано багато моделей для обстеження пацієнтів для відповідного лікування, але жодна з них не могла бути одностайно прийнята. Деталі різних моделей виходять за рамки цього огляду, але вони можуть включати: Індекс ризику злоякісності (RMI); керівні принципи Національного інституту охорони здоров'я та догляду (NICE); алгоритм ризику злоякісності яєчників; Логістична регресія (LR); та методи, засновані на ультразвукових критеріях, запропонованих Міжнародним аналізом пухлин яєчників (IOTA): «Прості правила» (SR); Ризик простих правил (SRR); та оцінка різних новоутворень в придатках (ADNEX) [7, 9].

Для оцінювання ризику розвитку раку яєчника пропонують використовувати оцінку за шкалою Risk of Malignancy Index (RMI). При оцінюванні за RMI беруть до уваги 3 показники: менструальний статус пацієнтки (дескриптор M), рівень ракового антигену-125 (Cancer antigen-125, CA-125) та ультразвукові ознаки злоякісності новоутворення яєчника (дескриптор U).

RMI – це оцінювальна шкала для преопераційного визначення ризику розвитку раку яєчника та вибору подальшої тактики лікування. Індекс ризику розраховують за формулою:

$$RMI=U \times M \times \text{рівень CA-125.}$$

Після застосування скринінгових методів пацієнти, первинна оцінка яких виявляє високий ризик злоякісної пухлини, в ідеалі повинні проходити лікування у спеціалізованих центрах з мультидисциплінарною командою, максимізуючи онкологічні результати та даючи можливість обговорювати варіанти збереження фертильності.

Для виявлення раку яєчника здебільшого використовують два онкомаркери – СА-125 та людський епідидимальний білок 4 (Human epididymal protein 4, HE4) [6].

У даний час не існує ідеального методу прогнозування яєчникового резерву, і слід врахувати деякі важливі аспекти. Оцінка проводиться в основному шляхом вимірювання антимюллерового гормону (АМГ) та кількості антральних фолікулів (АФК). Продукція АМГ стабільна протягом усього менструального циклу і першою змінюється з плином віку. Крім того, оскільки АМГ продукується обома яєчниками одночасно, фактичний вплив хірургічних процедур може бути недооцінений у випадках одностороннього захворювання [10].

Значна частина доброякісних пухлин яєчників матиме спонтанне вирішення. Функціональні кісти або прості кісти яєчників зазвичай розсмоктуються після 3 менструальних циклів без необхідності будь-якого втручання.

Потрібно пам'ятати про комплексну протизапальну терапію з урахуванням антибіотикограми на фоні імуномодулятора циклоферону і гепатопротекторів, а також антимікотична та десенсибілізуюча терапія.

Після прийняття рішення щодо спостереження ризик перекруту пухлини яєчника залишається проблемою. У міжнародній перспективній когорті серед пацієнтів, відібраних для консервативного лікування та спостереження, загальний ризик перекруту становив близько 4% [11].

Сукупність доказів на користь лапароскопічного підходу є значною, коли існує потреба в хірургічному втручанні. Лапароскопічна цистектомія часто є правилом мінімізувати потенційні ускладнення, такі як розриви у злоякісних ситуаціях, та оптимізувати збереження фертильності. Ця методика добре зарекомендувала себе як золотий стандарт у цій сукупності патологій [1,8].

Нещодавно лапароскопічне позбавлення від ендометріотичних кіст стало стандартною процедурою, оскільки воно сприяє меншому рецидиву симптомів і збільшує рівень вагітності [12,13,14,15].

Після цистектомії видалення тканин яєчників з черевної порожнини бажано проводити через пупковий портал і обертати захисним мішечком. Це зменшує ймовірність можливого забруднення черевної порожнини вмістом кісти та спричинює менший післяопераційний біль та коротший час відновлення. Поперечну мінілапаротомію слід розглядати у випадках доброякісних пухлин яєчників з більшим об'ємом (діаметром більше 7 см) [1,5,9,15].

Висновок:

Доброякісні пухлини яєчників дуже поширені. Застосування діагностичних алгоритмів є обов'язковим для виключення злоякісної пухлини. Більшість випадків можна вести консервативно. За необхідності хірургічне втручання повинно проводитися з використанням відповідних методик. Однак навіть в руках досвідчених хірургів спостерігається значне зменшення резерву яєчників, особливо у випадках ендометріом. Існує очевидна потреба у дослідженнях, які зосереджуються на впливі доброякісних пухлин придатків на тривалу фертильність.

Список літератури:

- 1 Royal College of Obstetricians and Gynaecologists. Management of suspected ovarian masses in premenopausal women. London: RCOG; 2011. (RCOG Green-top Guideline; no. 62) [Links]
- 2 Lind T, Lampic C, Hammarström M, Rodriguez-Wallberg K. Young women's perceptions of fertility-related information and fertility distress before surgery for ovarian cysts. *Acta Obstet Gynecol Scand.* 2013;92(11):1290-1296. Doi: 10.1111/aogs.12228 [Links]
- 3 Jeon JH, Park SY, Lee SR, Jeong K, Chung HW. Serum anti-Müllerian hormone levels before surgery in patients with ovarian endometriomas compared to other benign ovarian cysts. *JMenopausalMed.* 2015;21(03):142-148. Doi: 10.6118/jmm.2015.21.3.142 [Links]
- 4 Lind T, Hammarström M, Lampic C, Rodriguez-Wallberg K. Anti- Müllerian hormone reduction after ovarian cyst surgery is dependent on the histological cyst type and preoperative anti- Müllerian hormone levels. *Acta Obstet Gynecol Scand.* 2015;94(02):183-190. Doi: 10.1111/aogs.12526 [Links]
- 5 Uncu G, Kasapoglu I, Ozerkan K, Seyhan A, Oral Yilmaztepe A, Ata B. Prospective assessment of the impact of endometriomas and their removal on ovarian reserve and determinants of the rate of decline in ovarian reserve. *HumReprod.* 2013;28(08):2140-2145. Doi: 10.1093/humrep/det123 [Links]
- 6 Mohamed AA, Al-Hussaini TK, Fathalla MM, El Shamy TT, Abdelaal II, Amer SA. The impact of excision of benign nonendometriotic ovarian cysts on ovarian reserve: a systematic review. *Am J Obstet Gynecol.* 2016;215(02):169-176. Doi: 10.1016/j.ajog.2016.03.045 [Links]
- 7 Grimes DA, Jones LB, Lopez LM, Schulz KF. Oral contraceptives for functional ovarian cysts. *Cochrane Database Syst Rev.* 2014;(04): CD006134. Doi: 10.1002/14651858.CD006134.pub5 [Links]
- 8 Hermans AJ, Kluivers KB, Janssen LM, Siebers AG, Wijnen MHWA, Bulten J, et al. Adnexal masses in children, adolescents and women of reproductive age in the Netherlands: A nationwide population-based cohort study. *Gynecol Oncol.* 2016;143(01): 93-97. Doi: 10.1016/j.ygyno.2016.07.096 [Links]
- 9 Azarakhsh N, Grimes S, Chotai PN, Shephard C, Huang EY. Postresection outcomes for pediatric ovarian neoplasm: is ovarian preserving surgery a good option? *Pediatr Surg Int.* 2017;33(01): 97-104. Doi: 10.1007/s00383-016-3987-x [Links]
- 10 Reid BM, Permuth JB, Sellers TA. Epidemiology of ovarian cancer: a review. *Cancer Biol Med.* 2017;14(01):9-32. Doi: 10.20892/j.issn.2095-3941.2016.0084 [Links]
- 11 Ding Y, Yuan Y, Ding J, Chen Y, Zhang X, Hua K. Comprehensive assessment of the impact of laparoscopic ovarian cystectomy on ovarian reserve. *J Minim Invasive Gynecol.* 2015;22(07):1252- -1259. Doi: 10.1016/j.jmig.2015.07.011 [Links]
- 12 Zhang CH, Wu L, Li PQ. Clinical study of the impact on ovarian reserve by different hemostasis methods in laparoscopic cystectomy for ovarian endometrioma.

Taiwan J Obstet Gynecol. 2016; 55(04):507-511. Doi: 10.1016/j.tjog.2015.08.026 [Links]

13 Deckers P, Ribeiro SC, Simões RDS, Miyahara CBDF, Baracat EC. Systematic review and meta-analysis of the effect of bipolar electrocoagulation during laparoscopic ovarian endometrioma stripping on ovarian reserve. Int J Gynaecol Obstet. 2018;140 (01):11-17. Doi: 10.1002/ijgo.12338 [Links]

14 Somigliana E, Berlanda N, Benaglia L, Viganò P, Vercellini P, Fedele L. Surgical excision of endometriomas and ovarian reserve: a systematic review on serum antimüllerian hormone level modifications. Fertil Steril. 2012;98(06):1531-1538. Doi: 10.1016/j.fertnstert.2012.08.009 [Links]

15 Morelli M, Mocchiari R, Venturella R, Imperatore A, Lico D, Zullo F. Mesial side ovarian incision for laparoscopic dermoid cystectomy: a safe and ovarian tissue-preserving technique. Fertil Steril. 2012;98(05):1336-40.e1. Doi: 10.1016/j.fertnstert.2012.07.1112 [Links]

ПРОФЕСІЙНЕ ЗАХВОРЮВАННЯ У МЕДИЧНОГО ПЕРСОНАЛУ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ СПРИЧИНЕНЕ КОРОНАВІРУСОМ SARS-COV-2

Кожокару Андріян Андрійович

доктор медичних наук, професор
начальник кафедри військово-профілактичної медицини,
Українська військово-медичної академія, м.Київ, Україна

Івачевська Наталя Станіславівна

лікар санітарно-гігієнічного відділення санітарно-гігієнічного відділу,
27 регіональне санітарно-епідеміологічне управління, м. Одеса, Україна

Якимець Володимир Володимирович

кандидат медичних наук,
начальник відділу санітарно-гігієнічного контролю
ЦГ МВС України, м.Київ, Україна

У боротьбі з коронавірусною пандемією, її поширенням та проявами в кожній постраждалій країні світу, у тому числі Україні, медичні працівники перебувають на передовій лінії реагування під час спалаху та піддаються ризикам, які становлять небезпеку їх здоров'ю та загрожують зараженням. Медичний персонал є найпершою категорією ризику зараження вірусом SARS-CoV-2 і розвитку гострої респіраторної хвороби, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 (далі – COVID-19) незалежно від віку, наявності супутніх хвороб та імунного статусу медичних працівників.

Захворюваність на COVID-19 серед медичних працівників ЗС України вивчали використовуючи електронну базу щоденних донесень щодо стану поширення гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 на території України.

COVID-19 визнаний в Україні особливо небезпечною хворобою [1]. Ризик зараження і захворювання на COVID-19 існує на всіх етапах надання медичної допомоги. Відповідно медичні працівники відносяться до групи високого ризику (4 клас – небезпечні умови праці), а тому обов'язковою вимогою є робота у засобах індивідуального захисту медичного персоналу відповідно до умов роботи та виду діяльності. Слід зазначити, що ризик небезпеки за індексом розвитку професійного захворювання для цього класу робіт перевищує 1,0. Для порівняння: зазначений індекс при проведенні робіт у шкідливих умовах (клас 3) становить 0,05 – 1,0; допустимих (клас 2) – менше 0,05; оптимальних (клас 1) – 0 [2]. Тобто, ризик розвитку професійного захворювання на COVID-19 у медичного персоналу, не захищеного спеціальними засобами, є надзвичайно високим та вірогідним. Небезпеку включають вплив збудника, тривалість

робочого часу, напруженість та втома, стигматизація, фізичне та психологічне навантаження.

Міжнародна організація праці 23.03.2020 року видала документ “Основні положення міжнародних трудових стандартів стосовно спалаху COVID-19 (коронавірусу). НОРМИ 23.03.2020 – Версія 1.2”. В документі зазначено, що COVID-19 може розглядатись як професійне захворювання [3].

В Україні процедура встановлення гострого професійного захворювання на COVID-19 визначається “Порядком розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві”, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 17 квітня 2019 року № 337 [4]. Отже, лабораторно підтвержені випадки інфікування COVID-19 медичних та інших працівників, що пов’язані з виконанням професійних обов’язків в умовах підвищеного ризику зараження на COVID-19 (надання медичної допомоги хворим на інфекційні хвороби, роботи з живими збудниками та в осередках інфекційних хвороб, дезінфекційні заходи тощо), розслідуються як випадки гострого професійного захворювання відповідно до вимог Порядку.

13 травня 2020 року постановою Кабінету Міністрів України №394 розділ V “Захворювання, викликані дією біологічних факторів” Переліку професійних захворювань доповнено гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2. Виникнення COVID-19, як професійного захворювання можливе у медичних та інших працівників, що безпосередньо зайняті у ліквідації епідемії та здійсненні заходів із запобігання поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та лікування пацієнтів із випадками гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 [5].

В Україні за весь період епідемії, за даними сайту Системи моніторингу поширення епідемії коронавірусу Ради національної безпеки і оборони (РНБО), станом на 14.11.2020 року із загальної кількості 525176 лабораторно підтверджених випадків COVID-19 – зафіксовано 26422 (5,0%) випадків захворювання медичного персоналу та 9508 летальних випадків, з яких 258 (2,7%) становлять медичні працівники. Летальність на кінець 2020 року різко зросла. Для порівняння, станом на 25.10.2020 року було відомо про смерть від коронавірусу понад 140 медичних працівників. Таким чином, в період з 25 жовтня до 14 листопада в Україні від коронавірусу померли понад 100 медичних працівників.

За дев’ять місяців від початку поточного року в Україні 3851 людина потерпіла внаслідок нещасних випадків під час виконання своїх професійних обов’язків, з них медичних та інших працівників з діагнозом COVID-19 – 1167 (30,3%) від усіх потерпілих. За офіційними даними внаслідок інфікування SARS-CoV-2 померли 26 працівників [6]. Найбільша кількість нещасних випадків у звітному періоді зареєстрована Фондом соціального страхування України у серпні і вересні та має динаміку до зростання у зв’язку з поширенням пандемії. Так, у серпні рівень усіх випадків виробничого травматизму склав 660 потерпілих, враховуючи хворих на гостре професійне захворювання на COVID-

19 (що становить 17,1% від загальної кількості травмованих за 9 місяців), у вересні – 737 потерпілих (19,1% від загальної кількості).

У Збройних Силах всього за час пандемії, за даними Командування медичних сил на COVID-19, переохворіло 5,5 тисяч військовослужбовців та працівників Збройних Сил України, левову частку захворілих займає Київ та Київська область. Спалаху на Сході України за звітний 2020 рік не було виявлено.

Перший випадок захворювання на гостру респіраторну хворобу у Збройних Силах, спричинену коронавірусом SARS-CoV-2 серед медичного персоналу був зареєстрований 01.04.2020 року, натомість в Україні в цілому вже було зафіксовано 34 випадки захворювання на COVID-19 серед медичного персоналу закладів МОЗ України. Перший летальний випадок у Збройних Силах був зареєстрований 18.06.2020 року.

За даними Санітарно-епідеміологічного управління Командування медичних сил за період від першого підтвердженого випадку (01.04.2020) станом на 14.11.2020 року із загальної кількості 8024 лабораторно підтверджених випадків COVID-19 у Збройних Силах зафіксовано 1073 (13%) випадки захворювання медичного персоналу, з них 511 (48%) працівників ЗС України та 24 летальних випадків, з яких померли 3 медичні працівники (1 офіцер, 2 працівники ЗСУ). Для порівняння, станом на 14.10.2020 року із загальної кількості 3996 лабораторно підтверджених випадків COVID-19 у Збройних Силах зафіксовано 635 (16%) випадків захворювання медичного персоналу, з них 309 (49%) працівників ЗСУ та 11 летальних випадків, з яких помер 1 медичний працівник (офіцер). Слід зазначити, що фактично половина виявлених випадків (близько 50%) це працівники ЗСУ.

Діагноз COVID-19 встановлювався за результатами лабораторного дослідження методом ПЛР на SARS-CoV-2. Фахівці регіональних санітарно-епідеміологічних управлінь проводять епідеміологічне розслідування по кожному випадку, встановлюють коло контактних осіб, проводять моніторинг та доповнюють інформацію про осіб, які потребують самоізоляції. Відтак, із загальної кількості 1073 лабораторно підтверджених випадків захворювання на COVID-19 серед медичного персоналу у Збройних Силах слід виділити лікарів 589 осіб (54,9%), середній медичний персонал 283 особи (26,4 %) та молодший медичний персонал 201 особа (18,7 %).

Переважає більшість захворілих медичних працівників (90%) мали легкий перебіг хвороби та перебували на амбулаторному лікуванні, інші (10%) знаходилися на стаціонарному лікуванні, майже всі (окрім трьох летальних) після успішно проведеного лікування приступили до виконання своїх професійних обов'язків. Разом з тим, кожен із зареєстрованих випадків інфікування та захворювання на COVID-19 медичного персоналу, який пов'язаний з виконанням професійних обов'язків в умовах підвищеного ризику зараження на COVID-19 підлягає розслідуванню, як випадок гострого професійного захворювання.

Список літератури:

1. Наказ МОЗ України від 25.02.2020 № 521 “Про внесення зміни до Переліку особливо небезпечних, небезпечних інфекційних та паразитарних хвороб людини і носійства збудників цих хвороб”.

2. Наказ МОЗ України від 08.04.2014 № 248 Про затвердження Державних санітарних норм та правил “Гігієнічна класифікація праці за показниками шкідливості та небезпечності факторів виробничого середовища, важкості та напруженості трудового процесу”.

3. “ILO Standards and COVID-19 (coronavirus) FAQ Key provisions of international labour standards relevant to the evolving COVID-19 outbreak. NORMES 23 March 2020 – Version 1.2”. DOI:https://www.ilo.org/global/standards/WCMS_739937/lang--en/index.htm

4. Постанова Кабінету Міністрів України від 17 квітня 2019 р. №337 “Про затвердження Порядку розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві”.

5. Постанова Кабінету Міністрів України від 08.11.2000 № 1662 “Про затвердження переліку професійних захворювань”.

6. Все про коронавірус. Інформаційна довідка щодо питань, пов’язаних з коронавірусом COVID-19 станом на 18 листопада 2020 року. doi:<https://static.ukrinform.com/files/1605716954-6577.pdf>

ФАРМАКОТЕРАПІЯ ТУБЕРКУЛЬОЗУ: У ФОКУСІ МУЛЬТИРЕЗИСТЕНТНІСТЬ

Савохіна Марина Володимирівна,

к.мед.н., доцент

Національний фармацевтичний університет,

г. Харків, Україна

Туберкульоз (ТБ) – хронічне інфекційне захворювання, збудником якого є кислотостійкі мікобактерії-*Mycobacterium tuberculosis*, входить до 10 найбільш поширених причин смерті в усьому світі. За даними ВООЗ, у 2019 році у світі захворіло близько 10 млн людей [1]. В Україні за 2020 рік кількість уперше зареєстрованих захворювань на ТБ, включно з його рецидивами, становила 17 593, або 42,2 на 100 000 населення, що на 29,8% менше показника 2019 року (60,1 на 100 000 населення). Україна не є світовим лідером захворюваності на туберкульоз – це міф. Проте іншою не менш серйозною проблемою в Україні є поширеність мультирезистентного туберкульозу та туберкульозу з розширеною резистентністю. На сьогодні Україна входить до п'ятірки країн світу з найвищим показником мультирезистентного туберкульозу [2].

Отже, існує потреба в упровадженні нових схем лікування з використанням ефективніших протитуберкульозних препаратів.

Метою роботи було визначити нові особливості в схемах лікування ТБ в Україні.

В ході роботи було проведено аналіз даних статистичної звітності Державної Установи «Центр громадського здоров'я Міністерства охорони здоров'я України», оригінальних статей, інформаційних листів та методичних рекомендацій.

Фармакотерапія туберкульозу здійснюється з урахуванням індивідуальних особливостей, протипоказань та за результатами тесту на медикаментозну чутливість до лікарських засобів. Для цього застосовують таблетовані протитуберкульозні препарати, які призначають перорально, щодня.

Процес лікування пацієнтів з чутливим до антимікобактеріальних препаратів туберкульозом легень триває 6 місяців і має таку схему з чотирьох препаратів першої лінії 2HRZE/4HR (2 місяці призначають ізоніазид (H), рифампіцин (R), піразинамід (Z), етамбутол (E), а потім 4 місяці - ізоніазид (H) та рифампіцин (R) у тому ж дозуванні).

Лікування резистентного туберкульозу (РТБ) – особливо стійкого до рифампіцину, а також форм ТБ з множинною лікарською стійкістю та туберкульозу з широкою лікарською стійкістю – представляє ряд проблем для клініцистів і національних програми з туберкульозу. Схему лікування хіміорезистентного туберкульозу (форма, при якій пацієнт виділяє мікобактерії туберкульозу резистентні до одного чи більшої кількості протитуберкульозних препаратів) змінюють в залежності від резистентного препарату.

Використовують препарати другої лінії (левофлоксацин, моксіфлоксацин, протіонамід, циклосерин) [3].

Мультирезистентність (МРТБ) – резистентність МБТ, як мінімум, до ізоніазиду (H) й рифампіцину (R), а часто й до більшої кількості протитуберкульозних препаратів I та II ряду, що підтверджено лабораторним методом у тесті медикаментозної чутливості [4].

Переглянута класифікація протитуберкульозних препаратів, рекомендованих до застосування у довготривалих курсах лікування МРТБ, Препарати були перегруповані у три категорії та оцінені, ґрунтуючись на останніх даних щодо співвідношення ефективності та безпеки: Група А: Препарати, що повинні бути пріоритетними: левофлоксацин/моксифлоксацин, бедаквілін та лінезолід.

Група В: Препарати, що повинні бути додані далі: клофазимін, циклосерин/теризидон. Група С: Препарати, що повинні бути включені для завершення курсу лікування та у випадку, коли препарати із груп А та В не можуть бути використані: етамбутол, деламанід, піразинамід, іміпенем-циластатин, меропенем, амікацин (стрептоміцин), етіонамід/протіонамід, р-аміносаліцилова кислота. Препарати, які більше не рекомендуються до застосування, це канаміцин та капреоміцин, враховуючи підвищений ризик невдачі лікування та рецидиву, що пов'язано із їхнім використанням у довготривалих курсах лікування МРТБ.

У пацієнтів з МРТБ до довгострокових схем лікування слід включати усі три препарати групи А та мінімум один препарат групи В, починаючи лікування якнайменше з чотирьох протитуберкульозних препаратів, які ймовірно будуть ефективними, та застосовуючи принаймні три препарати після припинення прийому бедаквіліну (Bdq). Якщо використовують лише один або два препарати групи А, слід включити обидва препарати групи В. Якщо схема не може бути складена лише з препаратів груп А та В, тоді для доповнення слід додати препарати групи С [4].

Нове керівництво ВООЗ з лікування ТБ рекомендує бедаквілін в якості основного препарату в схемах лікування МРТБ.

Традиційна схема для лікування мультирезистентного ТБ складається з інтенсивної фази (введення щонайменше п'яти ефективних лікарських засобів, включаючи ін'єкційний препарат) протягом щонайменше 6 місяців після конверсії культури мокротиння, за якою слідує фаза продовження (введення щонайменше чотирьох ефективних препаратів за відсутності ін'єкційного препарату) протягом додаткових 12 місяців, що передбачає щонайменше 18 місяців лікування після конверсії культури мокротиння.

В 2018 році в Україні зареєстровано сучасні протитуберкульозні препарати бедаквілін під торговою назвою СІРТУРО. Препарат відноситься до групи діарилхінолінів, синтезований виключно для лікування туберкульозу, має бактерицидну та стерилізуючу дію, є таблетованим, призначається пацієнтам віком понад 14 років. Має перехресну стійкість з клофазиміном, тому його не застосовують у пацієнтів, які раніше приймали клофазимін в неефективних режимах лікування. Бедаквілін повільно всмоктується при пероральному прийомі, максимальна концентрація в крові досягається протягом 5 годин після

прийому препарату. Біодоступність препарату значно збільшується при прийомі з їжею, досягаючи показника 95 %. Рекомендоване дозування: перший-другий тижні: по 400 мг 1 раз на добу; 3-24 тижні по 200 мг 2 рази на тиждень. Бедаквілін рекомендовано включати до довгострокових схем лікування пацієнтів з МРТБ. За більшості випадків, загальна тривалість лікування довгостроковими схемами рекомендована протягом 18–20 місяців; тривалість лікування можна варіювати відповідно до реакції пацієнта на лікування.

Деламанід – похідне нітро-дигідро-імідазо-оксазолу, що пригнічує синтез клітинної стінки мікобактерії туберкульозу та має високу активність проти внутрішньоклітинних мікобактерій туберкульозу в макрофагах. Використання деламаніду безпечно для пацієнтів з ВІЛ, які отримують антиретровірусну терапію, і дітей з шести років. Він не має перехресної стійкості з будь-яким іншим протитуберкульозним препаратом, а також може застосовуватися для профілактичного лікування ТБ у контактних із хворим на лікарсько-стійкий ТБ із стійкістю до протитуберкульозних препаратів групи фторхінолонів. Застосування деламаніду дає пацієнтам із розширеною резистентністю справжній шанс на одужання, а отже і на життя.

Його використання схвалено у квітні 2014 р. Європейською агенцією з лікарських засобів (ЕМА) «як частина належного комбінованого режиму лікування легеневого мультирезистентного туберкульозу у дорослих, у випадках, коли через резистентність або погану переносимість препаратів не можна призначити ефективну схему лікування».

Туберкульоз – це складне захворювання як для пацієнта, так і для членів їх родин та медичних працівників. Головним завданням нової Глобальної стратегії ВООЗ із протидії ТБ до 2035 р. є звільнення світу від ТБ з досягненням нульового рівня захворюваності, смертності та страждань від цієї недуги.

Список літератури:

1. WHO guidelines on tuberculosis infection prevention and control, 2019 [Електронний ресурс]. URL.: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/311259/9789241550512-eng.pdf> (дата звернення 20.02.2021).

2. ДУ «Центр громадського здоров'я Міністерства охорони здоров'я України» ДЗ «Центр медичної статистики Міністерства охорони здоров'я України» Туберкульоз в Україні. Аналітично-статистичний довідник за 2019 рік.// Київ – 2020 р., С.197 с. [Електронний ресурс]. URL.: https://phc.org.ua/sites/default/files/users/user90/TB_surveillance_statistical-information_2019_dovidnyk.pdf (дата звернення 20.02.2021).

3. Наказ МОЗ України від 25.02.2020 № 530 «Про затвердження стандартів охорони здоров'я при туберкульозі» [Електронний ресурс]. URL.: https://phc.org.ua/sites/default/files/users/user90/Nakaz_MOZ_vid_25.02.2020_530_Standarty_medopomogy_pry_TB.pdf (дата звернення 20.02.2021).

4. WHO consolidated guidelines on drug-resistant tuberculosis treatment, WHO, 2019 [Електронний ресурс]. URL.:

<https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/311389/9789241550529-eng.pdf>
(дата звернення 20.02.2021).

ЗАКОНОМІРНОСТІ ПРЕНАТАЛЬНОГО ОНТОГЕНЕЗУ СУДИН ГЕМОМІКРОЦИРКУЛЯТОРНОГО РУСЛА ФУНКЦІОНАЛЬНО РІЗНИХ ОРГАНІВ ЛЮДИНИ ЗА ДАНИМИ УЛЬТРАСТРУКТУРНОГО АНАЛІЗУ

**Шевченко О.О.,
Назар П.С.,
Левон М.М.**

доктор медичних наук, професор
доктор медичних наук, професор
кандидат медичних наук, доцент

Національний медичний університет ім. О.О.Богомольця
ПВНЗ «Київський медичний університет»
Національний медичний університет ім. О.О.Богомольця

Проблема вікової ангіології є однією із актуальних і недостатньо вивчених проблем сучасної морфології. Особливо актуальним є питання пренатального онтогенезу судин гемомікроциркуляторного русла, тому що нормальний розвиток системи мікроциркуляції забезпечує оптимальні умови для нормального органо- і гістогенезу [1, 2, 3]. Відхилення від нормального процесу ангіогенезу обумовлює структурні порушення будови органу, що може привести до формування різних вад розвитку.

Метою дослідження є вивчення загальних закономірностей утворення і диференціації судин гемомікроциркуляторного русла функціонально різних органів людини (скелетних м'язів, щитоподібної залози, тонкої кишки) в пренатальному періоді онтогенезу людини.

За даними електронної мікроскопії в передциркуляційну фазу розвитку системи мікроциркуляції на 2-му місяці пренатального онтогенезу внутрішньоорганні мікросудини типу протокапілярів, які утворилися дискретно, широко анастомозують між собою і формують дифузне протокапілярне русло. Стінка протокапілярів утворена примордіальними ендотеліоцитами, які за своїми ультраструктурними особливостями відносяться до ендотелію неперервного типу. Базальна мембрана відсутня; навколо ендотеліальної вистілки нерегулярного розташовані клітини мезенхіми. Таким чином, в передциркуляційну фазу розвитку системи мікроциркуляції в органах визначається два компартмента системи мікроциркуляції: судинний, який утворений протокапілярами, і інтерстиційний, який представлений міжклітинними каналами і щілинами між робочими елементами органу і клітинами мезенхіми.

Початок циркуляційної фази в розвитку системи мікроциркуляції обумовлений підключенням дифузного протокапілярного русла органів до системного кровотоку плода. В процесі прогресивного органо-і гістогенезу циркуляція крові по індіферентним протокапілярам не може задовільнити

потреби тканинних мікроструктур, що розвиваються. Імовірно, саме прогресивне збільшення метаболічної активності органів і є домінуючим фактором, що індукує зміну первинної протокапілярної сітки на вторинне органоспецифічне гемомікроциркуляторне русло. Процеси циркуляції крові сприяють виникненню особливих гемодинамічних умов, що обумовлюють виділення в дифузному протокапілярному руслі привідних, обмінних і відвідних мікросудин. Привідні і відвідні мікросудини виконують функції доставки і відтоку крові, тобто забезпечують адекватне кровопостачання тканинних мікрорегіонів. Обмінним мікросудинам притаманне виконання обмінної функції. Однак, особливості будови стінки привідних і відвідних судин свідчать, що ці мікросудини також приймають участь в виконанні обмінних функцій. Поступово в клітинних і неклітинних компонентах стінок привідних, обмінних і відвідних мікросудин протокапілярного русла починаються структурні процеси ланкової диференціації, внаслідок чого мікросудини диференціюються у відповідні ланки гемомікроциркуляторного русла. Внаслідок особливостей регіонарної гемодинаміки і фізіологічної гіпертензії із привідних мікросудин диференціюються артеріолярні мікросудини. Диференціація привідних мікросудин протокапілярного русла у артеріолярну ланку гемомікроциркуляторного русла супроводжується становленням веретеноподібної форми ендотеліоцитів, зміною їх орієнтації вздовж довгої вісі судини, раннім розвитком базальної мембрани. Малодиференційовані сполучнотканинні клітини, що оточують зовні ендотеліоцити, поступово розвиваються у напрямку міоцитів, чисельність яких збільшується з ростом плода. В процесі цитодиференціації міоцитів утворюється їх власна базальна мембрана, визначається редукція органел синтетичного апарату і прогресивне зростання чисельності міофібрил. Адвентиційна оболонка артеріолярних мікросудин розвивається повільно протягом другої половини пренатального онтогенезу. Метаболічний фактор визначає ступень розвитку обмінної ланки. Кровоносні капіляри гемомікроциркуляторного русла утворюються із обмінних мікросудин шляхом ланкової диференціації і спеціалізації ендотеліоцитів. Базальна мембрана розвивається поступово. Клітини паравазальної сполучної тканини диференціюються у перицити. Цитодиференціація перицитів супроводжується становленням веретеноподібної форми, зменшенням їх розмірів, редукцією органел синтетичного апарату, становленням власної базальної мембрани. Обмінні мікросудини у своєму розвитку дуже динамічні. Унаслідок лабільності метаболічних центрів частина судин редукується. Редукція судин супроводжується колапсом судинної стінки і дегенеративними процесами в ендотеліоцитах. В процесі диференціювання відвідних мікросудин протокапілярного русла у напрямку веноулярних мікросудин гемомікроциркуляторного русла відбувається становлення ланковоспецифічних рис будови, що притаманні ендотеліоцитам веноулярних мікросудин: ендотеліоцити набувають неправильної полігональної форми, по мірі збільшення діаметру веноулярної мікросудини ендотеліоцити стають овальними. Ендотеліоцитам притаманні низький ступінь розвитку органел синтетичного апарату, добре розвинута система мікропіноцитозного транспорту. Клітини

паравазальної сполучної тканини диференціюються у перицити, чисельність яких збільшується з ростом плода.

Паралельно процесам ланкової диференціації мікросудин протокапілярного русла у відповідні ланки гемомікроциркуляторного русла відбуваються процеси вторинного ангиогенезу. Із бруньок росту ендотеліоцитів матричних мікросудин утворюються малодиференційовані мікросудини, які утворюються судинні сітки. В наслідок різних умов гемодинаміки і метаболічної активності клітинних мікрорегіонів новоутворенні малодиференційовані мікросудини розвиваються у напрямок артеріолярних, обмінних і венулярних ланок гемомікроциркуляторного русла.

Таким чином, в розвитку гемомікроциркуляторного русла в пренатальному періоді онтогенезу можна виділити такі процеси: 1) виникнення і становлення первинного внутрішньоорганного протокапілярного русла; 2) формування на основі первинного протокапілярного русла вторинного органоспецифічного гемомікроциркуляторного русла, яке забезпечує інтеграцію на рівні системи „кров – робочі елементи органу” і сприяє виконанню органоспецифічних функцій; 3) адекватні адаптаційні структурні перебудови органоспецифічного гемомікроциркуляторного русла внаслідок лабільності метаболічних потреб органів, що розвиваються, і підвищення рівня їх функціональної активності.

Зміна первинного дифузного протокапілярного русла на гемомікроциркуляторне русло є обов'язковим етапом органогенезу кожного органа. Гемомікроциркуляторне русло функціонально різних органів людини протягом пренатального періоду онтогенезу утворюється в наслідок ланкової диференціації привідних, обмінних і відвідних мікросудин протокапілярного русла у відповідні ланки гемомікроциркуляторного русла; а також утворюється із бруньок росту (шляхом вторинного ангиогенезу) малодиференційованих мікросудин, які в подальшому диференціюються у відповідні ланки гемомікроциркуляторного русла.

Література.

1. Бобрик И.И., Шевченко Е.А., Черкасов В.Г. Развитие кровеносных и лимфатических сосудов. Киев, Здоров'я, 1991.- 206 с.
2. Формирование и иннервация сосудов микроциркуляторного русла органов полости рта человека // Кубанский научный медицинский вестник.-2013, № 5, стр.121-125.
3. Popko S.S., Evtushenko V.M., Syrtsov V.K. Особливості васкулогенезу передміхурової залози людини в пренатальному періоді онтогенезу // Morphologia.- 2019, т.13, № 1, стр.52-56

ВРАХУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ЗОНИ НАЙБЛИЖЧОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ У ВИКЛАДАННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Karpliuk Olha

postgraduated student
Mariupol State University

Kassai Margarita

postgraduated student
Mariupol State University

Sizonenko Halyna

postgraduated student
Mariupol State University

Проблема співвідношення дитячого розвитку та навчання є ключовою для педагогічної психології. Так, на думку відомого психолога С. Л. Рубінштейна, кожна концепція навчання, яку сформулює педагог, включає в себе певну концепцію розвитку. Це положення підтверджується і тим, що, поряд з освітньою та виховною функцією, особливе місце в навчанні відводиться його розвиваючої функції [1].

Згідно з цим, в педагогічній психології виділилось декілька підходів до розв'язування питання співвідношення розвитку і навчання. У центрі більшості підходів - положення про незалежність процесів дитячого розвитку від процесів навчання.

Водночас, навчання розглядається теоретиками як зовнішній процес, який повинен так чи інакше узгоджуватись із дитячим розвитком, але який сам по собі не бере активної участі в дитячому розвитку, нічого в ньому не змінює, а швидше використовує досягнення розвитку, аніж просуває його хід і змінює його напрямки. Типовим представником цього напрямку є Ж. Піаже, який і вивчав розвиток дитячого мислення незалежно від процесів навчання дитини [2].

Проте, сучасні погляди на проблему розвиваючого навчання базуються на концепції «зони найближчого розвитку», Л. С. Виготського, яка була сформована вченим у 30-х роках ХХ ст. та одразу отримала широку популярність й поширеність [3, с. 34].

Так, Л. С. Виготський був переконаний, що навчання є двигуном психічного розвитку. Ці два поняття (розвиток та навчання), як вважає вчений, мають різний зміст - «единство, но не тождество процессов обучения и внутренних процессов развития» [2].

Отже, розвиток є не що інше, як процес формування особистості з

обов'язковим поступовим накопиченням нових якостей, характерних для людини.

На противагу цьому, навчання - це внутрішня необхідність в процесі розвитку дитини не природних, а історичних особливостей людини. Тобто, навчання створює зону найближчого розвитку, пробуджує в дитині внутрішні процеси розвитку, які спочатку проявляються під час взаємовідносин з оточуючими, співпраці з товаришами, і лише пізніше стають здобутком самої дитини [3, с. 34-35].

Більш того, Л. С. Виготський стверджував, що навчання в поєднанні з розвитком повинно весь час перебувати на рівень вище, а дитина під час цього процесу потребує постійної підтримки дорослого, оскільки осмислено копіюючи дії дорослого дитина розвивається [2].

Іншими словами, «зоною найближчого розвитку» є відстань між актуальним рівнем розвитку (наявними можливостями дитини) та потенційним, коли дитина справляється з поставленими завданнями під керівництвом дорослих. Своєчасне ж виявлення цієї «зони» дозволяє визначити наскільки дитина готова перейти до наступного рівня навчання, оскільки кожна дитина має свої особливості відносно цього [3, с. 35-36].

Відповідно до вищезазначеного, потрібно також зазначити, що концепція зони найближчого розвитку активно використовується й в процесі викладання іноземних мов, й в ході проведених Л. С. Виготським досліджень, було виявлена ефективність даного підходу.

Адже, орієнтуючись на зону найближчого розвитку, яка є критерієм розумового розвитку дитини та одним з показників індивідуальних відмінностей дітей, навчання веде розвиток вперед, оскільки те, що знаходиться в цій «зоні» удосконалюється та переходить на рівень актуального розвитку в наступній віковій фазі, що зумовлює ефективне навчання іноземним мовам навіть в ранньому віці [3, с. 36].

Таким чином, в ході аналізу основних положень найвідомішої концепції Л. С. Виготського можна зробити висновок, що матеріали досліджень вченого дозволили вийти на новий рівень в розумінні проблеми навчання і розвитку.

А також, використання концепції зони найближчого розвитку в процесі навчальної діяльності, й насамперед в ході викладання іноземних мов, є досить результативним, тому що орієнтуючись на тільки виникаючі у перспективі цикли розвитку та потенціальні можливості учня, навчання й набуває розвиваючого характеру.

Література

1. Пидкасистый П. И. Педагогика: учебник и практикум для СПО / П. И. Пидкасистый. - 4-е изд., перераб. и доп. - М.: Издательство Юрайт, 2016. - 408 с.
2. Вікова та педагогічна психологія [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://pidruchniki.com/14090705/psihologiya/psihichniy_rozvitok_navchannya
3. Столяренко Л. Д. Педагогическая психология / Л. Д. Столяренко. 2-е изд., перераб. и доп. - Ростов н/Д: Феникс, 2003. - 544 с.

TYPES OF MENTORING, SUITABLE FOR POST-GRADUATE MEDICAL EDUCATION

Loiko Igor

Ph.D., Associate Professor
I.Horbachevsky Ternopil National Medical University

Uglyar Tetiana

Ph.D., Assistant Professor
I.Horbachevsky Ternopil National Medical University

Herasymiuk Nazar

Ph.D., Associate Professor
I.Horbachevsky Ternopil National Medical University

Mentoring is one of the promising practices for the professional development of doctors, since medicine requires a young specialist to have practical experience and high skill, to ensure the safety of the patient in the process of medical activity [1,2]. Health care in general is in need of effective and operational training of qualified personnel.

Mentoring in medical post-graduate education generally stands on three whales: training, adaptation and support of a young specialist or a new employee by a more experienced colleague [1,3].

Learning, in this agenda, is the process of transferring knowledge, skills, methods and means of activity. The purpose of the training in mentoring learning process is to unlock the potential and further professional development of a young specialist. The task of training is the formation of the competencies necessary to work in accordance with the established standards. It is based on solving real professional problems facing the team of the structural unit. It should be noted that the experience a mentor imparts to a student can be unique.

Adaptation consists in including new employees in the external and internal processes of the organization, the formation of certain behavior, attitudes in accordance with the requirements of a specific professional environment, immersion in the corporate culture. The purpose of adaptation is an effective entry of young specialists into the position. The task of adaptation of a young doctor is solved by a mentor who is ready to help, support, train, advise and encourage.

Accompanying support is a process of interested observation, counseling, personal participation, encouragement of independent activity in a problematic or new situation with minimal involvement of a mentor. It aims at further development of personality, overcoming the distance between learning and achieving results.

Various models of mentoring and supervision exist nowadays, for example, preceptorship, classic mentoring, counseling, coaching, facilitation, budding, etc [2,4].

Here we offer an analysis of the mentoring models that are most acceptable in medical organizations.

Preceptorship is generally a transfer of knowledge and skills from an older and more experienced doctor. It mainly focuses on the practical part of the process and consists in: employee training, adaptation, control of the current work result, improving communications, preservation and transfer of organizational experience.

Coaching, on the other hand, is about partnerships, inspiration for an independent search for solutions to problems like: active listening, asking questions, clarification, which help a young doctor to see new approaches to achieving the desired goal. The main idea is about activation of the processes of self-learning and self-development, which occurs by providing continuous feedback in the process of joint analysis of situations and problems. In this case no training is expected.

Classic mentoring, as one more type of the model, consists in employee training, adaptation, improving communications, preservation and transfer of knowledge in the organization. Mentoring combines the attributes of coaching and teaching. The mentor typically first tells the theory, then demonstrates the technique of the action, after that a younger colleague completes the task and receives feedback.

Buddying, at the same time, focuses on facilitating team entry through friendships with colleagues. It is all about training, adaptation, assessing the effectiveness of changes and a team building. It is mainly a pair-work, informal mentoring. The support from a colleague and/or supervisor is thus based on the principle of complete equality.

Facilitation consists in the ensuring of successful group communication based on creative learning models, organization of the process of group work, aimed at clarifying and achieving the goals. Managing and coordinating the activities of the group in this case is aimed at identifying and resolving problems and making decisions.

More than half of post-graduate students believe that classic mentoring is the most effective supervision and mentoring model. Combining and accumulating the properties of coaching, teaching and training, mentoring allows not only to adopt the experience of an older and more experienced colleague, but also to take an active part in the learning process, contributing to the development of the academic, professional and personal qualities of the young doctor. In medicine, it allows to cover a certain topic most widely and convey the experience and approaches of a more experienced person. Post-graduates who have chosen classic mentoring as a model of mentoring believe that “medicine is a practice, no matter how much you know, if you can’t do anything”. And the transfer from senior doctor to junior doctor has proven itself for many centuries, actually. If a mentor really wants to teach his younger colleague, he should approach teaching from different angles. It should be both a theory from the teacher himself, and a link to useful information, where younger doctor can find really relevant information. At the same time, no one cancels questions of the student and

listening to his opinion. Plus, for example, a surgeon-mentor, after operations, typically analyzes every step says where he would have acted differently or where one needs to pay attention to the course of action.

The classical preceptorship model, in which a more experienced employee first transfers his knowledge to a less experienced colleague, was chosen by 30% of the surveyed post-graduate students. They believe that with classical rounds at the "patient's bed" one can see certain methods or methods of examination and questioning that are not described in the literature, and then use them by themselves. When a mentor transfers his knowledge with an emphasis on practical activity, a skill or information is better assimilated, since the student independently begins to perform the skill, thinks over the strategy, develops thinking in non-standard situations. At the same time, he can always turn to the mentor in order to avoid mistakes and ask what he did wrong and how it could have been done better.

Postgraduate students (9%) who chose budding as mentoring are mostly focused on a completely equal relationship between a novice and an experienced employee, friendly support. A completely equal relationship is established between the experienced employee and the newcomer, based on providing feedback to each other. This is how graduate students justify the choice of budding. From a post-graduate student's point of view, it is good to have a colleague "on whom you can rely". He will not "infringe on you due to the lack of experience and will treat you as an equal". At the same time, younger colleague can always turn to an experienced one for help and not be convicted of any errors in knowledge.

The choice of mentoring by postgraduates aimed at enhancing the processes of self-learning and self-development (6%) or facilitation (less than 2%) is quite rare for young doctors. In this case they prefer more coaching, sometimes combined elements of mentoring and facilitation. Since most of the scientific activity has a theoretical basis, the emergence of new ideas and solutions is sometimes carried out in the case of a new, "fresh" view of the problem. Thus, own methods of solving the problem are assumed, the actual research given, sometimes different from the mentor's ideas, as a result of which new questions arise, this new view is formed, and a new "scientific" thought is born. However, in the future, the methodological foundations for the implementation of a new idea require a mentoring approach, since the student's practical skills are significantly less developed, and therefore the risk of an error in implementation increases significantly. As for facilitation, sometimes two people are not enough to carry out large-scale research, and therefore teamwork, finding ways to solve problems and implement ideas helps to find a way out.

Thus, each type of mentoring is effective in a particular life (professional) situation. The most promising models of mentoring in medicine are, probably, preceptorship and the traditional model of classical mentoring. The effectiveness of mentoring depends much on the personality of the mentor and his professional experience, as well as on

the availability of methodologically justified legal and organizational documents, theoretically supported by psychological and pedagogical research.

References:

1. Ng, Y. X., Koh, Z., Yap, H. W., Tay, K. T., Tan, X. H., Ong, Y. T., Tan, L., Chin, A., Toh, Y. P., Shivananda, S., Compton, S., Mason, S., Kanesvaran, R., & Krishna, L. (2020). Assessing mentoring: A scoping review of mentoring assessment tools in internal medicine between 1990 and 2019. *PloS one*, 15(5), e0232511. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0232511>
2. Straus, S. E., Johnson, M. O., Marquez, C., & Feldman, M. D. (2013). Characteristics of successful and failed mentoring relationships: a qualitative study across two academic health centers. *Academic medicine: journal of the Association of American Medical Colleges*, 88(1), 82–89. <https://doi.org/10.1097/ACM.0b013e31827647a0>
3. Pfund, C., Byars-Winston, A., Branchaw, J., Hurtado, S., & Eagan, K. (2016). Defining Attributes and Metrics of Effective Research Mentoring Relationships. *AIDS and behavior*, 20 Suppl 2(Suppl 2), 238–248. <https://doi.org/10.1007/s10461-016-1384-z>
4. Hur, Y., Cho, A. R., & Kim, S. (2018). Exploring the possibility of one-on-one mentoring as an alternative to the current student support system in medical education. *Korean journal of medical education*, 30(2), 119–130. <https://doi.org/10.3946/kjme.2018.87>

РОЛЬ АКТИВНЫХ МЕТОДОВ В УЧЕБНОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ ШКОЛЫ

Бекенова Назым Аманкуловна

Кандидат биологических наук, доцент
Институт естествознания и географии,

Казахский Национальный Педагогический Университет имени Абая,
г. Алматы, Казахстан

В настоящее время учебный процесс требует постоянного совершенствования, так как происходит смена приоритетов и социальных ценностей: научно-технический прогресс все больше осознается как средство достижения такого уровня производства, который в наибольшей мере отвечает удовлетворению постоянно повышающихся потребностей человека, развитию личности. Поэтому современная ситуация в подготовке специалистов требует коренного изменения стратегии и тактики обучения. Главными характеристиками выпускника любого образовательного учреждения являются его компетентность и мобильность. В этой связи акценты при изучении учебных дисциплин переносятся на сам процесс познания, эффективность которого полностью зависит от познавательной активности самого обучаемого. Активизация обучения осуществляется в двух направлениях:

- совершенствование организации учебного процесса и управления государственной системой образования в целом;
- совершенствования форм и методов обучения.

Успешность достижения этой цели зависит не только от того, что усваивается (содержание обучения), но и от того, как усваивается: индивидуально или коллективно, в авторитарных или гуманистических условиях, с опорой на внимание, восприятие, память или на весь личностный потенциал человека, с помощью репродуктивных или активных методов обучения[1].

Активные методы обучения — это методы, которые побуждают учащихся к активной мыслительной и практической деятельности в процессе овладения учебным материалом. Активное обучение предполагает использование такой системы методов, которая направлена главным образом не на изложение учителем готовых знаний, их запоминание и воспроизведение, а на самостоятельное овладение учащимися знаниями и умениями в процессе активной мыслительной и практической деятельности.

Методы активного обучения могут использоваться на различных этапах учебного процесса:

1 этап – первичное овладение знаниями. Это могут быть проблемная лекция, эвристическая беседа, учебная дискуссия и т.д.

2 этап – контроль знаний (закрепление), могут быть использованы такие методы как коллективная мыслительная деятельность, тестирование и т.д.

3 этап – формирование профессиональных умений, навыков на основе знаний и развитие творческих способностей, возможно использование моделированного обучения, игровые и неигровые методы.

Активные методы обучения предоставляют возможность и обеспечивают проявление большей активности студентов, чем традиционные методы, ведь экспериментально установлено, что в памяти человека остаётся до 10 % того, что он слышит, до 50 % того, что он видит, и до 90 % того, что он делает.

Активные методы обучения позволяют решить одновременно три учебно-организационные задачи:

- 1) подчинить процесс обучения управляющему воздействию преподавателя;
- 2) обеспечить активное участие в учебной работе как подготовленных студентов, так и не подготовленных;
- 3) установить непрерывный контроль за процессом усвоения учебного материала.

Активные методы обучения помогают:

- развивать мотивацию к обучению и наилучшие стороны ученика,
- учить учащихся самостоятельно добывать знания,
- развивать интерес к предмету,
- позволять активизировать процесс развития у учащихся коммуникативных навыков, учебно-информационных и учебно-организационных умений[2] .

Выбирая ту или иную форму проведения урока, учитель руководствуется какими-то своими профессиональными и личностными принципами. Например, важно найти такую форму урока, которая бы, кроме того, чтобы выполняла познавательную задачу, могла бы:

- задействовать на уроке всех;
- в полной мере учесть возрастные особенности (игра – неотъемлемая часть жизни любого человека);
- учитывала бы личностные особенности самого преподавателя: темперамент, готовность к импровизации, творчеству.

Разумеется, не сразу и не все обучаемые становятся активными участниками мыслительной деятельности на занятии. Необходимо время, чтобы они осознали и принимали этот метод и его преимущества. Наиболее значимые этапы урока с использованием интерактивных форм: разминка; объединение в группы; организация учебной деятельности в группе; подведение итогов; презентация групповых решений; рефлексия.

Активные и интерактивные методы обучения отличаются нетрадиционной технологией учебного процесса:

- активизируют мышление, и эта активность остается надолго, вынуждает в силу учебной ситуации самостоятельно принимать творческие по содержанию, эмоционально окрашенные и мотивационно оправданные решения;
- развивают партнерские отношения в процессе совместной деятельности;
- повышают результативность обучения не за счет увеличения объема передаваемой информации, а за счет глубины и скорости ее переработки;
- дают возможность приобретения опыта решения ситуативных или других учебных задач.

К активным методам обучения относятся:

Мозговой штурм (мозговая атака, брейнсторминг) - широко применяемый способ продуцирования новых идей для решения научных и практических проблем. Его цель — организация коллективной мыслительной деятельности по поиску нетрадиционных путей решения проблем.

Деловая игра — метод имитации ситуаций, моделирующих профессиональную или иную деятельность путем игры, по заданным правилам.

«Круглый стол» — это метод активного обучения, одна из организационных форм познавательной деятельности учащихся, позволяющая закрепить полученные ранее знания, восполнить недостающую информацию, сформировать умения решать проблемы, укрепить позиции, научить культуре ведения дискуссии.

Анализ конкретных ситуаций (case-study) — один из наиболее эффективных и распространенных методов организации активной познавательной деятельности обучающихся. Метод анализа конкретных ситуаций развивает способность к анализу нерафинированных жизненных и производственных задач. Сталкиваясь с конкретной ситуацией, обучаемый должен определить: есть ли в ней проблема, в чем она состоит, определить свое отношение к ситуации.

Проблемное обучение — такая форма, в которой процесс познания учащихся приближается к поисковой, исследовательской деятельности. Успешность проблемного обучения обеспечивается совместными усилиями преподавателя и обучаемых. Основная задача педагога — не столько передать информацию, сколько приобщить слушателей к объективным противоречиям развития научного знания и способам их разрешения. В сотрудничестве с преподавателем учащиеся «открывают» для себя новые знания, постигают теоретические особенности отдельной науки.

Практические занятия — метод активного обучения, обеспечивающий связь теории и практики, содействующий выработке у студентов умений и навыков применения знаний, полученных на лекции и в ходе самостоятельной работы. Практические занятия по любой учебной дисциплине - это коллективные занятия. Они дают значительный положительный эффект, если в ходе их царит атмосфера доброжелательности и взаимного доверия, если обучающиеся находятся в состоянии раскрепощенности, спрашивают о том, что им неясно, открыто делятся с учителем и товарищами своими соображениями[3].

Активные методы обучения - это совокупность педагогических действий и приемов, направленных на организацию учебного процесса и создающих специальными средствами условия, которые мотивируют обучающихся к самостоятельному, инициативному и творческому освоению учебного материала.

Иными словами, активные методы обучения - это методы обучения, при использовании которых учебная деятельность носит творческий характер, формируются познавательный интерес и творческое мышление.

Выделяют следующие методические основы использования активных методов обучения.

Проблемность. Основная задача при реализации данного принципа состоит в том, чтобы ввести обучаемого в проблемную ситуацию, для выхода из которой (принятия решения или нахождения ответа) ему не хватает имеющихся знаний. Именно поэтому он вынужден активно формировать новые знания с помощью учителя и других школьников, используя известный ему чужой и собственный профессиональный опыт, основываясь на логике и здравом смысле.

Взаимообучение. В основу многих форм занятий с применением активных методов обучения положены коллективная деятельность и дискуссионная форма обсуждения. Данный принцип не отрицает индивидуализации обучения, но требует его разумного сочетания и умелого использования.

Исследование изучаемых проблем и явлений. Реализация данного принципа позволяет сформировать начальные навыки самообразования, то есть умение анализировать, обобщать, творчески подходить к использованию знаний и опыта.

При использовании активных методов обучения педагог переходит на уровень обучающихся и в роли помощника участвует в процессе их взаимодействия с учебным материалом. В идеале учитель становится участником и наставником, реализуя принципы педагогики сотрудничества.

Мотивация. Под мотивацией понимают процесс, в результате которого образовательная деятельность приобретает для обучающегося известный личностный смысл, создает устойчивость его интереса к изучаемой дисциплине и превращает внешние цели образовательной деятельности во внутренние потребности. Мотивационно-ценностная сфера личности (потребности, установки, ценности) лежит в основе любой познавательной деятельности. Обучающийся сам старается определить цели своего учения, регулирует этот процесс и оценивает его успешность[1,3].

Активность как индивидуальная, так и коллективная, а равно самостоятельная и регламентируемая учебно-познавательная деятельность обучающихся развиваются и поддерживаются системой мотивации.

В условиях проблемности содержания, творческого характера и состязательности деятельности происходит быстрый ввод в действие резервов организма. Возникающие при этом эмоции активизируют, побуждают человека, инициируют его направленность на совершение деятельности.

С развитием научно-технического прогресса, увеличивается объем информации, обязательной для усвоения. Установлено, что информация быстро устаревает и нуждается в обновлении. Отсюда вытекает следующее, что обучение, которое ориентировано главным образом на запоминание и сохранение материала в памяти, уже только отчасти сможет удовлетворять современным требованиям.

Значит, выступает проблема формирования таких качеств мышления, которые позволили бы обучающимся самостоятельно усваивать постоянно возобновляющуюся информацию, развитие таких способностей, которые, сохранившись и после завершения образования, обеспечивали человеку возможность не отставать от ускоряющегося научно-технического прогресса.

Из этого можно сказать, что нужны новые методы и подходы в обучении, которые могли научить школьников учиться, т.е. самостоятельно находить и усваивать нужную информацию. Ведь, то, что усвоено самостоятельно, методом проб и ошибок усваивается лучше.

Активные методы обучения создают условия для формирования и закрепления профессиональных знаний, умений и навыков у обучающихся. Они оказывают большое влияние на подготовку школьников к будущей профессиональной деятельности. Вооружают обучающихся основными знаниями, необходимыми специалисту в его квалификации, формируют профессиональные компетенции.

Использование учителями активных методов в процессе обучения способствует преодолению стереотипов в обучении, выработке новых подходов к профессиональным ситуациям, развитию творческих способностей школьников[4] .

В заключение хочется подчеркнуть, что без продуманной и тщательной организации практических занятий, как одной из формы активного обучения, невозможно воспитать грамотного, востребованного на рынке труда специалиста. Рациональная организация проведения практических занятий, разнообразие форм их проведения, наличие конечного результата, делает их более привлекательными для обучающихся, не превращает в пассивных слушателей, активизирует и побуждает к деятельности, к получению результата. Благодаря практическим занятиям выпускники являются более подготовленными к практической деятельности.

Список литературы

1. Балаев, А.А. Активные методы обучения / А.А. Белов. - М.: Академия, 2013.- 212 с.
2. Давыдов, В.В. Проблемы развивающего обучения / В.В. Давыдов. - М.: Академия, 2009. - 407 с.
3. Кашлев, С. С. Интерактивные методы обучения : учеб.-метод. пособие / С.С.Кашлев. – Минск : ТетраСистемс, 2011. – 224с.
4. Смолкин, А.М. Методы активного обучения: метод. пособие / А.М. Енякова. - М.: Академия, 2005. - 178 с.

МАТЕМАТИЧНІ ДИКТАНТИ ЯК ЗАСІБ КОНТРОЛЮ ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ УЧНЯМИ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Білецька Любов Степанівна,
кандидат фізико-математичних наук, доцент,

Федьович Христина Василівна,
студентка 4 курсу
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка

Початковий курс математики є базовою і органічною частиною всього курсу математики загальноосвітньої школи. Багато питань, які належать до змісту шкільної математичної освіти, вже в початкових класах мають бути засвоєні на такому рівні, щоб стати надбанням учнів на все життя. Решта програмового матеріалу з математики опрацьовується у початковій школі з метою підготовки школярів до їх ґрунтовного вивчення в наступних класах та свідомого засвоєння знань і формування предметних компетентностей учнів.

Ефективність вивчення математики у початковій школі значною мірою залежить від того, наскільки чітко налагоджено педагогічну взаємодію між вчителем і кожним учнем, наскільки систематично і повно контролюється вчителем ступінь засвоєння учнями навчального матеріалу, наскільки вдало налагоджено зворотній зв'язок між учителем та учнями [1, 52]. Свідоме засвоєння знань є основою, на якій можуть сформуватися міцні навички виконання точних, правильних і швидких розумових дій та операцій.

Велику роль у підвищенні якості освітнього процесу з математики у початковій школі відіграють доцільно дібрані практичні вправи і задачі, а також форми роботи над ними у період первинного засвоєння знань, їх узагальнення та систематизації. У результаті цієї роботи учні повинні свідомо і міцно оволодіти навичками, необхідними для розв'язування різноманітних навчальних завдань з математики.

Особливим видом роботи на уроках математики у початковій школі є проведення математичних диктантів, які відіграють велику роль у освітньому процесі як дієвий вид навчальної роботи з дітьми. Математичний диктант поряд з усним опитуванням, самостійними і контрольними роботами є одним з ефективних засобів проведення загального швидкого і якісного контролю знань учнів, здійснення зворотного зв'язку між учителем та учнями. Найбільш ефективними вони є для здійснення контролю над засвоєнням учнями основних теоретичних положень та вироблення у них стійких практичних умінь і навичок. Навчити дітей свідомо сприймати найпростіші інструкції і самостійно діяти відповідно до них є одним з важливих конкретних завдань навчання учнів у

початкових класах. Виконуючи завдання математичного диктанту, учні привчаються до організованості, виробляють звичку бути уважними, швидко зосереджуватись, активно та чітко виконувати завдання у певному ритмі [2, 28].

Досвід проведення вчителями математичних диктантів свідчить, що вони сприяють розвитку логічного та самостійного мислення учнів початкових класів, успішному засвоєнню математичної термінології через наслідування мовлення вчителя в процесі виконання відповідних завдань, підвищенню їх математичної культури, збагаченню математичного словника, формуванню швидкості, гнучкості, глибини і точності думки учнів, розвитку сприймання, запам'ятовування, зберігання інформації та правильного її відтворення [3, 92].

Математичні диктанти виступають специфічною частиною уроку математики у початковій школі. Їх можна застосовувати на різних етапах уроку. Проведення математичних диктантів на етапі усної лічби сприяє розвитку навичок усного розв'язання задач та виконання усних обчислень. Результати математичного диктанту, проведеного після пояснення нового матеріалу, допоможуть вчителю з'ясувати, чи оволоділи учні відповідними уміннями та навичками, чи засвоїли новий матеріал, чи треба його ще раз пояснити, причому вчителю вдається заощаджувати продуктивний час уроку [3, 121].

Форми інструкцій та зміст математичних диктантів повинні відповідати віковим можливостям учнів початкових класів і поступово ускладнюватись. Зміст математичних диктантів вчитель визначає відповідно до дидактичної мети кожного уроку, теми навчального матеріалу. Текст математичних диктантів вчителі записують у плані конспектів уроку. У математичних диктантах часто записують не тільки відповіді, а й числові вирази чи словосполучення.

Завдання математичних диктантів потрібно урізноманітнювати так, щоб діти засвоювали знання у різних видах діяльності. Важливо, щоб вчитель у своїй роботі враховував вимоги до проведення математичних диктантів [4, 12]:

- вчитель спочатку читає весь текст математичного диктанту, щоб учні змогли зрозуміти, що від них вимагається (всі уважно слухають, ніхто не робить поміток), а лише після цього учні можуть поставити вчителю запитання, які стосуються змісту завдань;
- оскільки час на виконання учнями окремих завдань математичного диктанту різний (від кількох секунд до двох хвилин), то вчителю потрібно до проведення математичного диктанту проаналізувати його, щоб робити паузи після кожного завдання потрібної тривалості;
- вчитель може пропонувати учням підготуватись до відповіді на завдання математичного диктанту і починати повільно читати перше речення або вмикати магнітофон із записом тексту математичного диктанту;
- під час виконання математичного диктанту запитань ставити не можна;
- результати математичного диктанту треба аналізувати відразу після його проведення;

- коли математичний диктант закінчено, вчитель пропонує учням 1-2 хвилини для того, щоб вони переглянули свої записи і за потреби зробили певні виправлення;
- під час проведення математичного диктанту доцільно докладно пояснювати учням, як вони мають виконувати завдання, наводити їм на дошці зразки записів, пояснення щодо записів у зошитах, при чому на перших порах результати виконання математичного диктанту корисно подавати на дошці для звірки і аналізувати допущені помилки;
- в окремих випадках, коли в математичному диктанті багато даних, учитель може або записувати їх на дошці, або подавати їх на таблиці, вивісивши її у потрібний момент;
- малюнки вчитель зображає заздалегідь на переносній дошці, а в разі потреби демонструє їх учням протягом 1-2 хвилин;
- геометричні побудови учні виконують від руки, але вони мають бути акуратними і чіткими;
- залежно від підготовленості учнів учитель має продумати доцільність проведення математичного диктанту.

Під час проведення математичних диктантів іноді доцільно застосовувати магнітофон чи мультимедійне забезпечення. Частина учнів класу, надівши навушники, виконує математичний диктант, а з іншими учнями, в яких уповільнений темп засвоєння матеріалу, вчитель може продовжувати навчальну роботу.

Математичні диктанти проводяться із метою з'ясування труднощів, які можуть зустрічати діти під час засвоєння знань. У результаті вчитель встановлює причини їх появи та визначає ефективність застосування тих чи інших прийомів роботи, вносить відповідні зміни у процес навчання, керує навчально-пізнавальною діяльністю дітей, здійснює диференційоване та особистісно-зорієнтоване навчання відповідно до вікових та індивідуальних можливостей учнів.

Добір завдань для математичних диктантів визначається темою уроку, метою закріплення та ліквідації прогалин у знаннях учнів. Добираючи завдання математичних диктантів варто використовувати той матеріал підручника, який із тих чи інших причин не застосовувався на попередніх уроках. Можна використовувати також вправи і завдання, опрацьовані на попередніх уроках.

У цілому вчитель має визначити основну тему математичного диктанту (розв'язання задач певного виду чи вправ з математичною термінологією; вправ на застосування певного прийому обчислень; вправ на знання нумерації натуральних чисел; вправ на знання відомостей про алгебраїчний чи геометричний матеріал тощо). Наприклад, математичний диктант на повторення математичної термінології стосовно вивчення поняття різниці чисел може бути таким:

- 1) Знайти різницю чисел 92 і 80.
- 2) Зменшуване – 78, а від'ємник – 70. Знайти різницю.

3) *Зменшити число 62 на 11.*

4) *Від числа 45 відняти 25. Яке число отримали?*

5) *Сума двох чисел 84, другий доданок – 41. Знайти перший доданок.*

6) *У шкільних змаганнях взяло участь 48 хлопчиків, а дівчаток – на 28 менше. Скільки дівчаток взяло участь у змаганнях?*

Навчальна ефективність використання таких вправ посилюється, якщо їх виконувати з опорою на записи виучуваних термінів на дошці чи окремих аркушах. Це забезпечує правильне співвіднесення термінів і відповідних математичних понять, дає можливість учням не тільки сприймати математичні терміни на слух, але й самостійно читати і розуміти їх [5, 58].

У початкових класах великого значення набуває робота з формування навичок усних обчислень, оскільки протягом усіх років навчання в початкових класах учні повинні на уроках математики не тільки свідомо засвоїти прийоми усних обчислень, а й набути міцних обчислювальних навичок. Опанування навичок усних обчислень має велике освітнє, виховне і практичне значення. Швидкість і правильність обчислення потрібні в житті, особливо тоді, коли дії не можна виконати письмово. Математичні диктанти допомагають засвоїти арифметичні дії (властивості дій, зв'язок між результатами і компонентами дій). Діти вчаться свідомо сприймати найпростіші інструкції дій, самостійно діяти відповідно до них, швидко розуміти і правильно виконувати усно арифметичні дії, а це сприяє формуванню в учнів міцних обчислювальних навичок, які потрібні в житті, особливо тоді, коли дії не можна виконати письмово.

До завдань математичних диктантів входять сюжетні задачі, адже у навчанні молодших школярів важливе значення має як письмове, так і усне їх розв'язування. Можна розв'язувати сюжетні задачі на одну-дві дії, умови яких учні сприймають на слух, але значно краще практикувати такі форми роботи, що спираються на зорові образи, схеми чи короткі записи. З цією метою використовуються таблиці із зображенням предметів (або їх назви і числові характеристики), графічними зображеннями.

На етапі проведення усних вправ варто практикувати математичні диктанти геометричного змісту. Таку роботу доцільно проводити хоча б один раз на тиждень. Організовується вона, як правило, за наперед підготовленими таблицями. Здебільшого геометричні вправи мають комплексний характер. Якщо перевіряють рівень сформованості в учнів вимірювальних навичок, то кожний учень одержує картку з відповідними кресленнями, або моделі геометричних фігур, і використовуючи їх, виконує потрібні вимірювання і обчислення. Це сприяє розвитку мислення учнів, їхньої кмітливості, математичної грамотності, зірності та спостережливості.

Невміння учнів розподіляти свою увагу між різними видами роботи, наприклад, між слуханням вчителя під час виголошування математичного диктанту і записуванням правильних відповідей, призводить до того, що учні збиваються з темпу такої роботи, не можуть вловити завдання, дають відповідь невпопад тощо і як наслідок допускають помилки. Тому вчителю необхідно це

врахувати і передбачити. Практика вказує, що серед помилок учнів у математичних диктантах особливо виділяють невміння окремих учнів зосередитися, пропуски у записах, заміна цифр у завданнях, трата забагато часу на роздумування, збивання з темпу оголошення завдання вчителем тощо. Це результат поганого сприймання тексту завдань на слух та повільного їх виконання. Про існування подібних труднощів необхідно знати вчителю, щоб успішно контролювати засвоєння знань учнями і далі проводити їх корекцію.

Контроль засвоєння знань учнями за допомогою математичних диктантів не повинен домінувати над іншими формами контролю. Комплексне використання усіх видів контролю значно розширює можливості управління освітнім процесом, підвищує коефіцієнт корисної дії навчання.

Отже, за допомогою математичних диктантів легко контролювати не лише засвоєння та первинне закріплення учнями нового матеріалу, закріплення вивченої теми чи розділу, але й перевіряти засвоєння вивченого з метою систематизації знань. Математичні диктанти дають можливість охопити роботою учнів всього класу, продуктивно проводити контроль засвоєння учнями математичних знань і зекономити час уроку на його проведення.

Список літератури

1. Балютіна К. Актуальні проблеми початкової школи і шляхи їх вирішення / К.Балютіна // Початкова школа. – 2018. – №8. – С. 50-54.
2. Гречук В. Шляхи вдосконалення математичної підготовки молодших школярів / В.Гречук, Н.Кіщук// Початкова школа. – 2013. – №8. – С. 25-30.
3. Богданович М. В. Методика викладання математики у початкових класах: навч. посібн. / М.В. Богданович, М.В.Козак, Я.А.Король. – 4-те вид., переробл. і доп. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2016. – 368 с.
4. Будна Н.О. Математичні диктанти для 1-4 класів/ Н.О.Будна, Романів Н.П. – Тернопіль: Богдан, 1997. – 32с.
5. Вапняр Н.Ф. Проведення математичних диктантів в початкових класах /Н.Ф.Вапняр// Початкова школа. – 2000.– №5. – С.57-60.

ФОРМУВАННЯ В МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА – СТУДЕНТІВ КИТАЮ НАВИЧОК СОЛЬФЕДЖУВАННЯ

Го Сяофен

Південноукраїнський національний педагогічний університет імені
К.Д. Ушинського, м. Одеса, Україна

Го Яньжань

Південноукраїнський національний педагогічний університет імені
К.Д. Ушинського, м. Одеса, Україна

Музично-теоретичний компонент підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва в КНР є відносно молодою галуззю музичної освіти в сучасному розумінні цього поняття.

Нагадаємо, що становлення власної національної музично-теоретичної науки й музично-освітньої системи в Китаї розпочалося декілька тисячоліть тому: ще біля півсотні років до н.е. великої популярності набула система «люй-люй» (або 12 люй), в якій було обґрунтовано особливості хроматичного 12-ступеневого звукоряду і структуру пентатонічної, тобто безполутонного, еталонно-звукового співвідношення й системи музичного мислення, які склали підґрунтя національного китайського музичного мистецтва [1].

І тільки починаючи з середини ХІХ століття, внаслідок порушення культурної ізоляції й налагодження міжнародних зв'язків, у китайському суспільстві, поряд із політикою збереження й розвитку національних музичних здобутків, все більш активно проявлялась тенденція до соціокультурної орієнтації китайського суспільства на світові, європейські здобутки, зокрема – і на засвоєнні основ музично-теоретичної освіти в європейському вимірі.

Одним із важливих шляхів засвоєння цих надбань є оволодіння майбутніх музикантів відповідними музично-теоретичними знаннями і вміннями. Однак система музично-теоретичної освіти, що існує на цей час в Китаї, недостатньо забезпечена викладацькими кадрами, науково-методичними дослідженнями, власним навчальним матеріалом, в якому мають поєднуватися глибоке знання світових здобутків та врахування специфіки власних музичних і освітніх традицій. Намагаючись підвищити рівень своєї фахової підготовки, китайська молодь прагне отримати освіту в інших країнах, зокрема – і в Україні.

Як показує практика, під час навчання в українських педагогічних університетах у більшості китайських здобувачів виникають серйозні труднощі, передусім – в галузі музично-теоретичної освіти.

Розглянемо більш докладно, яким чином ці труднощі проявляються та якими методами доцільно їх долати, на прикладі оволодіння здобувачів з КНР навичками сольфеджування. Значення цих навичок зумовлене тим, що сольфеджування є квінтесенцією прояву сформованих слухових уявлень, розвиненого музичного мислення, свідомого ставлення до музичного тексту.

Саме тому сольфеджування, з одного боку, потребує оволодіння цілим комплексом знань і вмінь, а з іншого – є незамінним шляхом забезпечення музиканта здатністю самостійно опрацювати музичні твори, аналізувати їх та уявляти внутрішнім слухом.

Головними в ланцюгу типових проблем, що проявляються в китайських студентів – майбутніх учителів музичного мистецтва в галузі формування навичок сольфеджування, за нашим уявленням, являються:

- недостатньо міцні внутрішні слухові уявлення щодо ладових особливостей музичної мови європейської орієнтації та орієнтації у структурно-ладових особливостей;
- майже повна відсутність гармонічного слуху;
- нерозвинене поліфонічне мислення;
- слабкі навички координації у виконанні метроритмових структур;
- недостатнє усвідомлення важливості структурних особливостей мелодії

[2, 215].

Крім того, неабияке значення має і те, що більшість китайських студентів не володіє вокальними навичками академічного характеру, здатність співати у високій вокальній позиції, дотримуватись артикуляції у вимові складів, особливо – якщо в них є звуки, відсутні в китайській мові, зокрема – «р», тому не дивно, що їх інтонування не відповідає вимогам якісної фонації. Зрозуміло, що відчутність інтонаційної точності й надійності заважає удосконаленню і активізації внутрішнього слуху. Отже, вирішення зазначених проблем має вибудовуватися на засадах їх комплексного вирішення й застосування відповідних методів [3].

Обґрунтуємо методи їх подолання, орієнтуючись на головні різновиди музично-навчальної діяльності, типові для дисципліни «сольфеджіо», а саме – удосконалення диференційованого сприйняття, формування навичок самостійного виконавства і різновидів творчого музикування.

Передусім зазначимо, що розвинення диференційованого сприйняття удосконалюється саме в процесі і завдяки точності вокального інтонування. Отже, розпочинати розв'язання ланцюгу завдань доцільно починати саме з роботи над якістю звукоутворення й вокального інтонування. Тому з перших кроків важливо приділяти увагу:

- міцному засвоєнню навичок інтонування та відчуття «ладової вагомості» (За Б. Асаф'євим), і передусім – півтоновому і тритоновому співвідношенням, які є маловідомими для китайських студентів;

- опрацюванню різних варіантів ладово-мелодичних зворотів, зокрема – із ладовими альтераціями, хроматичними послідовностями тощо;

- формуванню навичок їх усвідомлено-диференційованого сприйняття та узагальнення в музично-теоретичних поняттях;

- стимулювання прагнення і здатності їх застосувати в самостійних і творчих формах вокального інтонування, зокрема – в співі з акомпанементом, у грі й транспонуванням на інструменті.

Звернемо увагу також на те, що сольфеджіо є багатокомпонентною дисципліною, на якій поєднуються вокальні, інструментальні, вокально-

інструментальні форми діяльності, формується музично-теоретичний апарат, розвиваються музичні здібності – від метроритмового чуття до поліфонічного мислення.

Відтак, необхідно забезпечити належний паритет різнорідних видів діяльності, передбачити, щоб кожен з них засвоювався в своїй специфічній послідовності, та, крім того, досягти їх скоординовані між собою. Складність координації різнорідного навчального матеріалу пов'язана і з тим, що деякі його види є відносно самостійними. Так, наприклад, можна засвоїти досить складні ритмічні елементи і володіти слабо розвинутим ладовим почуттям, можливо навчитися співати по нотах, але не вміти імпровізувати тощо.

Основою планування навчального процесу, як правило, стає логіка ускладнення інтонаційних комплексів, а також видів діяльності, спрямованих на їх освоєння. До перших відносяться, наприклад, звукоряд, інтервал, ритмічний малюнок, гармонійний елемент, фактура і тощо. В основі другого лежить відоме положення про те, що кожен інтонаційний компонент в процесі освоєння проходить різні стадії і «опрацьовується» в різноманітних, видах, які послідовно ускладнюються за етапами: ознайомлення, засвоєння на рівні елемента, репродуктивно-самостійного використання і творчого застосування.

При цьому важливо залучати майбутніх фахівців і до різних способів опрацювання музичного матеріалу – в ритмових вправах, сольмізації, гри на фортепіано, сольфеджуванні, транспонуванні, виразно-емоційному виконанні, можливо – співі з текстом. Тим самим виконавці будуть усвідомлювати, що зміст навчання має набувати художньої значущості, давати наснагу й викликати задоволення від музичного пізнання й практичного музикування.

Список літератури

1. Древнекитайское учение о системе 12 люй.
[Http://history.rsuh.ru/eremeev/tri/articles/lu-xue.htm](http://history.rsuh.ru/eremeev/tri/articles/lu-xue.htm)
2. Ма Сюй (2015). Методичні засади підготовки іноземних студентів у ВНЗ України до керівництва хоровими колективами. Дисс... канд. пед. наук. Київ.
3. Лоу, Яньхуа, Кьон, Н. Г. (2018). Досвід формування вокально-орфоепічної культури іноземних магістрантів у процесі підготовки до фахової діяльності. *Актуальні питання мистецької освіти та виховання*, 2 (12), 141–149.

АРАЛАС ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ АРҚЫЛЫ ФИЗИКА МЕН АҒЫЛШЫН ТІЛІН КІРІКТІРУ

Жакупов Н.Р.

Павлодар педагогикалық университеті, D011 тобы

Ғылыми жетекшісі

А. С. Сейтханова,

ф.м.ғылым.канд., PhD докторы, доцент

Ғасырлар бойы орта және жоғары білім беруде дәстүрлі оқыту басым болды. Ғылыми және оқу әдебиеттерінде дәстүрлі білім берудің әр түрлі анықтамалары кездеседі. Біріншіден, «дәстүрлі оқыту» термині 17-ғасырда Я.А. Коменский ұсынған дидактика принциптері бойынша дамыған сыныптық оқытуды болжайды. [1]. И.А. Зимняя дәстүрлі тәрбиені контактілі (мүмкін қашықтағы), коммуникативті, сана қағидатына негізделген (даму субъектісінің өзі туралы тану - білім), мақсатты түрде басқарылмайтын, тәртіптік-пәндік қағидаға негізделген, контекстен тыс деп санаған[2]. В.С. Вишнякованың сөздігінде, бұл термин келесідей түсіндіріледі: дәстүрлі оқыту дегеніміз - мұғалімнің жұмысы, ең алдымен, оқушыға дайын күйінде берілетін және репродуктивтік мақсатқа бағытталған білім мен іс-әрекет тәсілдерін жеткізуге бағытталған оқыту; мұғалім - бұл білім беру үдерісінің жалғыз бастамашысы. Дәстүрлі білім беру көбінесе репродуктивті сипатта болады [3].

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, біз дәстүрлі оқытудың міндетті элементі - бұл мұғалім әрдайым білім беру процесінде орталық және белсенді рөл атқаратын сабақ деген қорытынды жасауға болады. Оның міндеті - білім беру туралы ақпаратты ұсыну, ал оқушылардың өз кезегінде оқу материалының игерілген мазмұнын көрсету керек. Сабақтар кесте бойынша бірыңғай жылдық жоспар мен бағдарлама бойынша өткізіледі[4].

Қазіргі кезде заманауи орта білім беру оқушыларының білім алуға деген қызығушылығын арттыруға, екінші жағынан олардың осы білімді өз бетінше алу белсенділігін арттыруға бағытталған. Сонымен қатар, жаңартылған мемлекеттік білім беру стандартының жақындағы өзгерістеріне байланысты білімді игерудің үлкен үлесі дәл оқушылардың өзіндік дамуына ауысады [5, б. 89-94]. Жоғарыда аталған көптеген мәселелер аралас оқыту кезінде сәтті шешіледі. Әрі қарай біз аралас оқытудың не екенін анықтаймыз және оның модельдерін қарастырамыз.

«Аралас оқыту» ұғымы ғаламтордың пайда болуымен 1990 жылдардың соңында қолданыла бастады деп саналады. Алайда ұзақ уақыт аралас оқытудың бірыңғай анықтамасы мен түсінігі болған жоқ. 2006 жылдан бастап қазіргі уақытқа дейін аралас оқыту деп компьютерлік технологияларды қолдана отырып оқыту мен күндізгі оқытудың үйлесуі деп түсініледі. Осы уақытқа дейін әлемдік педагогикалық практикада «аралас оқыту» ұғымы әр түрлі түсіндіріліп келеді. Қазіргі таңда әлемдік пандемияға байланысты көп елдерде мектептер толығымен онлайн немесе қашықтан оқытуға ауыстырылып, енді ғана аралас оқытуға көшіп

жатыр. Кейбір пәндер онлайн түрде өткізілсе, басты пәндер (сыртқы емтиханда қолданылатын) негізінен мектепте оқытылады.

Сондықтан қазіргі білім беруде қолданылатын аралас оқыту моделінің негізгі үш компоненті туралы айтуға болады:

- күндізгі оқыту: бұл мұғалім мен оқушының тікелей өзара әрекеттесуімен сыныпта оқытудың дәстүрлі түрі;

- оқушылардың өзіндік жұмысы: оқушылардың жеке жұмысын, мысалы, Ғаламторды пайдаланып ақпаратты іздеуді қамтиды;

- онлайн оқыту: мысалы, интернет-конференциялар, Skype немесе Wiki технологиялары және т.б. пайдалана отырып, мұғалімдер мен оқушылардың онлайн-ынтымақтастығы.

Аралас оқыту тұжырымдамасын іске асыру шеңберінде қазіргі заманғы шетелдік мамандардың көпшілігі аралас оқытудың алты моделін анықтайды. Біз өз жұмысымызда мектепте аралас оқыту тұжырымдамасын жүзеге асыруға белсенді қатысатын американдық мұғалім Майкл Б.Хорн классификациясына сүйенеміз [5]. Оның моделдері: Сыныптағы жаттығулар (Face-to-face model), Ротационды модель (Rotation model), серпімді модель (Flex model), Онлайн-лаборатория (Online-lab), «Өзін араластыр» (Self-blend model). Онлайн оқыту (Online driver model).

Келесіде, кейбір модельдердің мектепте қолданылуын қарастыратын боламыз. Бұл әдістеменің мақсаты - соңғы нәтижеге назар аудара отырып, оқушылардың оқу әрекеттерін жоспарлау және ұйымдастыру қабілеттерін дамыту. Оқушылар шешім қабылдауға, саналы таңдау жасауға және олар үшін жауапкершілікті алуға үйренеді. Аралас оқыту шеңберінде сабақ беру кезінде оқушылар ақпараттық кеңістікте жұмыс істеу дағдылары қалыптасады. Оқушылар ақпаратты іздеуді, таңдауға және талдауға, сонымен қатар әртүрлі заманауи технологияларды қолдана отырып, өз жұмысының нәтижелерін ұсынуға үйренеді. Сонымен, аралас оқыту моделі жаңа білім беру стандарттарын енгізуге, ағылшын тілінде сабақ беру процесіне енуге және басқа да халықаралық келісімдерге негізделген заманауи білім беруді модернизациялау тұжырымдамасына сәйкес келетіні айқын болады. Аралас оқытуды физика мен ағылшын тілін кіріктіру мақсатымен Павлодар қаласындағы ХББ НЗМ 12 сынып оқушылары таңдалған болатын. Осы сыныптарға жаратылыстану пәндері ағылшын тілінде өтетіндіктен, осы оқыту технологиясын кіріктіру біз үшін тиімді болды. Жұмыс барысында біз жоғары сынып оқушыларының академиялық ағылшын тілін оқып үйрену процесінде аралас оқытуды қолданудың артықшылықтарын анықтауға бағытталған эксперимент өткіздік. Экспериментке екі топтан құралған 28 оқушы қатысқан болатын. Ағылшын тілі деңгейлерін ескерсек, олардың IELTS емтиханы бойынша жалпы орташа балл 5,9 болды. Жалпы оқушылар арасында айтарлықтай ағылшын тіліндегі білімдері бойынша айырмашылықтар болған жоқ.

Бірінші топтағы сабақтар сыныпта мүлдем таныс жүйе бойынша жүргізілді, мұнда мұғалім оқу процесінің басты фигурасы болды. Бұл жағдайда білімнің негізгі қайнар көзі мұғалім мен оқулықтар (немесе мұғалімнің таратпа материалдары) болды. Осы жүйемен жұмыс істеу тәжірибесі көрсеткендей,

тоқсанның соңында осы топтың көптеген оқушылары (14-тен 6-ы) тоқсан бойынша жиынтық бағалау кезінде төмен бал алған, өйткені олар пән бағдарламасымен толықтай айналыспаған. Бұл оқушылар тоқсандағы білімін толықтыру үшін мұғаліммен қосымша аудиториялық кеңестерге қатысуға мәжбүр болды. Себепсіз сабаққа қатыспау болған жоқ, өйткені оқушылар ағылшын тіліндегі физиканы оқуға ынталандырылды. Бұл топта қандай да бір себептермен сабақ тоқтатылған жоқ.

Біздің эксперименттің екінші тобымен жұмысты ұйымдастыруды қарастырайық. Электрондық оқыту туралы жоғарыда аталған ережеге сәйкес, «аралас оқыту» моделі күндізгі білім беру жүйесінде оқу үдерісінде пәнді игеруге арналған уақыттың 30% -ы электрондық оқулықта жұмыс істеуге арналған деп болжайды. 12 сынып оқушыларына арналған «Physics problems solutions» элективті курсының жұмыс бағдарламасы 70 сағат сабаққа есептелген, және осы элективтің барлық тапсырмалары онлайн түрде қарастырылған болатын.

Әрі қарай біз өзіміз құрастырған және эксперименттің екінші тобымен жұмыс жасау үшін экспериментте қолданған «Physics problems solutions» электронды курсының құрылымын қарастырамыз. Бұл курс LMS Teams электронды платформасында өтеді. Курста «Physics problems» модулі бойынша өзіндік жұмыстарға арналған тапсырмалар бар және сыныптық жұмыстармен қатар қолданылады. Барлық тапсырмалар үйде немесе компьютерлік сыныпта жеке орындалады. Курс оқу және жазу дағдыларын дамытуға, сөздік қорын молайтуға бағытталған және әртүрлі тапсырмалардан тұратын үш бөлімнен тұрады. Әр бөлім қорытынды сынақпен аяқталады. Сондай-ақ, электронды курста теориялық материалдар, «Physics» курсына берілген тақырыптарды оқып үйренуге пайдалы қосымша ақпарат көздеріне сілтемелер бар. Курста қарастырылатын тақырыптар сабақта пайдаланылған D. Sanf A level Physics оқулығымен бірдей, сондықтан олар тақырыпқа сәйкес мерзімде аяқталуы керек.

Оқушылар электив курстарын онлайн түрде өткізсе, 3 тоқсаннан бастап негізгі курсын оффлайн түрде мектеп ішінде өткізген болатын. Алайда, аралас оқытуды одан әрі кіріктіру үшін оқушыларға үй жұмысы ретінде веб-платформаларын қамтитын тапсырмалар берілген болатын. Берілген тапсырмалар оқушылардың тек қана физика пәні бойынша емес, онымен қоса ағылшын тіліндегі сөздік қорын молайтуға бағытталған болатын. Мысалы, кейбір тапсырмалар Quizlet, Learningapps сияқты веб-ресурстар арқылы беріліп, мұғалімге онлайн түрде есеп алуына қолданылған болатын.

Кесте 1 – Сауланама.

№	Аралас оқытудың артықшылықтары	Баға
1	Оқу ыңғайлылығы	
2	Ашықтығы	
3	Қашықтан оқу мүмкіндігі (өздігінен оқу, үйден)	
4	Оқуға деген ынтаның артуы	
5	Көркемділік	
6	Оқылған материалды бекіту	

7	Іздеу жүйесі мен навигация	
8	Ақпараттылық	
9	Оқытуды ұйымдастырудың жаңа форматы	

Оқушылардың ағылшын тіліндегі физиканы меңгеруін қарастыру үшін оқушылардың тарау бойынша жиынтық бағалау жұмыстары, веб-ресурстарды қарастыру реті және сабаққа қатысуы талданған болатын. Егер де нәтижелерге келсек, оқушылардың 73% ғана веб-ресурстарға аударған болатын. Алайда, осы оқушылардың тек 15% ғана толығымен сөздік қорды қолданбаған. Оқушылармен өткізілген сауалнама (1-9 шкаласы бойынша[4]) бойынша 95%-ы болашақта аралас оқытуды қолдануды қолдады. Оқушылары оқу ыңғайлылығын айтарлықтай жоғары деп бағалады (8,7 балл). Оқушылар аралас оқытудың қол жетімділігі мен мүмкіндігін жоғары бағалады (8,6 балл). «Оқытуды ұйымдастырудың жаңа формасы» тармағы да жоғары баға алды (8,1 балл). Оқушылар оқуға деген қызығушылықтың 7,9 баллға жоғарылауын бағалады. Іздеу жүйесінің ыңғайлылығы, сондай-ақ ақпараттық мазмұны оқушылар 7.4 баллмен бағалады.

ӘДЕБИЕТТІҢ ТІЗІМІ

1. Каменский Я. Великая дидактика. – М.: Гос. учеб.-пед. изд-во Наркомпроса, 1939. –319 б.
2. Зимняя И.А. Педагогическая психология. – М.: Логос, 2000. – 384 б.
3. Традиционное обучение [Электронный ресурс]. – URL: <http://didacts.ru/dictionary/1057/word/tradicionoe-obuchenie>. Қарастырылған күні: 21.01.2021
4. Демьяненко Н.В., Ермакова Я.В. Смешанное обучение как эффективная форма работы со студентами технического профиля при изучении английского языка (на примере физико-технического института ТПУ) // Приволжский научный вестник. 2014. №12-1 (40). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/smешannoe-obuchenie-kak-effektivnaya-forma-raboty-so-studentami-tehnicheskogo-profilya-pri-izuchenii-angliyskogo-yazyka-na-primere> (дата обращения: 24.01.2021).
5. Майкл Б.Хорн. Blended learning and it's classification. <http://www.christenseninstitute.org/wpcontent/uploads/2013/04/Classifying-K-12-blended-learning.pdf>. (қарастырылған күні: 20.01.2021).

ПРОФЕСІЙНА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВОЇ ПРАКТИКИ

Загребельний Олександр Васильович,

заступник начальника гуманітарного факультету по роботі з особовим складом, підполковник, Національна академія Національної гвардії України, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти кафедри освітології та інноваційної педагогіки, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Умови військового протистояння, загострення конфліктних ситуацій серед населення, нескінчені спалахи пандемії вимагають нових орієнтирів у підготовці правоохоронців, здатних захистити населення від посягань правопорушників. Правоохоронна діяльність є складною і важливою для підтримки мирних відносин у суспільстві, збереження життя людини та її здоров'я від неупереджених екстрених ситуацій. Працівники правоохоронної діяльності постійно ризикують, нерідко на перший план висувають термінове виконання професійних завдань та не думають про власне здоров'я, самозбереження в екстрених умовах. У такому сенсі професійна самореалізація особистості розглядається як максимально повне розкриття потенційних можливостей правоохоронців. Однак, у нинішніх умовах зміст професійної самореалізації правоохоронців набирає нових обертів, додаються знання й уміння самозахисту і відповідального ставлення до власного життя, життя інших людей. Тому, з позиції особистісно зорієнтованого підходу, визнання людини як найвищої цінності, необхідно приділяти значну увагу практичній підготовці правоохоронців до професійної самореалізації в закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання.

Таку роль практичної підготовки правоохоронців до професійної самореалізації відіграють військові практики. Так, у Національній академії Національної гвардії України на гуманітарному факультеті курсанти 2-го та 3-го року навчання проходять військову практику. Проаналізуємо зміст програми військової практики для курсантів 2-го року навчання курсу №1 та курсу №2 гуманітарного факультету, спеціальність: 254 «Забезпечення військ (сил)», 053 «Психологія», спеціалізація «Лінгвістичне забезпечення та стратегічні комунікації», «Психологічне забезпечення службово-бойової діяльності підрозділів НГУ». Безумовно, коли йдеться про практику, то ключовими поняттями є «закріплення теоретичних знань», «поглиблення фундаментальних знань», «перевірка набутих професійних умінь і навичок», «професійне самовизначення». У цьому аспекті висловимо власне бачення мети військової практики курсантів як створення реальних умов для професійного самовираження, яке є складовою професійної самореалізації майбутніх офіцерів,

а завданнями – вдосконалювати і коригувати вміння управляти діями особового складу бойових постів у повсякденній діяльності, діями варт та військових нарядів під час виконання службових і бойових завдань; сформувати вміння керувати власними діями і поведінкою, емоційно-моральним станом у екстрених ситуаціях; створити умови для командної роботи, синхронного виконання професійних дій.

Ефективність професійної самореалізації майбутніх офіцерів забезпечується високим рівнем сформованих загальних і спеціальних компетентностей. Згідно Національної рамки кваліфікацій у програмі військової практики прописані інтегральна, загальні й спеціальні компетентності. Узагальнюючи природу професійної самореалізації правоохоронців, виокремимо близькі до теми дослідження компетентності – компетентності, що стосуються пізнання власної природи самості, самовираження через колектив, зокрема в командній роботі.

Нині активізуються потреби критичного мислення і самокритики людини в будь якій діяльності, оскільки її конкурентоспроможність залежить від адекватної оцінки власних потенційних можливостей і характеристики професійної діяльності. Здатність правоохоронців до критичного мислення і самокритики дозволяє зрозуміти й усвідомити особливості організації та несення служби під час виконання обов'язків стажера начальника військового наряду, стажера помічника начальника планової (судової, зустрічної) варті, стажера розвідного внутрішньої варті, стажера помічника начальника варті з охорони важливого об'єкта, побудувати правильну уяву про організацію морально-психологічного та психологічного забезпечення у відповідності до практичних завдань військової частини.

Прийняття колективних рішень є важливим моментом у здійсненні правоохоронної діяльності. Тому, під час військових практик ми організуємо й проводимо групове згуртування (тім-білдінг) військовослужбовців, спостерігаємо й фіксуємо прояви особистісних і ділових якостей військовослужбовців під час професійних тренінгів. Таким чином формуємо здатність курсантів працювати в команді, вміння приймати колективні рішення.

Під час військових практик використовуємо метод «Колесо балансу», суть якого полягає у виробленні вмінь таймменеджменту в майбутніх правоохоронців. Пропонуємо курсантам написати головні цінності, як-от: життя, здоров'я, любов, сім'я, кар'єра, відносини, професія, захоплення тощо. Прописати у відсотках час, який виділяється для їх реалізації. Спотерігали, що курсанти надавали перевагу цінностям професії і кар'єри. Це означає те, що поставлені нами завдання військових практик вплинули на свідомість і мислення курсантів. Однак, необхідно в майбутніх офіцерів формувати ширшу уяву про професійну самореалізацію та вихід за межі регламентованих дій з метою самозахисту й самозбереження.

Отже, наша захопленість проблемою професійної самореалізації майбутніх офіцерів під час військових практик є доведеною, а її практична значущість є виправданою і необхідною.

НАВЧАННЯ ПРОФЕСІЙНО ЗОРІЄНТОВАНОГО ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ МЕДИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Литвиненко Ніна Павлівна

доктор філологічних наук, професор
НМУ ім. О.О.Богомольця

Сергієнко Тамара Володимирівна

старший викладач
НМУ ім. О.О.Богомольця

Професія лікаря передбачає різні форми комунікації, оскільки є дуже різнобічною та багатоаспектною. Водночас не можна заперечувати той факт, що основу спілкування учасників медичного дискурсу становить діалог – форма комунікації, яка передбачає взаємодію між мовцем і слухачем, об'єднаних спільністю цільового завдання та метою досягнути порозуміння.

Розвиток діалогічного мовлення під час навчання іноземної мови – одна з найголовніших проблем сучасної педагогіки. І хоча існує ряд ґрунтовних досліджень щодо її розв'язання, багатогранність самої проблеми постійно породжує нові аспекти її аналізу.

Однією з найважливіших психологічних особливостей діалогічного мовлення є його залежність від комунікативної ситуації, тобто обставин спілкування, зумовлених об'єктивними та суб'єктивними чинниками реальної дійсності, а також особистими потребами та прагненнями мовців.

Комунікативна ситуація безпосередньо пов'язана із таким складником діалогічного мовлення, як комунікативна інтенція (від лат. *intentio* – прагнення), коли через діалог його учасники прагнуть з'ясувати важливі проблеми реального життя. В медичному дискурсі - це проблеми фахового характеру, до яких мають бути адаптованими студенти, що опановують професію лікаря. Особливо важливим є формування навичок діалогічного мовлення в іноземних студентів, які набувають практичних умінь в українських клініках.

У процесі навчання інокомунікантів діалог – це і засіб засвоєння мовного матеріалу, і форма організації навчального процесу (діалог викладача зі студентом), і один із видів мовленнєвої діяльності, без якого взагалі не можлива нормальна комунікація. Професійна орієнтація студентів, - це те підґрунтя, на якому базуються всі етапи організації навчання української мови як іноземної у закладах вищої освіти.

Діалогічне мовлення передбачає взаємодію двох або більше учасників спілкування, і кожен з них може виступати як мовець і як слухач, котрий повинен реагувати на репліку партнера у відповідній комунікативній ситуації. У медичному дискурсі це реалізується в репліках діалогів лікаря з пацієнтами,

колегами, родичами пацієнтів під час виконання ним своїх функціональних обов'язків.

Репліки (*окремі взаємопов'язані висловлювання*) є першоелементом діалогу і можуть бути різної протяжності – від однієї до кількох фраз. У діалозі вони тісно пов'язані одна з одною – за своїми комунікативними функціями, структурно та інтонаційно, утворюючи комунікативну єдність, коли кожна наступна репліка продовжує і доповнює те, що сказано в попередній, а сукупність усіх реплік характеризується структурною, інтонаційною та семантичною завершеністю. Перша репліка діалогічної єдності є завжди *ініціативною* (її називають ще реплікою-спонуканням). Друга репліка може бути або повністю *реактивною* (реплікою-реакцією), або *реактивно-ініціативною*, тобто включати реакцію на попереднє висловлювання й спонукання до наступного [1].

Усі ці особливості й можливості реплік в медичному дискурсі виявляють себе по-різному на різних етапах комунікативної взаємодії лікаря з іншими учасниками спілкування. Найкращим методом формування у студентів-іноземців навичок діалогічного мовлення вважаємо метод моделювання комунікативних ситуацій, максимально наближених до реального спілкування у майбутній професії. Ми поділяємо думку науковців, що саме цей метод є дієвим у процесі навчання професійно спрямованого усного мовлення [2], оскільки сприяє взаємодії і взаємозумовленості мовленнєвої і професійної діяльності, яку можна зрозуміти лише з урахуванням тієї ситуації, в якій воно здійснюється. Діалог як форма спілкування у медичному дискурсі, де мовлення лікаря й пацієнта приблизно пропорційне за обсягом висловленої інформації, налаштовує студентів на моделювання ситуації, наближеної до реальних умов майбутньої професії. У діалозі з пацієнтом лікар виступає комунікативним лідером, вибудовуючи методику спілкування. Від рівня мовленнєвої компетенції лікаря залежить його спроможність під час діалогу розговорити пацієнта і в такий спосіб отримати від нього якомога більше інформації, потрібної для визначення причин захворювання, призначення та здійснення лікування.

Діалогічна комунікативна ситуація, у якій беруть участь здебільшого два комуніканти, характеризується чергуванням реплік, пов'язаних між собою конструктивно і змістовно. Така форма спілкування є основною для медичної комунікації.

Досвід роботи зі студентами засвідчує, що для моделювання комунікативних ситуацій цілком дієвим є такий прийом, як виокремлення та засвоєння «ситуативних» реплік, тобто таких, що притаманні певному етапу комунікативної взаємодії лікаря з пацієнтом з метою подальшого використання цих реплік в структурі діалогу як стереотипних для медичного мовлення.

У такий спосіб формуємо навички автоматичного застосування цих реплік у відповідних фахових ситуаціях, зумовлених етапами лікувального процесу.

Так, зокрема, аналізуючи, як стереотипи мовної поведінки виявляють себе уже на початку розмови лікаря з пацієнтом, наводимо приклади традиційних питань лікаря загального характеру: *Що сталося? Що змусило Вас прийти до лікарні? Що Вас турбує? На що Ви скаржитесь?* Важливо розуміти, що для

іноземних студентів при доборі навчального матеріалу маємо знаходити найкомпактніший варіант запитань, який передбачає традиційну відповідь. Це стосується насамперед загальнопитальних речень із простим дієслівним присудком, вираженим дієсловом буттєвої семантики: *У Вас були операції? У Вас були вагітності? У Вас були аборти? У Вас буває нудота? У тебе бувають запаморочення? У Вас були ускладнення після операції?* Наголошуємо на тому, що простий дієслівний присудок у таких реченнях, які в контексті діалогу виступають питальними репліками, може позначати певний стан, відчуття пацієнта: *Суглоби у Вас болять? Серце Вас турбує? Рана вже затяглася?* Звертаємо увагу студентів на те, що простий дієслівний присудок може позначати також різноманітні параметри стану пацієнта: *Набряки у Вас збільшились? Під вечір температура підвищується? Артеріальний тиск у Вас знизився? При натисканні біль посилюється? Шум у вухах послаблюється? Набряки зменшуються?* Аналізуючи такий тип загальнопитальних речень у мовленні пацієнта, доцільно запропонувати студентам створити діалог «лікар – пацієнт», доповнивши його ймовірними відповідями пацієнта.

Особливості діалогічного мовлення лікаря в структурі медичного дискурсу, що виявляють себе в репліках-висловленнях, різні за характером, структурою та інтонацією. Репліки-висловлення, що утворюють діалогічну єдність, є підґрунтям структури різних типів речень, застосування яких студенти мають відпрацьовувати у процесі виконання різних завдань при вивченні комунікативних тем фахового спрямування. Таке поєднання граматичного та комунікативного аспектів має займати чільне місце у структурі заняття.

Зауважимо, що особлива роль в організації діалогічного мовлення належить синтаксичним одиницям різних рівнів, які формують суб'єктивну модальність висловлення (речення різних функціональних типів, модальні частки, вставні слова і конструкції, порядок слів, різні повторні номінації тощо). Відпрацювати їх варто в контексті моделювання фахових ситуацій та професійно зумовленої мотивації. Навчити цьому можна, застосовуючи тренувальні вправи різних типів на знання лексики, розуміння побудови речень, що складають основу реплік, доречність вживання мовних зворотів, що є типовими і часто вживаними у медичному мовленні.

Для формування комунікативних навичок існує система підготовчих вправ, які діляться на два типи: мовленнєві, які безпосередньо розвивають вміння та навички самостійного висловлювання іноземною мовою на конкретну медичну тему, і тренувальні, які допомагають іноземним студентам засвоїти той чи інший аспект мови (вимову, лексику, граматику) з відповідним типом завдань.

Цілком вмотивованим є застосування такого формату навчання, як рольова гра, що вважається одним із дієвих способів підвищення якості та ефективності навчання. Мовленнєві дії студента у ролі лікаря в змодельованій комунікативній ситуації, максимально наближеній до реального живого спілкування, також дають можливість використовувати мову як засіб формування навичок ведення діалогу. Починати роботу варто із ситуативних міні-діалогів з урахуванням необхідної лексики і заздалегідь відібраних питань

та підготовлених стандартних висловів, які знадобляться для роботи студентів у парах.

Надзвичайної ваги у процесі мовної підготовки інокомунікантів набувають такі тренувальні вправи на аудіювання, коли прослуховування та застосування в різних контекстах певних висловів та фраз сприяють їх запам'ятовуванню та вживанню на рівні автоматизму. Продуктивним є й застосування такого виду навчальної діяльності, як «мозковий штурм», коли усі студенти групи пропонують свої варіанти реплік діалогу. Важливим чинником тут виступає швидкість реакції та озвучення самих реплік. Мета такого методу в даному випадку - максимально нівелювати психологічний страх мовця сказати щось неправильно і стимулювати бажання швидкої мовленнєвої реакції на репліку співрозмовника. Так розвиваються навички говоріння загалом та «спонтанного» мовлення зокрема. Викладач фіксує відповіді і потім аналізує їх, виправляючи помилки. Студенти разом формують остаточний варіант діалогу. Це можна робити як в усній, так і письмовій формі (але час має бути обмеженим) у такому разі варіанти реплік студенти можуть зачитувати.

Отже, для формування професійно спрямованого діалогічного спілкування надзвичайно важливими є вплив як мовних, так і позамовних чинників, з-поміж яких комунікативна ситуація та інтенція мовців посідають важливе місце, що знаходить своє відображення в лексико-граматичних особливостях цієї форми комунікації. Обов'язковим чинником для формування комунікативних навичок діалогічного мовлення в іноземних студентів, що опановують фах лікаря, має бути професійна зорієнтованість.

Список літератури

1. Литвиненко Н.П. Український медичний дискурс: Монографія. – Х.: Харківське історико-філологічне товариство, 2009. – 304 с. С.48
2. Сучасні технології навчання іншомовного спілкування / За ред. С.Ю. Ніколаєвої. – К.: Ленвіт, 1997. – 96с.

ФОРМУВАННЯ ФАХОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ПРИ ВИКЛАДАННІ ДИСЦИПЛІНИ «ЛІКАРСЬКІ РОСЛИНИ» У БАКАЛАВРІВ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ 205 ЛІСОВЕ ГОСПОДАРСТВО ТА 206 САДОВО-ПАРКОВЕ ГОСПОДАРСТВО В УМАНСЬКОМУ НУС

Пушка Ірина Михайлівна

кандидат сільськогосподарських наук, доцент,
доцент кафедри садово-паркового господарства
Уманський національний університет садівництва
м. Умань, Україна

Сучасне становлення аграрної освіти, визначається не лише наданням студентам певної суми знань, вмінь та набуття практичних навичок, а включає в себе всебічний розвиток особистості студента, його свідоме ставлення до себе, суспільства, держави, природи, тощо. Зважаючи на нову парадигму Вищої освіти, студентоцентрований підхід та формування індивідуальної освітньої траєкторії важливим є введення в навчальний план освітніх компонентів, які у повній мірі задовольняють коло науково-практичних інтересів студентів. Одним з таких компонентів є дисципліна «Лікарські рослини», яка входить у перелік елективних дисциплін ОП «Лісове господарство» та «Садово-паркове господарство» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти в Уманському національному університеті садівництва [1, 2].

Так як лікарські рослини природної флори належать до відновлювальних природних ресурсів, при науково обґрунтованому використанні та забезпеченні своєчасного відновлення, вони можуть протягом багатьох років залишатися стабільним джерелом біологічно активної лікарської сировини. Україна відчуває гострий дефіцит у лікарській рослинній сировині, однак площі під цінними лікарськими рослинами залишаються дуже незначними. Основою використання лікарських рослин є визначення їхніх ресурсів на певній території, дослідження екологічних особливостей видів на рівні популяцій з метою безвиснажливої експлуатації. Експлуатація та охорона лікарських рослин має бути комплексною, складатись з багатьох взаємопов'язаних заходів і буде ефективною не тільки при раціональному веденні заготівель, але й при введенні лікарських рослин у культуру та застосуванні екологічно безпечних технологій їх вирощування для отримання високих сталих врожаїв відповідної фітосировини, зокрема, на навчально-дослідних земельних ділянках, лісових угіддях, підприємствах зеленого будівництва різних форм власності [3]. На таких підходах розроблена навчальна програма «Лікарські рослини».

Програмні результати навчання, які реалізуються при вивченні дисципліни «Лікарські рослини» освітніх програм 206 «Садово-паркове господарство» та 205 «Лісове господарство» в Уманському НУС повною мірою відображають новітні тенденції розвитку галузі. Робоча програма орієнтована на формування у

майбутнього фахівця комплексного підходу до вивчення еколого-біологічних особливостей лікарських рослин, їх фармакологічний ефект на організм людини, особливості вирощування, збирання, сушіння, зберігання, маркування та транспортування лікарської рослинної сировини. Завдання дисципліни полягає в формуванні у студентів теоретичних знань та відповідних практичних навичок в галузі біології, екології та фітоценології лікарських рослин, їх фітоценозів, при створенні, формуванні, вирощування та зберіганні в умовах впливу негативних факторів навколишнього природного середовища. Робоча програма дисципліни «Лікарські рослини» розкриває низку фахових компетентностей, які студент здобуває у разі її вивчення: здатність застосовувати знання зі спеціалізованих підрозділів науки (екології, ботаніки, дендрології, фізіології рослин, генетики та селекції декоративних рослин, ґрунтознавства міських екосистем, агротехніки вирощування декоративних рослин, проектування, формування та експлуатації компонентів садово-паркових об'єктів, захисту декоративних рослин від шкідників та хвороб, механізації садово-паркових робіт тощо); здатність зберігати та охороняти біологічне різноманіття на об'єктах садово-паркового господарства, підвищувати їх екологічний потенціал [4].

У результаті вивчення дисципліни студенти оволодіють наступними програмними результатами навчання, які реалізуються шляхом виконання практичних, індивідуальних завдань та самостійної роботи. Так, прагнення до самоорганізації та самоосвіти, проведення літературного пошуку українською та іноземними мовами, аналіз отриманої інформації, ефективне планування часу для отримання необхідних результатів визначається виконанням самостійної роботи, на яку згідно робочої програми відводиться 60 годин, що становить 66,7 % від загального навантаження з дисципліни. Володіння професійними знаннями для вирішення завдань з організації та ведення лісового і садово-паркового господарства, розуміння та застосування законодавчих актів, нормативно-довідкових матеріалів, організаційно-управлінська документація з організації та ведення лісового та садово-паркового господарства, знання з економіки та права для забезпечення ефективної виробничої діяльності, координування, інтегрування та удосконалення організації виробничих процесів у лісовому та садово-парковому господарстві забезпечується шляхом опрацювання лекційного матеріалу та виконання практичних робіт із застосуванням словесних (розповідь, бесіда, лекція, пояснення), наочних (демонстрування схем, зображувальних об'єктів, моделей, ілюстрація презентацій, гербарних зразків лікарських рослин, фотографій), практичних (розпізнавання та визначення об'єктів) методів навчання.

Слід зазначити, що важливим, у набутті певних компетентностей та програмних результатів навчання для подальшої професійно-практичної діяльності здобувачів вищої освіти є практична підготовка. Студенти спеціальностей ОП «Лісове господарство» та «Садово-паркове господарство» мають можливість набувати практичних навичок на базі ботанічного колекційного розсадника кафедри садово-паркового господарства Уманського НУС. На ділянці лікарських рослин представлено понад 80 видів лікарських рослин різних родів та родин, які студенти можуть використовувати для

вивчення біології, екології, фенології лікарських рослин [6].

Список літератури

1. Офіційний сайт національного агентства із забезпечення якості вищої освіти URL. <https://naqa.gov.ua/>

Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/nacionalna-ramka-kvalifikacij/rivni-nacionalnoyi-ramki-kvalifikacij>

2 Нормативні документи Уманського НУС URL. <https://www.udau.edu.ua/ua/about/normativna-baza.html>

3. Пушка І.М.Робоча програма навчальної дисципліни «Лікарські рослини» для здобувачів вищої освіти спеціальності 205 «Лісове господарство», 206 «Садово-паркове господарство» — Умань: Уманський НУС, 2018.—14 с.

4. Пушка І.М. Лабораторний зошит з курсу «Лікарські рослин». для здобувачів вищої освіти спеціальності 205 «Лісове господарство», 206 «Садово-паркове господарство» — Умань: Уманський НУС, 2018.—28 с.

КОМПЕТЕНТНІСНА ЗОРІЄНТОВАНІСТЬ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Пішак Ольга Василівна,
доктор медичних наук, професор,
Чернівецький національний університет ім. Ю.Федьковича

Романів Людмила Вікторівна,
кандидат медичних наук, доцент,
Чернівецький національний університет ім. Ю.Федьковича

Освітній процес у сучасному вищому навчальному закладі (ВНЗ) зорієнтований на гармонійне поєднання професійної підготовки висококваліфікованого фахівця та високодуховної, морально свідомої, всебічно розвиненої особистості. Метою підготовки майбутніх учителів фізичного виховання у ВНЗ є формування у них сукупності компетентностей, що забезпечують готовність до майбутньої професійної діяльності. Важливим аспектом освітнього процесу у ВНЗ є не лише його активність і динамічність, а й те, що він має розвивати у майбутніх учителів фізичного виховання незалежне креативне мислення, власні погляди на вдосконалення своєї професійної діяльності, на розкриття творчих здібностей, уміння самостійно сприймати знання, аналізувати зміни в сучасному соціумі, сприяти виробленню власної педагогічної позиції. Для цього сучасним ВНЗ потрібне кадрове забезпечення, спроможне науково обґрунтовано та методично грамотно управляти процесом професійної підготовки майбутніх учителів фізичного виховання [1; 6], що зумовлює потребу одночасного розгляду проблеми підготовки нового покоління викладачів вищої школи у галузі фізичної культури та спорту.

З урахуванням результатів сучасних досліджень підготовка майбутніх учителів фізичного виховання має забезпечувати формування:

– гуманістичного світогляду та внутрішніх мотивів освітньої діяльності шляхом усвідомлення та становлення морально-етичної і професійної позицій у процесі проблемно орієнтованого вивчення гуманітарних дисциплін;

– операційних складових освітньої діяльності, що виступають засобом інтеріоризації її змісту, організаційних форм і типових педагогічних функцій у процесі контекстного навчання дисциплін професійної та практичної підготовки;

– гармонійної єдності функціонування психічної й соматичної природи майбутнього вчителя завдяки інтегрованому вивченню психологічних, педагогічних дисциплін і проходження ознайомчої та педагогічної практик;

– рефлексивної основи освітньої діяльності в процесі безперервного фізкультурно-спортивного та психолого-педагогічного вдосконалення, самостійної навчально-пізнавальної та творчої науково-дослідницької роботи;

– основ педагогічної майстерності вчителя фізичного виховання за допомогою стимулювання і розвитку дидактичних задатків та неперервного зростання педагогічних умінь студентів [2]. Такий розвиток освітнього процесу може відбуватися лише в разі цілеспрямованого проектування, організації та проведення продуктивних інноваційних змін у ВНЗ, спрямованих на формування у майбутніх учителів фізичного виховання високої особистої фізичної культури, належного комплексу професійно-педагогічних компетентностей, морально-правової відповідальності, громадянських, патріотичних та естетичних якостей тощо. Особливо важливою в цьому аспекті є роль викладача, що володіє необхідними здібностями, професійною фізкультурно-спортивною підготовленістю, педагогічною майстерністю і загальною культурою [3].

Однією з провідних особливостей функціонування професійної освіти на сучасному етапі є, як відомо, компетентнісний підхід, котрий зумовлює перехід від нагромадження нормативно визначених знань, умінь і навичок до формування та розвитку у майбутніх фахівців здатності практично діяти і творчо застосовувати набуті знання й досвід у різноманітних ситуаціях. Це потребує від викладача зміщення акцентів у навчально-виховній діяльності з інформаційної площини до організаційно-управлінської. Раніше він відігравав роль джерела та ретранслятора знань, а нині – організатора освітньої діяльності. У педагогічній освіті це означає одночасну підготовку студентів – майбутніх учителів (викладачів), готових займати таку саму позицію в подальшій професійно-педагогічній діяльності. Має змінитися сама поведінка студента – від пасивного засвоєння знань до проблемно спрямованої, активної, самостійної та самоосвітньої діяльності. Водночас освітній процес наповнюється дослідницько-розвивальною функцією, котра стає ключовою характеристикою навчання, що інтегрує всі його складові. Відповідна освітня позиція має виробитись у студентів у процесі навчання, результатом якого мають стати сформовані компетентності, що включають набуті знання, накопичені вміння, навички, розвинені ціннісні орієнтації, ставлення, первинний досвід й напрацьовані поведінкові моделі діяльності молодого вчителя [4], що вдосконалюватимуться вже під час роботи у навчальному закладі.

Основними завданнями компетентісно орієнтованої підготовки вчителя фізичного виховання є:

- 1) формування у студентів системи професійно-педагогічних знань;
- 2) опанування необхідним комплексом спортивно-спеціалізованих і педагогічних умінь і навичок;
- 3) засвоєння досвіду творчої педагогічної діяльності в галузі фізичної культури й спорту;

4) вироблення системи ціннісно-емоційних ставлень до теорії навчання і виховання, теорії фізичної культури, педагогічної діяльності та підготовки до неї.

Розв'язання цих завдань передбачає вироблення у студентів системи світоглядних поглядів і педагогічної позиції як цілісної картини професійно-педагогічної діяльності на базі одержаних і розвинутих у процесі навчання та саморозвитку [5; 9]:

- узагальнених теоретичних відомостей про природу, здоров'я та професійно-педагогічну діяльність у галузі фізичної культури та спорту і зв'язків між ними, основна функція котрих – світоглядна орієнтація майбутнього вчителя;

- умінь розуміти організаційну структуру професійної діяльності з фізичного виховання та інтегровану міждисциплінарну специфіку фізичної культури, її зв'язок із комплексом дисциплін соціально-гуманітарного та професійно орієнтованого (теоретичного і практичного) блоків;

- навичок реалізувати стандарти, навчальні плани й освітні методики з метою впливу на фізичний і духовний аспекти здоров'я та розвитку суб'єктів навчально-виховного процесу;

- умінь надавати оцінку виховним, екологічним, правовим, спортивним, виробничим та іншим явищам з огляду на сучасні соціокультурні, фізкультурнооздоровчі й освітні концепції [7];

- соціально і професійно важливих якостей особистості вчителя, ціннісних установок, мотивів, морально-правових переконань, поведінкових позицій педагога тощо.

Безсумнівно, професійна компетентність учителя в царині педагогіки і психології має вирішальне значення для досягнення успіху в навчанні та вихованні, оскільки чим краще він володіє закономірностями перебігу освітнього процесу, тим продуктивніше впливає на формування фізичної культури своїх учнів. Тому майбутній вчитель має знати все про те, як досягнути досконалості [8; 10]. Компетентності формуються за допомогою цілеспрямованих педагогічних заходів, що систематично інтегруються у процес традиційного викладання на предметно-змістовому рівні. При цьому використовуються такі методи: позитивного здійснення помилок; проектний; творчо-проблемний; зворотного зв'язку через інтенсивну соціальну взаємодію (взаємодія із зовнішнім світом); дослідження рольових моделей; презентацій ідей тощо. Компетентнісний підхід потребує оновлення змісту навчання, упровадження в освітній процес новітніх технологій, зміни стилю життя студентів, атмосфери навчального закладу, типів взаємодії викладача зі студентами і студентів між собою. Модель освітнього процесу має забезпечувати синергетичний ефект. Цього можна досягти лише в умовах відкритих стандартів

і навчальних планів, інноваційних змістових, методичних і технологічних рішень [7; 9].

Список літератури:

1. Айунц Л. Р. Сучасна система фізичної та спортивної підготовки [Електронний ресурс] / Л. Р. Айунц // Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти/ — Режим доступу : http://www.zipro.net.ua/index.php?page_id=470

2. Акімова О. В. Теоретико-методичні засади формування творчого мислення майбутнього вчителя в умовах університетської освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. В. Акімова. — Тернопіль, 2010. — 41 с.

3. Бабенко А. Формування інтегрованих знань і вмінь у процесі професійно-методичної підготовки майбутнього вчителя фізичного виховання [Електронний ресурс] // Андрій Бабенко. — Режим доступу : <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1132>.

4. Верзилина Н. А. Организационно-педагогические аспекты инновации в системе непрерывного образования физкультурных кадров в Украине / Верзилина Н. А., Лысенко И. А. □□ Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. Збірник наукових праць. — Луцьк: Медіа, 1999. — С. 126—130.

5. Іщук В. В. Проектування професійної підготовки майбутніх учителів фізичного виховання на засадах контекстного навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / В. В. Іщук. — Переяслав-Хмельницький, 2014. — 21 с.

6. Магин В. А. Модернизация системы профессиональной подготовки специалистов по физической культуре и спорту на основе инновационных технологий : дисс. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 / Магин Владимир Алексеевич. — М., 2006. — 390 с.

7. Матвійчук Т. Ф. Формування педагогічної майстерності майбутніх учителів фізичного виховання у процесі професійної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Матвійчук Тетяна Фаргівна. — Вінниця., 2015. — 272 с.

8. Петров П. К. Современные информационные технологии в подготовке специалистов по физической культуре и спорту (возможности, проблемы, перспективы) [Электронный ресурс] / П. К. Петров. — Режим доступа : <http://lib.sportedu.ru/press/tpfk/1999N10/p6-9.htm>.

9. Степанченко Н. І. Ефективність дидактичного забезпечення на основі контекстного підходу в формуванні професійно-педагогічної мотивації у майбутніх спортивних педагогів / Н. І. Степанченко // Вісник Чернігівського нац.

пед. Ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. Серія : Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт. — Чернігів, 2013. — Вип. 112, т. 2. — С. 268—271.

10. Чепелюк А. В. Формування психолого-педагогічної компетентності майбутнього вчителя фізичної культури у вищому навчальному закладі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / А. В. Чепелюк. — Хмельницький, 2014. — 20 с.

ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ ШКОЛЯРІВ ДО ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Рибалко Людмила Сергіївна

д.п.н., професор,
професор кафедри освітології та інноваційної педагогіки
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди

Цапко Алла Миколаївна

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри освітології та інноваційної педагогіки
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди

Беляєв Костянтин Геннадійович

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультет фізичного виховання і спорту
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди

Формування інтересу школярів до фізичного виховання є актуальною педагогічною проблемою, оскільки в основі будь-якої діяльності людини лежить її мотивація, орієнтири якої останнім часом повернуті на виявлення негативних дій (вживання наркотиків та алкоголю, агресивна поведінка, неповага до іншої людини, правопорушення). Це стосується молоді, яка бере приклади з оточення, що також бувають негативними [3; 4].

В наш час стрімко зростає зацікавленість населення до самобутніх східних систем фізичного виховання і самовдосконалення особистості, до східних видів боротьби і самозахисту. Дослідник О. Мандзяк чітко визначив місію бойового мистецтва так: «Отож-бо той, хто опановує ту чи іншу традиційну воїнську систему свого народу, може, як зараз кажуть, на генетико-енергетичному й клітинному рівнях глибше зрозуміти свій расово-етнічний архетипний світогляд, культуру, цивілізаційну місію, саму душу своїх дідів-прадідів» [1, с. 13]. Такі слова є епіграфом до розуміння значущості бойового мистецтва для виховання молоді.

В Україні школи бойових мистецтв представлені такими осередками як Бойовий гопак, Братство козацького бойового звичаю «Спас», Собор, Хрест та ін. Кожна школа має свої програми, правила, традиції, однак їх об'єднує спільна мета – патріотичне виховання молоді [2].

Одним із поширених серед молоді єдиноборств є самбо. Термін утворено завдяки словосполученню «самооборона без зброї». Самбо ще називають

«невидимою зброєю», оскільки цей вид спорту поєднує фізичну культуру, видовище, спорт і самозахист. Це не лише вид спортивного єдиноборства та система протидії супротивнику без застосування зброї, а система виховання, що сприяє вихованню морально-вольових якостей, патріотизму й громадянськості молоді. На заняттях із самбо формується стійкість характеру людини, її витривалість і стриманість, виробляється дисципліна й відповідальність за власне життя, відбувається самоствердження особистості. Головним є те, що самбо виховує людей, здатних захистити себе, Батьківщину та свою сім'ю у складних умовах.

Самбо включає найбільш ефективні прийоми й тактику різних видів спортивних єдиноборств, бойових мистецтв і народних видів боротьби: кулачного бою, грузинської (чидаоби), казахської (казакша курес), татарської, бурятської боротьби; фінсько-французької, вільно-американської, англійської боротьби Ланкаширського й кемберлендського стилів, швейцарської, японської дзюдо й сумо та інших видів єдиноборств. Така система, спрямована на пошук усього передового й доцільного. Філософія самбо – це постійний розвиток, поновлення, відкритість до всього найкращого. Разом із прийомами боротьби самбо ввібрало в себе й моральні принципи народів, які передали частину своєї культури. Такі цінності дали самбо силу пройти через суворі випробування часом, вистояти й загартуватися в них. І сьогодні діти, займаючись самбо, не тільки навчаються захищати себе, а й отримують досвід гідної поведінки, заснованої на цінностях патріотизму.

У нашому розумінні, виховний потенціал бойового мистецтва – це усвідомлення значущості фізичного виховання людини, знання історії свого народу, її традицій і звичаїв, уміння використовувати елементи бойового мистецтва в цілях самооборони й захисту іншої людини, виявлення моральних якостей та сили волі в екстрених ситуаціях.

У межах дослідження на базі Харківського ліцею № 89 Харківської міської ради нами було проведено опитування старшокласників, батьків, учителів (разом 124 особи). Учасникам запропонували відповісти на такі запитання:

1. Як, на Вашу думку, підвищити інтерес школярів до фізичного виховання?

Уважають, що має місце підвищення інтересу школярів до фізичного виховання, що може бути досягнуто за рахунок розвитку в них усвідомленого ставлення до рухових дій, збільшення освітньої цінності уроків, розвитку активності й самостійності під час виконання навчальних завдань, диференційованого підходу до учнів із різним ставленням до уроку (90% опитаних).

2. Що Ви знаєте про українське бойове мистецтво?

Не зовсім орієнтуються (67% опитаних). До того ж, є такі висловлювання, як: «Раніше я думала, що термін «бойове мистецтво» стосується лише азійських країн, зокрема таких, як Китай, Японія, Корея, В'єтнам. Однак, не так давно мені до рук потрапила книга В. Пилата «Бойовий гопак». Автор доводить, що в Україні існувала своя бойова техніка, яка нічим не поступалася провідним стилям одноборств».

3. Як Ви ставитесь до занять східного бойового мистецтва та його поширення в Україні?

Діти набувають чудового вміння захищати себе, вчать поваги до дорослих, батьків, однолітків, покращують самодисципліну (81% опитаних).

4. Які Ви знаєте види бойових мистецтв та яким надаєте перевагу й чому?

Не відчували утруднення у відповідях 64% опитаних. Наведемо приклад відповіді: «Тхеквондо, карате, дзюдо та ушу можуть займатися як хлопчики, так і дівчатка. Навчитися постояти за себе ніколи не буде зайвим. У таких видах спорту відмінно розвиваються мускулатура, координація і хороша реакція».

5. Чи володієте Ви інформацією про відомих людей, які зробили професійну кар'єру завдяки спортивним досягненням бойового мистецтва?
Ні (93%).

6. Чи віддали б Ви власну дитину займатися бойовим мистецтвом?

Так, але потрібна інформація про види бойового мистецтва, переваги та недоліки, «потрібно осмислити, знати фізичні можливості дитини» (77% опитаних).

7. Які, на Вашу думку, мають висуватися вимоги до тренера бойового мистецтва ?

Вміння працювати в команді, націленість на результат, самодисципліна, повага до дітей (88% опитаних).

Отже, аналіз стану фізичного виховання школярів й результатів опитування засвідчив те, що існують недоліки у формуванні інтересу школярів до фізичного виховання засобами бойового мистецтва.

Список літератури:

1. Мандзяк О. С. Бойові традиції аріїв. На шляху до реалій українських бойових мистецтв. Тернопіль : Мандрівець, 2006. 272 с.

2. Притула Л. Навчальна програма дисципліни «Традиційні козацькі бойові мистецтва» (для спеціалістів). Київ : МАУП, 2004. 12 с.

3. Рибалко Л. С., Іванов Д. С. Бойове мистецтво як засіб духовного і фізичного виховання / Духовно-інтелектуальне виховання і навчання молоді в ХХІ столітті : міжнародна колективна монографія ; за ред. проф. В. П. Бабича, проф. Л. С. Рибалко Л. С. Харків, 2019. С. 372 – 376.

4. Rybalko L. S, Korobeynik V. A., Inanov D. S. Formation Of Professional Competence To Trainig For Much Arts Of Future Teachers Of Physical Education/ Theory and practice of competence approach to higher education in Ukraine : *monograph* / edit. by S. T. Zolotukhina, I. M. Trubavina. Prague-Vienna : Premier Publishing, 2019. P. 168 – 178.

ПОСТАТЬ ПАВЛА-ЙОЗЕФА ШАФАРИКА У ПОВ'ЯЗІ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ТА СВІТОВОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ

Туряниця Василь Васильович,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної педагогіки
і педагогіки вищої школи ДЗВО
«Ужгородський національний університет»

Туряниця Вікторія Василівна,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри теорії та історії держави і права
ДЗВО «Ужгородський національний університет»

*Виростали у кайданах
Слов'янській діти...*

*Т.Шевченко.
Єретик.*

Серед видатних слов'янських постатей, які внесли і залишили вагомий вклад у національну, загальнолюдську культуру цивілізаційного світу, примножили її цінності, чільне місце посідають у великому ряду представники чеського і словацького народів. Серед них у першу чергу хочеться назвати Яна Гуса (1369-1415) - ідейного натхненника антифеодального та національно визвольного рухів у Чехії, який залишив іскру вогню великого, ставши на захист рідної мови і викриття католицького духовенства. Образ цього просвітителя знаходимо у творчості нашого поета-пророка Тараса Григоровича Шевченка.

Всесвітньовідомим представником чеського народу є Ян Коменський (1592-1670) – гуманіст, педагог-новатор, учитель учителів, засновник нової прогресивної педагогіки, 430-річчя з дня народження якого прогресивна світова громадськість відзначатиме наступного року – 2022. Це один із послідовників Яна Гуса у напрямі реалізації ідеї – впровадження рідної мови в усі сфери народного життя.

До вінка славетних вплетені імена Вацлава Ганки (1791-1861), борця за національне відродження, Франтішека Палацького (1798-1876), історика, політичного діяча і борця за свободу рідного народу.

Цей ряд яскравих постатей продовжує Ян Коллар (1793-1852) - видатна постать слов'янських народів, поет і представник панславізму. Саме він на початку XIX століття у поемі “Дочка Слави” (Slavi dcera, 1824 р.), яка набула широкого суспільного резонансу, висловив ідею духовного єднання слов'янських народів. Колларова ідея – ідея концепції «єдиного слов'янського народу» була провідною на Слов'янському з'їзді у Празі 1848 року і

символізувала цілісність такого утворення. І тоді, як зазначав український поет Микола Костомаров у своєму вірші «Діти Слави, діти Слави»,

Стануть в купі перед Богом

Вольнії народи.

Поклоняться розп'ятому,

Завіт його приймуть[1].

Коллар був відомий і на українських землях, а його ідеї мали вплив на українське народне відродження. Його творчість була в полі зору Т.Шевченка, Я.Головацького, М.Шашкевича, І.Франка, П.Грабовського та інших. Перший переклад «Дочки Слави» (8 сонетів) здійснив у 1832-1835 роках І.Вагилевич.

Неординарно і багатогранно возвеличується постать Томаша Масарика (1850-1937) – філософа, науковця, представника загальнолюдських цінностей, творця демократичної національної держави і її президента – першої Чехословацької Республіки.

Список цей можна продовжувати ще багатьма іменами. Сьогодні їхні ідеї набувають нового прочитання, а імена є незабутніми. Трохи змінивши слова епітафії (з однини на множину), що знаходиться на могилі Яна Коллара, вона звучить так:

При житті вони у серці носили весь свій народ,

Після смерті живуть вони у серці всього народу.

Ці слова по праву відносяться і до постаті Павла-Йозефа Шафарика (1795-1861), яка органічно вплетена у цей ряд і з нагоди якої ми сьогодні зібралися, щоб віддати свою шану любові поваги і пам'яті. Це була, по суті, велична «татранська муза з лірою слов'янською»: поет, мовознавець літературознавець, етнограф, історик, археолог і громадсько-політичний діяч.

Народився П.Шафарик за часів Австро-Угорщини 13 травня 1795 року в селі Кобелярово в сім'ї пастора і шкільного вчителя. Закінчив із відзнакою протестантський ліцей в м.Кежмарку (1810-1814 рр.). У цьому багатонаціональному місті він сформувався та утвердився в національній свідомості і самоідентифікації. Особливо вплинула на ліцеїста стаття Й.Юнгмана про чеську мову.

Два роки навчався в Єнському університеті (1815-1817), після його покинув. Знайомиться з Яном Колларом, Вацлавом Ганкою, Франтішеком Палецьким та з представниками інших слов'янських народів. У 1841 році переїжджає до Праги: працює директором бібліотеки Карлового університету, редагує журнали, публікує свої наукові дослідження.

Творчий доробок П.-Й. Шафарика значний. Започаткувала його збірка поезій «Татранська муза з лірою слов'янською» і показала магістральний шлях, на якому далі працюватиме він. Про це засвідчують такі основні його праці:

Історія слов'янської мови та літератури за всіма нарідчями (1826 р.).

Про походження слов'ян (1828 р.).

Слов'янські старожитності (Т. 1-2, 1836-1837 рр.).

Слов'янська етнографія (1842 р.).

Не вдаючись до широкого аналізу, зокрема і в плані українознавства, зазначимо, що Павло-Йозеф Шафарик один із перших європейських дослідників-

науковців об'єктивно визначив територію та етнічні межі українського народу, обґрунтовано довів право на існування української мови. Наукові переконливі висновки Шафарика мали на той і нинішній часи велике значення щодо ідентифікації українців та права на свою рідну мову – українську, як її мають чехи, словаки, поляки, серби та інші слов'янські народи. Варто виокремити і такий факт: вирішальну роль у мовній боротьбі на Підкарпатській Русі доби Першої Чехословацької Республіки мала і позиція чеської Академії Наук, визнавши в краї українську мову як рідну мову русинів. До речі, тісні зв'язки мав Шафарик і з представниками українського народу – О.Бодянським, І.Вагилевичем, Я.Головацьким, М.Максимовичем, І. Срезневським. Вони ставали результатом їх взаємозбагачення та публікації досліджень українських вчених.

У 1848 році відбувся Слов'янський з'їзд у Празі. Одним із організаторів був П.-Й.Шафарик. На ньому він виголосив промову, чітко окресливши шлях слов'ян за власну незалежність і згуртованість.

Це був перший вагомий форум слов'ян, зокрема представників слов'янських національних рухів Австрійської імперії. Його метою було об'єднання слов'ян для захисту національних інтересів перед наступом пангерманізму. Серед його організаторів був і представник русинів-українців Адольф Добрянський, який був добре знайомим із Палацьким, Рігером та Гавлічком. Усі вони розуміли, що ще не настав час падіння імперії, але вже він наближається. Добрянський був послідовним у своїх слов'янських ідеях і їх реалізації. За його ініціативи 1865 року в Ужгороді було створено товариство Св. Василя Великого, у Пряшові товариство Св.Іоанна Крестителя. Він також брав участь і у створенні товариства «Словацької Матіци»[2].

Усе це засвідчує, що був закладений добрий фундамент слов'янської єдності, яка особливо проявилася після установа 1867 р. дуалізму в імперії. Це підтверджує і хід Першої світової війни та спільна поведінка слов'янських лідерів, що стало вагомою історичною сторінкою на шляху спільної боротьби за національне визволення слов'янських народів. Це був вагомий поштовх, добрий старт до реалізації національно-визвольних змагань слов'янських народів.

«Маніфест до європейських народів», який прийняли учасники з'їзду, засуджував будь-які прояви національного гноблення, натомість було проголошено загальнолюдські цінності: права і свободи людини, громадянська і національна рівноправність. На їх основі була розроблена програма демократичних перетворень, котрі мають забезпечити національне самоврядування слов'янським народам та взаємний захист і підтримку національних прав.

З'їзд став важливою платформою з виходом на міжнародну арену, високою трибуною, з якої було проголошено необхідність надання прав і свобод для слов'янських народів на рівні інших. Було досягнуто політичних і національних прав, поваги до нації та право на визначення національно ідентичності.

Дана постать виходить за обрії проблем слов'янських народів, їхньої єдності і проливає світло на нинішні реалії життя в умовах глобалізаційних процесів і трансформацій, нехтування деякими державами міжнародних вправ і свобод, що

призводить і може ще більше поглибити нестерпні відносини як у новоутворених посттоталітарних державах, так і на рівні міждержавних відносин.

Значний науковий доробок Павла-Йозефа Шафарика перекладено різними мовами, в тому числі й українською. Сьогодні засвідчує про їх актуальність у подальшому цивілізаційному розвитку людства. Творчість його є багатоаспектною, багатогранною і різноспрямованою. Але мета – єдина. Шафарик – основоположник багатьох галузей слов'янства. Це він вплинув і дав поштовх на розвиток слов'янства в інших країнах.

На цьому тлі хочеться відзначити продовжувача ідей Шафарика – Йосипа Олексійовича Дзендзелівського, професора, доктора філологічних наук, який, практично, все своє життя працював в Ужгородському державному університеті. Це велична постать сучасності, котрій в цьому році, 17 лютого, минуло 100 років із дня народження. Це людина і науковець з великої літери, вчитель і наставник тисяч студентів. Це він зробив Ужгород відомим на весь світ, бо наше місто та університет стали центром, де проходили змістовні і масштабні наукові форуми – від регіональних до міжнародних у галузі діалектології слов'янських народів. Сьогодні хочеться виокремити лише деякі його роботи, що входять у золотий фонд українсько-слов'янської лінгвогеографії. Це титанічного обсягу «Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області України», «Українсько-західнослов'янські паралелі» та інші. Це він у другій половині 20 ст. розробив теорію і практику регіональних лінгвістичних атласів і атласу української мови, принципи картографування, розкрив явища української мови у часопросторі та історію народу. Це він відкрив, дослідив і повернув у науковий обіг низку славетних діячів краю, виголошуючи свої дослідження широкому загалу – від студента в процесі підготовки вчителя до всесвітньовідомих славістів різних країн. Тому закономірно, що Й.О.Дзендзелівський чимало доклав зусиль у виконанні різноаспектної роботи у створенні «Загальнослов'янського лінгвістичного атласу». Це та постать, якій, за високою оцінкою вітчизняних і зарубіжних вчених, немає рівних у галузі української та слов'янської діалектології.

У сузір'ї великих зірок яскраво світить зірка слов'янських народів – постать П.-Й. Шафарика, яка й сьогодні є дороговказом для слов'ян. Мав усі підстави наш Т.Г.Шевченко порівняти Шафарика з біблійним пророком Іезекіїлем, бо вбачав у ньому провідника національно-культурного відродження слов'ян, який спрямував слов'янські ріки в одне русло – до слов'янської єдності:

Слава тобі, любомудре,
Чеху-слов'янине!
Слава тобі, Шафарку,
Вовіки і віки!
Що з'єднав еси в одне море
слов'янської ріки [3].

І хочеться вірити, що й сьогодні вони наповнюватимуть одне море, бо засторогою і кличем звучать слова генія з творів «Єретик», «Кавказ», «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні дружнє посланіє»: запалили у сусіда нову добру хату злі сусіди. І сім'ю, сім'ю слов'ян роз'єднали недолюдки,

діти юродиві. Розбійники, людоїди правду поборюють, осміюють славу, волю і нам сліпим передають свої догмати, кров, пожари, всі зла на світі, війни, чвари, пекельних мук безкрайї ряд, а ще просять – дайте свої сині гори останні, бо вже взяли і поле і море.

Шевченківська пересторога вийшла сьогодні за рамки одного народу, вона охоплює всю планету, бо людство стоїть на розпутті та кайданами міняється, правдою торгує, лихо засіває, бо люті звірі прийшли в овечих шкурах і пазурі розпустили, вони крові, крові хочуть. А щоб цього не сталося, нам необхідно сьогодні, переконає пророк, усім боротися. І ми поборемо, бо за нами правда і воля святая. Розкриваючи причинно-наслідкові зв'язки даного явища, він робить висновок:

Не вмирає душа наша,
 Не вмирає воля.
 І не ситий не виоре
 На дні моря поле.
 Не скує душі живої
 І слова живого

Багатогранна творчість Будителя і Просвітителя народів П.-Й. Шафарика сьогодні вимагає нового осмислення, нового прочитання та усвідомлення ідей великого сина слов'ян, постаті, яка об'єднує і проклала своєю працею аркодужий міст на шляху єднання і дружби слов'янських народів у протистоянні спільним ворогам і загарбникам.

Список літератури

- Костомаров М. Твори в двох томах. Т.1. К., 1990.
 Федорь П.С. Краткій очеркъ дѣятельности А.И.Добрянскаго. Ужгородъ, 1926.
 Шевченко Тарас. Повне зібрання творів у 6 т. Т.1. К., 2003.

НАСТАВНИЦТВО, ЯК ЕЛЕМЕНТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ ЛІКАРЯ-ІНТЕРНА

Угляр Тетяна Юріївна

канд. мед. наук

Тернопільський національний медичний університет
імені І.Я. Горбачевського

Лойко Ігор Ігорович

канд. мед. наук, доцент

Тернопільський національний медичний університет
імені І.Я. Горбачевського

Іщук Інна Станіславівна

канд. мед. наук, доцент

Тернопільський національний медичний університет
імені І.Я. Горбачевського

Загальновідомим є твердження про те, що молоді лікарі-інтерни та резиденти використовують навчання в клініці як своєрідний перехід від академічної теорії до клінічної практики [1]. Клініка є чудовою можливістю випускникам отримати широкий спектр цінного реального досвіду. Проте, клінічне навчальне середовище є по своїй суті непостійним, з непередбачуваними змінами динаміки стану пацієнтів, та й не має повністю ідентичних випадків перебігу хвороб в окремих індивідів. А отже воно ідеально підходить для розвитку саме рефлексивних навиків. Природньо, що інтерни в клінічних умовах відчують, що вони краще розуміють вже набуті теоретичні знання і засвоюють їх суттєво ефективніше, адже в даному випадку теорія і практика тісно переплітаються [2]. Іншим чинником, що сприяє збільшенню якості та рівня навчання у клініці, є й окремі фактори, що стають їм доступними вже по закінченню ВУЗу. У багатьох клінічних закладах такими виступають практикуючі лікарі, на яких покладаються додаткові ролі та обов'язки наставників.

Навчальні програми для медичних працівників постійно розвиваються, щоб задовольнити запити людей в царині медичної галузі, що динамічно змінюються відповідно до суспільних пріоритетів та трендів. Існує потреба у все інтенсивнішій освіті медиків, щоб вони швидше приступали до практики, для того щоб задовольнити вимоги сучасного пацієнта, а не керувались у своїй роботі застарілими теоретичними знаннями. Запити до освіти і в лікарів також змінюються, адже цілком амбіційно та матеріально обгрунтованими є сподівання молодих лікарів опанувати та реалізуватись більше з меншими затратами часу, зусиль та коштів [1]. Зростаючі складність та спектр діагностичних протоколів та методик поряд з шаленою інтеграцією новітніх інструментів та технологій

лікування, безумовно, створюють потребу в нових підходах до безпечного та високоефективного навчання на післядипломному етапі [2].

У багатьох напрямках академічного навчання в медичній галузі відбувається поступовий перехід від навчального середовища, що базується на безпосередньо лікарняному досвіді, до закладів освіти як пріоритетного середовища набуття та оцінки знань та вмінь студентів. Цей процес призводить до змін у тому, як майбутній лікар-спеціаліст бачить загалом практичну охорону здоров'я і своє у ній місце. Такі методи, як модельоване та симуляційне навчання, попри свої позитивні моменти, дають навички нерідко далекі від складності клінічної ситуації та перетворюють її на імітовану та безпечну з мінімальними ризиками, а то й без них зовсім. Отож, навіть із використанням симуляційного навчання, як і раніше, існує потреба та цінність у навчанні саме в клінічних умовах.

Після завершення дидактичного компоненту освітньої програми очікується, що студенти прибудуть до клінічного закладу, озброєні необхідними навичками, щоб «йти відразу в бій» і негайно зможуть відповідати вимогам реалій. Часто лікарі-інтерни відчувають "шок", коли вперше потрапляють у клінічні ситуації. Тиск для молодих спеціалістів, спрямований на те, щоб вони відразу працювали на очікуваному рівні також може часом бути величезним. Культурні, гендерні проблеми, проблеми поколінь та адаптації в новому середовищі загалом можуть суттєво викривити нові уявлення вчорашнього студента. Наявність підтримки досвідченого практикуючого лікаря для керівництва та підтримки може значно вплинути на успіх студентів у початкових кроках. Лікарям-інтернам, які стикаються з труднощами в клінічних умовах, часто потрібно більше співпраці «один на один» із старшими колегами для вироблення необхідного саме в реальній роботі в конкретній ситуації набору практичних навичок.

Царина медичної освіти зазнає величезних змін. В історичному аспекті освітні програми успішно перейшли від суто внутрішньолікарняних навчальних середовищ до вищих навчальних закладів. Установи, які навчають та наймають фахівців повинні розробляти методики належного післядипломного навчання та розвитку своїх студентів та персоналу. Менторство та наставництво може бути одним із корисних рішень у даному аспекті.

Незважаючи на те, що в літературі існує безліч визначень освітлюваного навчально-виховного явища, важливо визнати, що використовуване визначення та спрямування є специфічним для потреб та середовища, в якому воно застосовується. Переваги програм наставництва полягають у тому, що молодому спеціалісту надається допомога в інтеграції в клініку, в зв'язок теорії та практики та розвитку клінічних навичок, тоді як старший колега отримує додатковий досвід та навички, що сприяють розвитку персоналу та підлеглих [3]. Це корисно не лише для особистого зростання та розвитку кар'єри, але й може заохотити лікарів залишатися у вибраній професії, надає можливість та стимул для навчання та реалізації потенціалу. Незважаючи на те, що наставництво має багато переваг в принципі, є і недоліки, багато з яких є наслідком відсутності організаційної та методологічної підтримки, а також нечіткого розуміння мети

такої діяльності. Відсутність підтримки з боку керівництва та колег, недостатня кількість підготовленого персоналу для належного впровадження таких елементів навчання і нагляду може призвести до надлишкового тиску та потенційної додаткової роботи (недостатньо часу для виконання ролі наставника поряд з іншими обов'язками), що збільшує можливість вигорання як наставника так і наставлюваного [3]. Крім того, перші можуть бути поставлені в суперечливі ролі як довіреної особи так і оцінювача, що може спричинити труднощі і перепони для їх розвитку.

Розробка систематизованої раціональної відомчої програми навчання, нагляду та допомоги молодим спеціалістам у клініці у разі її створення повинна враховувати всі переваги та недоліки, особливості загалом, наставництва, а також повинна включати, як критично необхідну, і освітню програму підготовки й самих менторів і наставників. Вона повинна бути доступною якомога більшій кількості спеціалістів, залучених у цей процес, з обов'язковим врахуванням тривалості перебування на робочому місці, залучення додаткових ресурсів та, звичайно ж, витрат. Така програма була б ідеальною можливістю для довгострокового професійного розвитку та постійної підтримки молодих спеціалістів і була б корисною і для їх досвідчених старших колег.

Список використаних джерел:

1. Geary, A. D., Pernar, L. I., Chugh, P. V., & Carter, C. O. (2020). Evaluation of a Preceptorship Model on Third-Year General Surgery Clerkship. *Journal of the American College of Surgeons*, 230(6), 957–964. <https://doi.org/10.1016/j.jamcollsurg.2020.03.033>
2. Бутенко, В. С., & Бутенко, О. С. (2012). Наставничество как форма непрерывного образования и профессиональной самореализации. *Гуманитарные и социальные науки*, (4), 248-255.
3. Allen, T. D., Eby, L. T., Poteet, M. L., Lentz, E., & Lima, L. (2004). Career benefits associated with mentoring for protégé: a meta-analysis. *The Journal of applied psychology*, 89(1), 127–136. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.89.1.127>

ИЗУЧЕНИЕ ЛИРИКА КУНХОЖА В АКАДЕМИЧЕСКИХ ЛИЦЕЯХ

Юсупов Конысбай Абылович

Канд.филолог. наук, доцент
Г.Нукус, Республики Узбекистан и Каракалпакстан

Арзуева Азиза Узакбергеновна

Учительница общеобразовательный школы №1 Кегейлиского района
Г.Нукус, Республики Узбекистан и Каракалпакстан

Аннотация: Отмечается необходимость уделения особого внимания внеурочным занятиям при улучшении знаний учащихся, при воспитании их достойными гражданами родины. Внеурочные работы в академических лицеях: кружки, организация показов, литературные путешествия, литературные журналы и газеты, литературные конференции развивают в каждом ученике духовные качества и интерес.

Ключевые слова: поэт, лирика, образ, творчество, стиль, метод, жанры, литературные конференции, литературные путешествия.

Akademiya lıq liceylerge arnalğan ádebiyat baǵdarlamasındaǵı Kúnxoja shayır poeziyası boyınsha ádebiy konferenciya hám ádebiy keshe ótkeriw eń áhmiyetli metodikalıq máselelerden esaplanadı. Kópshilik metodistler ádebiy konferenciya menen ádebiy kesheni birdey sabaqtan tıs jumıstıń túrleri dep qaraydı. Negizinde ilimiy metodikalıq izertlew jumıslarında bul máseleni basqasha túsindiredi. Belgili metodistler A.S.Zunnunov, K.Juraev, Q.Yuldashev, S.Ismatov hám taǵı basqalardıń miynetlerinde bul másele boyınsha azı- kem metodikalıq pikirler ayılǵan. Q.Yusupovtıń “Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıw metodikasi” miynetinde konferenciyanı jazıwshılardıń kórkem dóretpelerine arnalıp ótkeriliwi kerekligi ayıladı. Bul pikirdi basqa da alımlar qollap quwatlaydı. Bizińshe, konferenciya eki baǵdarda ótkerilgeni durıs boladı. Birinshiden, Kúnxoja shayır poeziyasına arnalsa, ekinshiden, onıń dóretpelerine tiykarlanıp ilimiy baǵdarda ótkergenimiz maqsetke muwapıq. Konferenciya ótkeriw jobaların qaraqalpaq ádebiyatı muǵallimi islep shıǵadı. [1]

Kúnxoja shayır poeziyası boyınsha konferenciyanı mına baǵdarda jobalastıramız: Ádebiyatshı muǵallimniń kiris sózi boladı.

1. Kiris sóz.
2. Kúnxoja shayır lirikasınıń tematikası.
3. Shayırdıń «Yarım xosh endi», «Suwǵa ketti» qosıqların tallaw
4. Shayırdıń «Náyleyin», «Kórerseń» qosıqların kórkem oqıw
5. Shayırdıń «Zaman» qosıǵınıń mazmunı
6. Shayırdıń «El menen», «Meniń balam» qosıqların tallaw
7. Shayırdıń “Umıtpaspan” qosıǵınıń ideyalıq mazmunı

8. Kúnxoja shayır lirikasında tuwılǵan el temasınıń jırlanıwı

Ádebiy konferenciyanı akademiyalıq licey oqıwshıları menen birlikte ótkeriwge boladı. Sebebi bul oqıwshılar ádebiyat baǵdarlaması boyınsha Kúnxoja dóreiwshiligin úyrenedi. Sabaqtan tıs jumıslardıń qaysı túri bolmasın, ol oqıwshılardıń túsinigin arttırıwǵa, xalıqtıń turmısın, mádeniyatın, ónerin úyretiwdi tiykarǵı maqset etip qoyadı. Shayırdıń dóreiwshiligine baylanıslı kitap oqıwshılar konferenciyasın úsh túrde ótkeriw múmkin. [2]

Akademiyalıq licey turmısında kóbirek ótkerilip júrgen tematikalıq konferenciya shayırdıń bir shıǵarması, dóreiwshilik jolı yamasa ádebiyattıń shayır jasaǵan dáwiri tiykarında ótkeriledi. Bul konferenciya oqıwshılardıń kórkem shıǵarma boyınsha sabaq barısında alǵan bilimlerin birlestiriwge, sóz sheberiniń ómiri hám dóreiwshilik jolı menen tereń tanısıw, ideyalıq hám kórkemlik jaqtan belgili bir áhmiyetli orın tutatuǵın shıǵarmalarǵa qızıǵıwshılıǵın arttırıw, olardıń ádep-ikramlılıq, gózzallıq sezimlerin rawajlandırıwdan ibarat. Konferenciya oqıwshılardıń belgili bir tema ústinde islewine, ózleri unatıp júrgen kórkem shıǵarma hám kórkem obrazlar haqqında erkin gúrrińlesiwge tolıq jaǵday jasaydı. [3]

Kúnxoja shayır toplamlarına arnalǵan kitap oqıwshılar konferenciyasın keń túrde ótkeriw arqalı onıń shıǵarmaların turmısta en jaydırıw, qaraqalpaq xalqın, onıń úrp-ádetin, insandı qádirlew sezimlerin tárbiyalawdı iske asırıw.

Konferenciya ótilmesten aldın ádebiyat muǵallimi basshılıǵında belsendi oqıwshılardı jıynap alıp keńesip aladı. Bul keńeste konferenciyanıń teması, ótkeriletuǵın waqtı anıq belgilenedi. Sonday-aq konferenciya islenetuǵın jumıslar oqıwshılardıń bólistirilip beriledi. Konferenciyaǵa tayarlanıw hám onıń is jobasın shama menen tómendegi tártipte dúzedi:

q/t	Jumıstıń mazmunı	Orınlana- tuǵın waqt	Orınlawshı
1	Kitap oqıwshılar konferenciyası hám onıń wazıypaları haqqında gúrriń ótkeriw	2020	Ádebiyat muǵallimi, kitap oqıwshılar belsendisi.
2	Konferenciyaǵa tiyisli bolǵan ádebiyatlar dizimin beriw hám óz betinshe oqıwdı uyımlastırıw	2020	Kitap oqıwshılar belsendisi.
3	Konferenciya jobasın tallaw hám wazıypalardı belgilew	2020	Ádebiyat muǵallimi, kitapxanashı.
4	Konferenciya teması hám baǵdarlaması súwretlengen plakatlar islew	2020	Kitapxanashı
5	Kórkem súre boyınsha gúrriń tayarlaw	2020	Ádebiyat muǵallimi

6	Kúnxoja shayır shıǵarmaları boyınsha	2020	Kitapxanashı, oqıwshılar
7	Lirikalıq dóretpede oqıwshılardıń tayarlıǵın baqlaw	2020	Dógerek aǵzaları
8	Dógerek aǵzalarınıń qatnasıwında saxnalıq shıǵarma qurastırıw	2020	Ádebiyat muǵallimi, dógerek aǵzaları
9	Konferenciyaǵa arnap diywalı gazeta shıǵarıw	2020	Dógerek aǵzaları
10	Bayanachı, kórkem gúrriń aytıwshılar	2020	Ádebiyat muǵallimi
11	“Kúnxoja belgili shayır” degen temada súwretlengen albom tayarlaw	2020	Kitapxanashı, redkollegiya aǵzaları
12	Konferenciyaǵa qatnasıwshılar hám sózge shıǵıwshılar menen pikir alıswdı uyımlastırıw	2020	Ádebiyat muǵallimi
13	Konferenciya boyınsha ádebiy kórgizbe shólkemlestiriw	2020	Kitapxana xızmetkerleri
14	Konferenciyaǵa qatnasıwshılardı eń keyingi sınaqtan ótkeriw	2020	Ádebiyat muǵallimi
15	Konferenciyanı ótkeriw hám onı juwmaqlaw	2020	Akademiyalıq lıcey kitapxanashısı, oqıwshılar belsendileri

Konferenciya ótkerilmesten burın hámme oqıwshılardıǵa Kúnxojanıń shıǵarmaların oqıw tapsırıladı. Ayırım shıǵarmalarınan úzindiler yadlanıwı, kórkem oqıwǵa qızǵın tayarlıq kórilıwi shárt. Sonıń menen birge usı jumısta akademiyalıq liceylerge arnalǵan ádebiyat baǵdarlamasındaǵı Kúnxoja shayır lirikası boyınsha shıǵarma jumısın, kitaplar boyınsha pikir alıswlar muǵallım tárepinen tekserilip, olar dógerekte kórip shıǵılıp, eń saylandıların tańlap alıp, diywalı gazetada járiyalanadı.

Joba boyınsha konferenciyanı ótkeriw ushın barlıq nárse kúnnen burın tayarlanadı. Baǵdarlamada kórsetilip ótilgendey-aq islenetuǵın jumıslar anıq belgilenedi. Konferenciya bolatuǵın bólmeye kórgizbe shólkemlestiriliwi kerek. Kórgizbeniń birinshi bólimi Kúnxoja shayırdıń ómirine, dóretpelerine tiyisli bolǵan súwretler, ol haqqında ayılǵan pikirler bolıwı lazım. Al kórgizbeniń ekinshi bólimin oqıwshılardıń dóretywshilik isleri menen bezew kerek. Máselen, kitap oqıwshılardıń shayırdıń shıǵarmaları tiykarında jazılǵan jazba jumısları, pikirleri, kúndelikleri, albom, qosıq, súwretleri orın aladı. Onıń ómiri hám dóretpeleri boyınsha ádebiyat muǵallimi menen kitapxanashı tárepinen ótkeriletuǵın konferenciya da oqıwshılardıń bilim kólemin rawajlandırıwda úlken áhmiyetke iye. Bul konferenciyanı

ótkeriwdegi maqset klasstan tıs oqıw ushın usınılǵan lirikalıq shıǵarmalardı hár tárepleme túsiniń alıwǵa arnaladı. Bul konferenciya tómendegi usılda ótıledi:

Qaraqalpaq ádebiyatı muǵalliminiń qısqasha alǵı sózi menen ashıladı. Bunda muǵallım konferenciyanıń maqsetin túsindiredi. Oqıwshılardı konferenciya talapları menen tanıstıradı. Bunnan keyin konferenciyaǵa tayarlanǵan oqıwshılar ózleri oqıǵan kitapları haqqında sóylep beredi. Konferenciyanı oqıw jılı dawamında eki yamasa úsh márte ótkerilse, sonıń birewin XIX ásirdegi shayırlarǵa arnawǵa boladı.

Kúnxoja shayırdıń ómiri hám dóretpelerin úyreniwde esap beriw konferenciyası da úlken orındı tutadı. Bul konferenciya kitapxanashı, ádebiyat muǵallımı tárepinen shólkemlestiriledi. Ádebiyatshı muǵallım bul jumıslardı ótkeriw arqalı ádebiyattan alǵan bilimlerin jáne de rawajlandırıwǵa tásir jasaydı. Oqıwshılar sóz mánisin tereń túsinedi. Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıw metodikası boyınsha jazılǵan ilimiy metodikalıq miynetlerge súylene otırıp, baǵdarlama materialları tiykarında akademiyalıq liceylerde Kúnxoja shayır poeziyasın sabaqtan tıs jumıslardı ótkeriw metodikası kórip shıǵıladı.

Akademiyalıq licey oqıwshıları Kúnxoja shayır poeziyası boyınsha sabaqtan tıs jumıslardı úyreniw arqalı tómendegi bilim kónlikpelerdi biliwi kerek.

- Mámleketimiz ǵárezsizligi hám bayramları haqqında, ana-watánǵa muhabbat oyatıwshı Kúnxoja shayır poeziyasınıń mazmunın ańlaǵan halda sóylep beriw;
- Kúnxoja shayır poeziyasın, onıń túrlerin, mazmunın, syujetin, obrazların, xalıqlıǵın biliwi;
- Kúnxoja shayır poeziyasınıń janrların, kórkem súwretlew quralların, olardıń súwretlew imkaniyatların, úyrenilip atırǵan shıǵarma temasınıń ideyalıq hám kórkemlik qásiyetlerin biliw hám úyrenip shıǵıw;
- Sabaqtan tıs jumısları arqalı úyrenilgen Kúnxoja shayır poeziyası boyınsha awızeki hám jazba túrde erkin pikir júrite alıwdı qalıplestiriw, úyrengen shıǵarmalardan alǵan tásirlerin túsindire alıw, kórkem shıǵarmadaǵı qaharmanlardıń xarakterin, obrazın túsine alıw;
- Kúnxoja shayır poeziyası boyınsha sabaqtan tıs jumıslar arqalı onıń sheberliklerin, lirikasındaǵı ózgesheliklerin ajırata biliw, ádebiy qaharmanlardıń xarakterlerin, múnásibet bildire alıwdı hám onı tiykarlap beriwdi, joqarı qábiletli hám aqıl tárepinen jetik ádebiy qaharmanlardıń xarakterin ashıp bere alıwdı úyreniw kerek.

Sonday-aq sabaqtan tıs jumıslar arqalı úyrenilgen Kúnxoja shayır poeziyasındaǵı ádebiy materiallar tiykarında kórkem estetikanı seziw, onı sóz benen aytıp beriw, qaharman obrazlarına sıpatlama bere alıw sıyaqlı máselelerdi úyretip barıw zárúr.

Kúnxoja shayır poeziyası boyınsha akademiyalıq licey oqıwshıları sabaqtan tıs jumıstıń qaysı túrlerine qızıǵatuǵının anıqlaw – bul dáslepki metodikalıq jumıslardan esaplanadı. Oqıwshılardıń uqıbı hám qızıǵıwshılıǵı úyrenilip shıqqannan soń tiykarǵı

jumislarğa, sabaqtan tis jumislardı durıs shólkemlestiriw usıllarına ótemiz. Bul jumislardı qızıqlı shólkemlestiriw ushın oqıwshılardıń kópshiliginiń qızıǵıwshılıǵın hám jas ózgesheliklerin esapqa alıp jıynaw kerek. Oqıwshılardıń sabaqtan tis jumislardı úyreniw hám onı durıs shólkemlestiriw maqsetinde oqıtıwshı akademiyalıq licey kitapxanası menen jaqsı baylanısta bolıwı kerek. Oqıtıwshı hám oqıwshılardıń kitapxanaǵa aǵzalıq kartochkalarınıń qanday kitaplardı qızıǵıwshılıqların kitapxana xızmetkerleri anıqlaydı. Sonday-aq, qanday kitaplardı beriw lazımlıǵın kórsetedi. Oqıwshılardıń qızıǵıwların esapqa alıw hám onı ámelge asırıw maqsetinde ayırım shıǵarmalar bolmasa temalar tiykarında jarıslar shólkemlestiriledi. Kúnxoja shayır poeziyası boyınsha sabaqtan tis jumislardı oqıwshılardıǵa úyretiwdiń áhmiyeti tómendegilerden ibarat:

Akademiyalıq liceylerde ádebiy bilim tiykarınan ilimiy maqsetlerde emes, tárbiya máseleleri ayrıqsha orındı iyeleydi. Oqıwshılardıǵa baǵdarlamada berilgen Kúnxoja shayır poeziyasın ádebiy konferenciya, keshe, dógerek jumisları, albom hám jurnallar, diywalı gazeta shıǵarıw, ádebiy sayaxat ótkeriw, kitapxana menen baylanıs máselelerin shólkemlestiriw arqalı úyretip baramız. Bunday jumislardı ótkeriw barısında oqıwshılardıń jas ózgesheliklerin esapqa alıp qaraqalpaq, ózbek, túrkmen, qazaq hám jáhán ádebiyatınıń úlgileri menen tanıstırıw eń áhmiyetli metodikalıq máselelerden esaplanadı. Sol arqalı oqıwshılardıń sanasına watandı súyiwshilik, insaniylıq, milliylik, kishi peyillik, mehir hám muhabbat sıyaqlı joqarı insaniylıq pazıyletlerdi sińdire alıw, olardıń ruwxıy dúnyasın hár tárepleme milliy ideyalarǵa say rawajlandırıw lazım. Kórkem shıǵarmalardıń kórkemlik qásiyetlerin úyretiw tiykarında oqıwshıda sın pikirlew qábiletin, kónlikpelerin hám uqıplılıqların payda etiw zárúr.

Kúnxoja shayır poeziyasın dógerek jumislarında, ádebiy konferenciya hám keshe, sabaqtan tis oqıw arqalı úyreniw –bul oqıwshılardıń ádebiyatqa qızıǵıwshılıǵın jáne de arttırıp baradı.

Uluwmalastırıp aytqanda, akademiyalıq licey oqıwshılarına Kúnxoja poeziyasın oqıtıw arqalı olardıń sanasına watandı súyiwshilik, insaniylıq, milliylik, kishi peyillik, mehir hám muhabbat sıyaqlı joqarı insaniylıq pazıyletlerdi sińdirip baramız hám jaslardıń ruwxıy dúnyasın hár tárepleme milliy ideyalarǵa say rawajlandıramız. Kúnxoja poeziyasınıń kórkemlik qásiyetlerin úyretiw tiykarında oqıwshıda sın pikirlew qábiletin, kónlikpelerin hám uqıplılıqların payda etemiz.

Список литературы

1. Юсупов К.А. Методика преподавания каракалпакской литературы. – Ташкент: Сано-стандарт, 2018. Стр.48-50.
2. Юсупов К.А. Методика преподавания каракалпакской литературы в академических лицеях. (монография). – Нукус: Каракалпакстан, 2019. -Стр. 112

3. Yusupov Q. Akademik liceylarda Ajiniyoz lirikasini wqitishda klaster metodini qullash. (İlmiy twplam). Toshkent-2009.284-285-bet.
4. Yusupov Q. Berdaq shıǵarmaların úyreniwde konferenciya sabaq túrinen paydalanıw. (Túrkiy xalıqlar ádebiyatınıń geypara máseleleri. İlimiy toplam). Nókis-2004. 30-32-betler
5. Юсупов Қ. Қәнигелик пәнди оқытыўда инновацион технология. Нөкис, 2015.
6. Юсупов Қ. Академиялық liceylerde qaraqalpaq ádebiyatın sabaqтан tıs jumıslar arqalı úyreniwdiń ilimiy metodikalıq máseleleri. (Metodikalıq qollanba). Nókis, 2018-jıl, 80 bet.
7. Yusupov Q. Akademik liceylarda Ajiniyoz lirikasini burchaklar metodi bilan urganish.(İlmiy twplam). Buxoro-2009. 133-136-bet.
8. Юсупов К.А. Оразбаев З.Ж. Академиялық лицейлерде А.Атажановтың прозасын үйрениў. /VI Международная научная конференция по фундаментальным наукам, искусству, бизнесу и образованию, интернет-технологиями и обществу. 23-26 февраля, 2021 г., Стокгольм, Швеция, стр. 443-448.
9. Юсупов К.А. Юсупова Ж.С. Академиялық лицейлерде Аббаз Дабылов лирикасын оқытыў технологиялары. /VI Международная научная конференция по фундаментальным наукам, искусству, бизнесу и образованию, интернет-технологиями и обществу. 23-26 февраля, 2021 г., Стокгольм, Швеция, стр. 431-432.
10. Юсупов К.А., Хожаметов Б.Б., Юсупов И.К. Академиялық лицейлерде Әжинияз шайыр лирикасын оқытыў технологиялары. прозасын үйрениў. /VI Международная научная конференция по фундаментальным наукам, искусству, бизнесу и образованию, интернет-технологиями и обществу. 23-26 февраля, 2021 г., Стокгольм, Швеция, стр. 437-442.
11. Юсупов К.А. Юсупов И.К. Лирикалық шығармаларды оқытыў методикасы. /VI Международная научная конференция по фундаментальным наукам, искусству, бизнесу и образованию, интернет-технологиями и обществу. 23-26 февраля, 2021 г., Стокгольм, Швеция, стр. 469-474.

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ КРЕАТИВНОСТІ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Яковишина Тетяна В'ячеславівна,

к.пед.н., доцент,
доцент кафедри педагогіки початкової, інклюзивної та вищої освіти,
Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне

Поняття «творчість» і «креативність» найбільш вживані в сучасному педагогічному середовищі, часто-густо сприймаються як синоніми, однак мають свої відмінності. Так, творчий процес ґрунтується на натхненні автора, його здібностях, традиціях, яких дотримується автор. Якщо ж говорити про креативний процес, то головною його складовою стає прагматичний елемент, тобто початкове розуміння того, навіщо потрібно щось створювати, для кого потрібно щось створювати, як потрібно щось створювати і, власне, що саме потрібно створювати.

Креативність (англ. create – створювати, creative – творчий) – це здатність створювати і знаходити нові оригінальні ідеї, що відхиляються від прийнятих схем мислення, успішно вирішувати поставлені завдання нестандартним чином, а також здатність вирішувати проблеми, що виникають всередині статичних систем. Це бачення проблем під іншим кутом і їхнє рішення унікальним способом. Креативне мислення це революційне і творче мислення, що носить конструктивний характер [2].

У нашому дослідженні ми будемо виходити з того, що творчість – це процес людської діяльності, який створює якісно нові матеріальні та духовні цінності. У той же час креативність – це творчі здібності людини, готовність мозку до створення принципово нових ідей, відмінних від традиційних.

Період навчання у ЗВО є, можливо, найбільш важливим для людини, оскільки у цей проміжок життя відбувається особистісне зростання, реальне становлення її як особистості. Цей період, який є початком дорослішання, характеризується одночасним протіканням низки специфічних процесів, зумовлених як особливостями навчальної діяльності, так і соціокультурного середовища [3].

Студентство своєю транзитивністю позиціонує принципову характеристику, яка визначає усі її структурно-функціональні атрибути й обґрунтовує всю свою специфічність у системі соціокультурної взаємодії. Молодь є найдинамічнішою частиною суспільства, яка чутливо реагує на найменші зміни в його структурі, його політичні та економічні трансформації, швидко вловлює нові тенденції в культурі.

До таких динамічних процесів можна віднести: професійне самовизначення і пов'язаний з ним розвиток професійно значущих якостей; особистісне самовизначення, що включає формування системи особистісних смислів і ціннісних орієнтацій; власну адаптацію до умов навчання, а також до соціального та культурного середовища, також засвоєння прийнятих соціальних

норм і цінностей. Означені процеси особистісного розвитку є багато в чому взаємопов'язаними і взаємообумовленими.

Формування креативності у студентів пов'язано з проходженням ними низки етапів, кожен з яких є необхідним для того, щоб розвиток особистості відбувався гармонійно. Це такі етапи:

1. Створення умов, необхідних для активізації творчого потенціалу.
2. Активізація творчого потенціалу за допомогою спеціально підібраних технологій творчого самодослідження і самовираження.
3. Аналіз виникаючих у процесі творчості проблем, обмежень і блокувань, з подальшим їхнім опрацюванням.
4. Закріплення отриманих на попередніх етапах навичок і використання цих навичок у подальшій професійній діяльності [1].

Кожен із зазначених етапів охоплює низку послідовних дій, які дозволяють пройти кожен етап з мінімальною кількістю труднощів.

1. Створення умов, необхідних для реалізації творчого потенціалу

Створення таких умов передбачає наявність у навчальній групі атмосфери прийняття та довіри. У разі відсутності такої атмосфери необхідно створити умови, що сприяють її виникненню. Такі умови можуть бути створені за кілька перших зустрічей з групою здобувачів. Кількість таких зустрічей залежить від ступеня довіри в групі, використання відомих технологій та залучення учасників до групової взаємодії.

Слід звернути особливу увагу на те, що під час проведення навчальних семінарів, особливо на перших заняттях, ми маємо можливість тільки створити умови, необхідні для того, щоб процес творчості міг здійснюватися, але питання, здійсниться він чи ні – частково знаходиться поза нашим контролем. Відомо тільки, що в разі наявності в групі довірливих відносин, процес саморозкриття піде легше, що в свою чергу поживить процес самовираження, в тому числі й творчого.

Наголосимо, що особливу цінність представляє не сам кінцевий результат або продукт творчого самовираження, а, власне, той спектр емоцій та відкриттів, який супроводжує створення цього продукту в процесі виконання завдання або вправи. Наприклад, малюнок, виконаний здобувачем, який не має спеціальної художньої освіти, може представляти для автора композицію, насичену глибоким змістом та сприйматися їм як джерело позитивних емоцій. Інші учасники групи можуть відчувати те ж саме, а можуть переживати свій спектр емоцій і реакцій на малюнок, представлений учасником або ж залишатися байдужими.

На цьому етапі рекомендується використання технологій, спрямованих на групову взаємодію. До числа таких технологій відносяться елементи групових розминок, театру спонтанності, арт-педагогіки. Ці технології за вдалого їх застосування дозволяють у досить короткий термін опрацювати основні механізми захисту, пов'язані зі страхом самовираження і самопрезентації в групі.

2. Активізація творчого потенціалу

Робота на цьому етапі передбачає наявність певного рівня базової довіри учасників групи один одному і викладачеві. У разі, якщо попередній етап роботи був проведений успішно, рівень довіри формується автоматично.

Компонент творчого самовираження в процесі освіти пов'язаний з унікальністю та самобутністю кожного студента в будь-який момент часу. Розглянутий в цьому аспекті творчий компонент стає шляхом розвитку без страху зробити помилку в будь-якій дії. Процес творчості стає також підґрунтям самопізнання, розширення контакту з оточуючими і з самим собою, наслідком чого є збільшення ресурсу особистості студента та поступове розширення прояву свободи застосування набутих на заняттях практичних навичок.

Головним у цьому процесі є не досягнення будь-якої заздалегідь поставленої мети, а повноцінне проживання своїх почуттів, емоцій, думок і тілесних відчуттів у процесі «творення». Можна сказати, що сам шлях втілює і мету і результат. Кінцевий продукт є лише віхою на шляху і являє тимчасову фіксацію станів, прожитих в процесі виконання завдань.

Слід звернути особливу увагу на те, що в ситуації освіти творчість є добровільною дією, спрямованою на самопізнання і саморозкриття в першу чергу, і вимагає від викладача створення в навчальній групі доброзичливої атмосфери, яка виключає оцінне ставлення, проголошує прийняття кожного студента в групі таким, який він є.

Якщо ця умова не буде дотримуватися повною мірою, то творчі ресурси так і залишаться в згорнутому стані, оскільки буде відсутній акт самоцінності творчості незалежно від результату та подальшої оцінки.

3. Опрацювання блокувань і обмежень

Цей етап проводиться з використанням арт-педагогічних технологій і технік рольового моделювання. Ці технології дозволяють працювати зі студентами в м'якій і ненав'язливій формах.

Слід пам'ятати про активні функції арт-педагогіки, зорієнтовані на використання в освітній діяльності: ігрову (що включає в себе спонтанну гру у вигляді різних інтерпретацій соціальної поведінки; складання життєвих сценаріїв), креативну (придбання нового життєвого досвіду потенційного проживання), моделюючу (позитивне сприйняття фіналу спонтанної гри, зіставлення з реальними життєвими ситуаціями).

У більшості випадків появи блокувань можна уникнути в ситуаціях, коли в групі існує атмосфера довірливості й безпеки. У роботі зі студентами рекомендується на першому занятті, присвяченому знайомству і виявленню очікувань, дати їм зрозуміти, що програма семінарів буде будуватися з урахуванням їхніх запитів. Така програма повинна стимулювати їх до подальшого професійного росту. Варто звернути увагу здобувачів, що зміст семінарів-практикумів може вдосконалюватися самими студентами, і, отже, залежить від повноти вираження їхніх запитів.

У разі, якщо будь-які правила викликають в учасників протест, їх можна пояснити або перетворити, виходячи з потреб групи. Не слід навантажувати групу надмірною кількістю правил, оскільки це може створити враження, що робота викладача пов'язана з прийняттям великої кількості обмежуючих

переконань, що не узгоджується з процесом освіти і перетворює його в нудне заняття, що виключає творче самовираження. Найкраще запропонувати п'ять основних правил (конфіденційність, безоціночність, черговість, добровільність, правдивість) і вводити основні правила по мірі необхідності в процес подальшого навчання.

4. Закріплення отриманих навичок

Цей вид роботи доцільно проводити з використанням технік візуалізації, психодрами, театру спонтанності. Ці техніки дозволяють спроектувати отримані в процесі навчання навички з метою їхнього ефективного використання в майбутньому.

Плануючи структуру семінарів-практикумів, необхідно співвідносити кількість вправ з часом, відпущеним на проведення занять. Краще виконати одну вправу в повільному темпі і обговорити її результативність у групі, ніж за той же час провести кілька вправ у швидкому темпі.

Необхідно враховувати, що після кожної вправи повинен проводитися шеринг (to share – поділитися відчуттями) з метою осмислення й аналізу. У разі виконання за короткий час декількох вправ переживання можуть змішуватися в один потік, наслідком чого може стати утруднення у виявленні сенсу кожного з них. Зазвичай за дві академічні години можна сумлінно виконати одну, в крайньому випадку, два вправи, включені в процес однієї зустрічі. Процес зустрічі складається з розігріву (вербального і невербального), дії (або виконання вправ), обговорення (шеринга) і завершення (підведення підсумків та узагальнення) [3].

Використання різноманітних засобів арт-педагогіки (арт-ігри, хореографічні, музично-ритмічні вправи, інтелектуальні завдання тощо) в освітньому процесі забезпечує реалізацію індивідуальних можливостей у моральному самовдосконаленні студентів; дозволяє розкрити їхній творчий потенціал; інтегрує систему знань з освітньої галузі та мистецтва; стимулює творчу активність і підвищує рівень професійної підготовленості; обумовлює успішність у формуванні культури особистості, розвиває креативні здібності здобувачів.

Педагогічний досвід переконує, що розвиток творчої активності здобувачів відбувається більш ефективно, якщо він спирається на саморозвиток особистості. Характерними особливостями творчої активності, на думку багатьох дослідників, є пізнавальна самостійність, оволодіння способами діяльності. Відкритість новому дозволяє творчим людям більш повно використовувати наявну в їхньому розпорядженні інформацію, розширюючи область пошуку рішення. Вона пов'язана також з гнучкістю мислення, що забезпечує свободу в перенесенні досвіду і знань в нові ситуації. Важливою рисою творчої особистості є також можливість діяти в умовах невизначеності самореалізації особистості.

Список літератури

1. Дубасенюк О. Креативний підхід до професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів. *Креативна педагогіка*. 2011. № 4. С. 23-28.

2. Креативність – головна якість людини в 21 століття. Режим доступу: <https://creativecountry.org/aboutcreate/>
3. Фролова Є. Креативність як чинник успішності навчальної діяльності. *Вісник ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. Психологія. Харків: ХНПУ, 2009. Вип. 32. С. 204-214.

MODERN CHINESE BORROWINGS IN ENGLISH

Horokhova I.

PhD, Associate Professor of
English Philology Department
National Pedagogical Dragomanov University

Puhachova K.

a Master student of Foreign Languages Faculty
National Pedagogical Dragomanov University

The most significant and distinctive aspects of any language and its characteristics are mobility, variability, the drive for change, and the growth of vocabulary. To a greater or lesser extent, every language is regenerated with new words (developing its vocabulary) or through loans either through its tools. Every language tends to be enriched with its vocabulary using internal and external means, namely, borrowed words.

The problem of borrowing is researched in many works of domestic and foreign scholars. The contribution to the development of the borrowing process question did such scholars as V.N. Yartseva, R.S. Ginzburg, S.S. Khidekel, G. Y. Knyazeva, A.A. Sankin. The functioning and the degree of foreign word adaptation have drawn the attention of Haugen E. and Bahinska I. N., who not only discovered the way of loanwords transforming but also showed the difference between the original meaning and the developed meaning, which is considered to be the straightforward result of loanword adaptation. Others such as A.V. Bulakhovsky, M.H. Dahokova, L.P. Krysin, T.H. Linnik, E.F. Volodarskaya made a detailed overview of foreign language vocabulary.

In defining the principle of borrowing, there are numerous opinions. L. Bloomfield identifies and describes borrowing as a certain form of linguistic change: 1. lending of ideas of culture; 2. “external” borrowing arising from direct contacts in languages; 3. dialectal borrowings integrate into the literary vocabulary [1, p. 426].

Linguists as L.P. Krysin and R. M. Butina mean, by borrowing, the transition of different components (linguistic units) from one language to another (to another linguistic environment), as well as the product of this process, namely, loanword.

N. G. Dobrodomov in the Linguistic Encyclopedic Dictionary gave the most general definition of borrowing: “Borrowing is an aspect of a foreign language (word, morpheme, syntactic construction), which is transferred as a result of language relations between the language-receiver and language-contributor, as well as the result of the transition from one language to another” [2, p.158].

The East Asian Chinese borrowings in English have been studied by many foreign scholars such as Boyé Lafayette De Mente, Garland Cannon, N.N. Bykhovets, Z. G.

Proshina and others. A big amount of cultural dictionaries of Chinese, Japanese and Korean languages were collected by the famous American linguist Boyé Lafayette De Mente, who was the first to introduce Asian terms to the Western part of the world.

The main aim to analyze the language contact between Chinese and English languages in 21st century by studying modern Chinese borrowings which entered or may be entered to Modern English thesaurus.

At the beginning of our research, we aim and complete such tasks: to examine the last researches about Chinese borrowings which were did by foreign and domestic scholars; to investigate modern Chinese borrowed words and their frequency of using in language-receiver, namely, in English.

The object of the study is borrowed vocabulary, which entered Modern English in the process of language-contact. The adaptation and frequency of borrowed Chinese is therefore the subject of our research.

One of the first linguists, who did a detailed investigation about the adaptation of Chinese borrowing in English, was Professor Garland Cannon at Texas A&M University. In 1987 he illustrated that General English has already borrowed 196 words from Chinese. The study of Chinese borrowings by Cannon includes language origins, linguistic morphology, language grammar, and general views on the discrepancies between Chinese borrowings and their meanings.

The contribution to the development of Chinese borrowings question also did such scholars as Andrey J. Moody, Chan M. & Kwok, Fan Fang, Megan Eaves, Zhichang Xu, S. M. Ihnatova and others.

In 1996 Professor of University Macau Andrey J. Moody accentuated “the relevant linguistic transmissions and semantic fields where these borrowings create” and eventually shortened than half of the Chinese loanwords from Cannon`s investigation, only 92 of them were left.

When it comes to borrowing issues from Chinese to English and the Collision of Cultures, it is necessary to refer to N.H. Bohachenko “History of East Asian loanwords in English”, who researched terms of chronology and semantic adaptation of Asian loanwords. In addition, N.N. Bykhovets, a Ukrainian scientist (1989) considers adapting Eastern words to the norms of English, along with loans from other languages.

Chinese borrowed words belong to the field of linguistic phenomena because their history of development underwent more than a thousand years. The beginning of maritime commerce between England and China became the first precondition of developing the Chinese English language contact.

In the time from 1570 to 1639, nine Chinese loanwords were used in the English language belonging to the following subject groups: flora (*litchi*), drinks (*tea*), natural phenomena (*typhoon*), measures (*li*), transport (*junk*), history (*Ming*), clothing (*silk*), society (*Tangut*) [3].

In the period of 1730s, Chinese borrowings, which were usually connected with the goods, began to enter the English language system. There were just hundreds of words, like *silk* and *porcelain*, derived from it. In the early 18th century there was the intensive enlargement of Chinese borrowings, especially with the trade words e.g. *tea*, *Wuyi tea*, *ginseng*, *galingale*, *litchi*, *nankeen*, etc. After tea became popular in the UK,

the Chinese vocabulary of famous teas entered English: *oolong*, *bohea*, *congou*, *hyson*, *twankay tea*, *brick tea*, *lungching tea*, etc. [4].

China became a semi-colony of Western powers after the defeat in the First Opium War (1839-1842), which was triggered by the Chinese government's ban on the manufacture and sale of opium in the region. The words that entered the English language from the beginning of the Opium Wars until the end of the nineteenth century are very thematically diverse - a large number of geographical names that have passed into the category of nouns in English: religious and philosophical concepts (*Lohan* - a Buddhist saint); new varieties of tea (*oolong*, *oopak*); names of various plants (*ling* - water chestnut, *pakchoi* - a kind of cabbage) and many others [5].

Before the 20th century, a big amount of Chinese loanwords were connected with such cultural fields as teas and food. Various teas, including *bohea*, *pekee*, *congou*, *hyson*, and *souchong* are the major origins of Chinese borrowings in English. Aside from numerous teas, food such as *jiaozi* and *loquat* is popular Chinese cuisine also borrowed to the west. Besides, in the 1900s Chinese borrowing of culture, currency, language, arts were also included in General English, for example, *Confucian*, *Pinyin*, *fen*, *renminbi*, *yuan*, *Tai Chi*, *Kung Fu*.

Despite the geographical variations, it is very difficult for the Chinese to have a direct influence on English. For this very reason, moreover, certain European languages have borrowed English words even more than Chinese. This circumstance has only significantly changed in recent years, with the promotion of commercial communication and the help of media and communication technologies. Since then, the growth of China has been represented and implemented by a large number of news and newspapers, the reach of Chinese language promotion has expanded, and the role of loanwords has been enriched.

The Chinese borrowings in English in the process of economic globalization are increasingly growing in economics, politics, culture, society, and, especially, in the social media. We can sum up that the semantic assimilation of Chinese borrowings in English consists of expanding the compatibility with the words of the recipient language and transforming the semantic structure of some loanwords. Chinese loanwords often come into English with one or two meanings.

REFERENCE:

1. Блумфильд Л. Язык. - М.: Эдиториал УРСС, 2002. – С. 426-608.
2. Добродомов И.Г. Заимствование // Большой энциклопедический словарь. Языкознание // Под ред. В.Н. Ярцевой. - М.: Научное Изд-во «Большая Российская энциклопедия», 2000. - С. 158-159.
3. Yang Kangze. Borrowings from the Chinese. [Electronic resource]. – URL: tinyurl.com/3qbhhon5
4. 袁颖 (2018). 浅谈英语词汇中汉语借词的来源. 青年文学家, 中国. [Electronic resource]. – URL: tinyurl.com/3cr86z8t
5. 张滢 (2013). 南京师范大学 外国语学院, 江苏 南京. [Electronic resource]. – URL: tinyurl.com/49pq9a36
6. Ginger Huang (2014). China's Gilded Tuhao. [Electronic resource]. – URL: tinyurl.com/y3824ssj

7. Raymond Zhou (2013). Dama dames: China's secret weapon. [Electronic resource]. – URL: tinyurl.com/vkj7luln

8. Leng Shumei (2016). Beijing introduces new points system for getting capital hukou. – Global Times. [Electronic resource]. – URL: tinyurl.com/2qhd3eze

ONLINE LEARNING RESOURCES AND TOOLS IN INTERACTIVE EFL TEACHING

Kozub Liubov

Ph.D., Associate Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv

In the light of distance learning, electronic literacies became an inseparable part of current education. The communicative competence of many language learners depends on their electronic literacies, as very often communication these days is associated with electronic communication. Language learners use computers at least to send and receive e-mails, to write papers, to surf the Internet, to socialize in chat rooms. They spend the amount of time reading, using different apps and browsing the World Wide Web. Accordingly, one of the challenges for language teachers is to shape some of their computer-using experiences into language learning experiences (Chapelle, 2001). To meet this challenge, modern teachers should focus on the study of the features of computer-based tasks and a variety of tools that promote learning.

The **Secret Door** <http://ww3.safestyle-windows.co.uk/the-secret-door/> allows students to be transported to a variety of places worldwide. It can be used as a warm-up activity at the beginning of the class to get students involved in the conversation, thus, developing their communicative skills; to brush up on the vocabulary, thus, making their passive vocabulary more active; to develop their imagination and to use their background knowledge while describing the places, people, and objects shown on the screen.

ConversationStarters.com <https://www.conversationstarters.com/100.htm> contains a variety of questions on different topics (Personal, Internet/ Technology/ Phone, Routine/ Habits, Hypothetical, Past, Recent, Future, Preferences, Food, Entertainment, Travel, Relationships, etc.) that can be used as conversation starters and suggested as perfect warm-up exercises, in the main part of your lessons or as a filler activity, when 10 minutes are left till the end of the lesson. These questions can be used as ice breakers, to fill in class time gaps, to boost students energy, to complement the core material of the lesson.

Open Culture <https://www.openculture.com/> is free cultural and educational media on the web that includes free online videos, free ebooks, free music, etc. It is useful for upper-intermediate (B2), advanced (C1) and proficiency (C2) level students who have access to a great number of materials that give food for thought, like the legendary MIT lecture “How to Speak” from professor Patrick Winston.

Mentimeter www.menti.com allows to interact with students using real-time voting. A teacher may suggest students any disputable question related to the topic under study and within a minute receive the results of their voting that may serve the basis for further discussion.

TED talks is one of the most effective tools for language learning. It gives access to videos on a huge number of topics (scientific, cultural and academic) from experts in various fields. All talks are engaging, inspiring and motivating, with speakers that

are easy to understand. By viewing TED talks students can strengthen their listening skills, enlarge their vocabulary, improve their pronunciation, speaking and comprehension abilities. TED talks can effectively support any English language curriculum and benefit both teachers and students.

The activities described above obviously break through the wall of the traditional classroom. Teacher's interest in Internet activities will undoubtedly gain popularity as teachers and learners obviously benefit from the resources of the Internet. In many Internet activities the cross-cultural communication is inevitable. The electronic communication provides the students with good language practice and increases their appreciation for the target culture. They gain experience of exchanging messages with native and proficient speakers of the target language, while having access to a large number of sources and getting information from experienced and knowledgeable speakers. Technology apparently plays a central role in the language learning and the Internet appears to be a unique tool in the present day education providing a fantastic cross-cultural opportunities.

References:

1. Chapelle C.A. (2001). *Computer Applications in Second Language Acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.

РОЗА МҰҚАНОВА ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ӨМІР ШЫНДЫҒЫ

Рахимбаева Гаухар Кинаятовна

«Тұран-Астана» университетінің доценті, филология ғылымдарының
кандидаты
Қазақстан Республикасы

Мұрат Әсемхан

«Тұран-Астана» университеті
«Аударма ісі» мамандығының 1-курс студенті

Аннотация. Мақалада Роза Мұқанова шығармаларындағы өмір шындығына нақты мысалдар келтіріле отырып, ғылыми талдау жасалады.

Түйінді сөздер: автор, туынды, тақырып, идея, өмір шындығы т.б

Роза Мұқанованың шығармаларындағы кейіпкерлер бізге театр арқылы етене таныс. Жазушы шығармаларынан біз өзімізді көргендей боламыз, өйткені оның туындылары адамның ішкі қалтарыстарын толық ашып береді. Жазушы Роза Мұқанова өзінің бір сұхбатында: «Суреткерді өнер тудырушы деген дұрыс. Жазушы да, суретші де, композитор да – өнер тудыратындар, өнерді жаратушы, өнерді жасаушы деп білемін. Ал актер, музыкант, әнші, күйші – орындаушылар. Суреткер мен орындаушының арасы жер мен көктей. Сол себепті суреткердің жаратылысы да, табиғаты да, өмірі де, тағдыры да өзгешелеу» деген еді [1, 2-б.]. Ол кісінің осы бір сөзі мен үшін өнердегі әркім ажырата бермейтін суреткер мен орындаушының арасындағы белгілі бір айырмашылықты айқындап бергендей.

Мұқанова Роза Қажығалымқызы – жазушы, драматург. Ол «Жарық дүние», «Дүние кезек», «Құдірет-Кие» әңгімелер жинағы мен драмалық повестер авторы. 2001 жылы Роза Мұқанова Рабғұзидың «Қисса-сұл-Әнбий-я» кітабын қазақ тіліне аударды, сонымен қатар 1996 жылы М.Әуезов атындағы мемлекеттік академиялық театрда «Мәңгілік бала бейне» атты пьесасы қойылды. 1997 жылы Ғ.Мүсірепов атындағы мемлекеттік академиялық балалар мен жасөспірімдер театрында М.Әуезовтің «Қаралы сұлу» әңгімесінің ізімен драмалық қойылымы болды. 2001 жылы Ш. Айманов атындағы «Қазақфильм» киностудиясында «Қыз жылаған» әңгімесінің ізімен кинофильм түсірілді.

Әрбір көркем шығарманың тақырыбы жазушының суреттеп отырған өмір құбылысы болып табылады. Ал шығарманың басты идеясы жазушының сол өзі суреттеп отырған өмір құбылысы туралы айтқысы келген ойы мен өмір құбылысына берген бағасы. Қаламгердің туындылары бүгінгі заман адамдарының образын жеткізуде олардың адалдық, достық сезімдерінің, күрделі ізденістерінің шеберлікпен көркем болып, өмір шындығына сәйкестігімен ерекшеленеді. Қазақ әңгімелеріндегі көркемдік ізденістерді тақырыптық ерекшелігіне қарай саралағанда негізгі тақырыптарға сыншылық-философия, азаттық, қоғамдағы әлеметтік жағдайлар ұлттық менталитет, экологиялық сияқты тағы да басқаларын жатқызуға

болады. Мені ең толғандырғаны – Роза Мұқанова шығармаларындағы өмір шындығы. Ол кісі өзінің тағы бір сұхбатында: «Әдебиет өмірдің шындығын кейіпкерлері арқылы жасайды. Әдебиет мораль оқымайды, насихат, уағыз айтпайды. Әдебиет өмірдің шынайы көрінісін кейіпкерлері арқылы айқындап береді. Суреткер өзі тасада қалып отырады. Саналы оқырман «мынау мен ғой» деп өзін-өзі танып қояды. Оқырман өзінің кім екенін айна қатесіз көріп отырады. Қаһарман да, жағымпаз да, қорқақ, ез де, сатқын да өзін таниды. Әдебиеттің ғажайыбы да, құдіреті де осында» деген болатын [2, 5-б.].

Роза Мұқанованың елге танымал шығармасы – «Мәңгілік бала бейне». «Мәңгілік бала бейне» пьесасы 18 жыл бойы қазақ театрының сахнасында үздіксіз қойылып келген, көрермендердің ыстық қошеметіне бөленген. Шығармада ядролық сынақтардың зардабын шегіп, мүгедек болған қыздың өмірі сипатталады. Бұл көркем әдебиет стиліндегі әңгіме. Бұл шығарманың ең кереметтілігі шығармадағы өмір шындығы. Бұл шығарманың басты кейіпкері – Ләйлә. Ол – бала бейнесінде мәңгілік қалып қойған қыз. Тағдырдың тәттісінен гөрі қиыншылығын көп көрген, жұрттың мазағы мен аяушылығына ұшыраған жан. Жалғыз әпкесінің баурайындағы гүліне емес, құлына айналған бойжеткен. Шығармада жаны жаралы Ләйләнің көбінде аймен сырласып, ішіндегі мұңын, қайғы-қасіретін соған айтумен ғана болады: «О, жарық Ай, мүсіркеме сен мені. Мен күнәсіз қыз баламын. Сезімім бүтін, ақылым дұрыс. Бірақ мынау тіршілік дүниесінен безінген жұдырықтай жүрегім кек пен қасіретке толы» [3, 85-б.] деп қамығады. Ләйләнің осы сөздерінің өзі адам баласын терең ойға шомылдырады. Кішкенттай ғана қыздың тағдырының осындай болғаны ма? Адамның қолынан жасалып, жанына бітпестей жара салған мына қасіреттен зиян шегуші де тағы да адам баласы. Өмірге Ләйләнің көзімен қарау, сол қыздың орнында болу, оны сезіну мыңның бірінің қолынан келе қоймайды.

Туындыдағы драмалық кейіпкердің бірі – Шөкіш. Ол халық басына түскен қасіреттен есі дұрыс емес адамға айналды. Мына баласы мүгедек болып жарық дүние есігін ашқаннан кейін, өскенде қорлық көрмесін, адамдардың жәбіріне ұшырамасын деген оймен оны суға ағызып жібереді. Ол әрекеті үшін өмір бойы ар алдында ауыр азап тартады, сондықтан да есінен адасқан. Ол – өз әлемінде қалып қойған бақытсыз адам. Полигоннан зардап шеккен Ләйлә сынды жандардың өмір сүріп қажеті жоқ деген ойды миына мықтап кұйып алған. Ләйләнің Аймен сөйлесіп отырғанан байқап қалған Шөкіштің ойы жынды адамдікі емес, керісінше, жанына әбден қайғы батқан жанның ойы:

«Бұл кейіпнен Қарауыл ғана емес, күллі қазақ түршігер. Аярлары құнжындап, білімдісі күрсініп, надандарын оятар. Қарауылдың қасіретін түсініп, оянар болса, сен керексің, мүсіркеп, мазақтар болса... қажеті жоқ, онда» [3,86-б.].

Шөкіш өмірін уайым-қайғымен өткізеді, бұл өмірде келбетің келіспей өмір сүргенше, айналадағылардың жиіркенішін тудырғанша, өзгелердің жанын ауыртқанша, олардың көздерін құрту керек деген ойынан қайтпайды. Ләйләнің өміріне аянышпен қарайды, оны көрген сайын өзінің ісі есіне түсіп, жаны одан сайын ауырады: «Орындалмас арманға құлаш сермеп, шаршадың-ау, зарықтың-ау. Күнәсіз ақ періште, кімге сөйлеп отырсың. Телміріп қиялыңды кімге айтасың. Айға?.. Тәңірге?.. Маған?..» Маған ба?.. Маған айтар арызың жоқ. Естіртпе!

Өлтіргенмін сол күні... Зарлағанды тыңдамайды бұл Шөкіш. Өлтіргенмін...» [3,87-б.].

Жалпы бұл шығарманың негізгі идеясы осы кішкентай ғана жасөспірімнің Семей полигонының елге тигізген кесірін, жоққа сабыр, барға қанағат ету керектігін көрсетеді. Сол уақыттағы елдің өмірі баяндалады. Әр адамның мінезінің әр түрлі болатындығын көрсетеді.

Басқа адамдарға кеудені кермей, түсіністікпен қарауға шақырады. Шығармада қазақ халқының басынан өткерген ауыр кезеңнің шындығы суреттелген. Тоталитарлық жүйенің тигізген зардабы айтылған. Елдің ерен ерлігі мен тағдырдың ащы тауқыметі көрініс тапқан.

Кей кездері оқығың келген шығармаларыңды қанша оқысаң да шытырман ойдың шыңырауында қаласың, ақырында мынау қашан бітеді деген ойға саясың. Ал Роза Мұқанованың шығармаларын оқи отыра барынша адам жанына үңілуге тырысасың. Шығарманы бастап оқығанда оның немен аяқталатынын болжай білмейсің. Бұл кісінің шығармаларының ерекшелігі де осында шығар. Менің байқағаным, ол кісінің шығармаларын оқи отыра жадырап күле алмайсың, себебі әрбір әңгіме мұң мен шерге, өкінішке сағынышпен жеккөрушілікке толып жатыр. Осы адамның күйлері адамның тағдырына байланысты. Осылайша Р.Мұқанованың шығармаларын тағдырмен топтастыра аламыз. Оның шығармаларындағы басты ерекшеліктердің бірі – ол кейіпкерлерінің жан дүниесін толғанысын оқырманға жеткізе білуінде.

Қорыта келе, Роза Мұқанова шығармаларының оқиғасы өмірден алынғанын, өмірдің ащы мен тұщысын өз шығармаларына арқау еткенін байқаймыз. Әдеби шығарманың өзі өмірден туады. Өмірдің шындығынан өнер туындысын, әдеби туындыларды шығарудың өзі ғанибет нәрсе. Сонымен қатар шығарманы бастау үшін ең алдымен материал жинау, өмірлік материалды көркем шығармаға айналдыру, ойдың қортындысын қағазға түсіру, оның кітап бетіне басылып шығуына дейінгі аралық барлығы да күрделі нәрсе.

Роза Мұқанованың әрбір әңгімесіндегі суреттелген өмір шындығына көңіл аударып, адамдардың мұңы мен мұратына орталасқан сайын, ойымызға мұңлы әуен, қимас сезім орала береді. Осы сипаттау оның әдеби кейіпкерлерін біздің жанымызға жақындатты.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. <http://anatili.kazgazeta.kz/news/56443>
2. <https://qazaqadebieti.kz/15252/>
3. Мұқанова Р. Шығармалары. Әңгімелер, драмалар, сұхбаттар.-Алматы: «Арда+7», 2014.-320 бет

JAZÍWSHÍLARDÍŃ DÓRETIWSHILIK PSIXOLOGIYASÍ

Юсупов Конысбай Абылович

Канд.филолог. наук, доцент

Г.Нукус, Республики Узбекистан и Каракалпакстан

Аннотация: Таким образом, путем анализа художественных произведений в сознании учащихся формируем общечеловеческие чувства и ценности, восстанавливаем истинную историю народа, воспитываем эстетическое чувство. Создаем основу формирования культуры речи и разбития языкового богатства.

Ключевые слова: творчество, метод, язык, обучение, процесс урока.

Jazıwshılardıń dóretiwshilik psixologiyası anıq kórinip turadı yamasa ol ózi dóretken obrazlarda yamasa syujet, konflikt hám waqıyalar, geypara detallar hám taǵıda basqalarda jasırınıp ta jatıwı, astarlı, obrazlı túrde de sáwlelenip otıradı. Sebebi jazıwshılardıń ózleriniń kópshilik eskertiwlerindey – aq ol jasaǵan barlıq obrazlarda da avtor-jazıwshınıń óz ishki kelbeti jasırınıp, shashılıp jatadı. Bul máselege úlken klassiklerden baslap-aq ayrıqsha kewil bólip, onı ayrıqsha belgilep ketken. Sonıń ushın T.Qayıpbergenov bilay degen: «... xalqımın atın siltaw qılıp men ózim haqqında kitap jazıp atırǵanǵa usayman»[1]. «Meniń dóretken unamlı geroylarımnan meni izlegen oqıwshını unataman. Ótmishtegi klassikler jazıwshınıń obrazi onıń dóretkenunamlı obrazında ǵana emes, barlıq obrazlarında shashılıp júretuǵınlıǵın tastıyıqlaydı. Usı pikirdiń durıslıǵına men tolıq isenemen ... Avtorınan aqıllı dana geroy bolmaydı». Jazıwshınıń bul pikirlerine jadaǵay, ápiwayı, sada, túsindirme berip otırıw talap etilmese kerek. Bunı tek ǵana faktler menen tolıqtırıp jáne de tastıyıqlap dálilewimiz múmkin. Atap aytqanda usı pikirden T.Qayıpbergenovtıń óziniń «Qaraqalpaqnama», «Qaraqalpaqlardıń qalpaǵı menen menen sırlasıwı...», «Qálbimniń qomusı» t.b. shıǵarmaları ashıqtan-ashıq tastıyıqlaydı. Sebebi «Qaraqalpaqnama» da baska da social ádep-ikramlılıq, ruwxıyılıq máseleler menen birge jazıwshınıń dóretiwshilik psixologiyasınıń sırları haqqında júdá túsiniqli hám ashıq pikirler sáwlelengen. Al jazıwshınıń basqa shıǵarmalarında hár qıylı formalarda «ǵáde obraz, bazda syujet, geyde konflikt hám t.b.» jasırınıp atırǵan usınday tvorshestvolıq psixologiyanıń sıpatlı belgilerin onıń basqa da shıǵarmalarınan tabıwǵa boladı.

Sonday – aq jazıwshılar SH.Seytovtıń «Iǵbal soqpaqları», «Xalqabad» romanlarındaǵı, K.Mámbetovtıń «Imtixan», «Hújdan», «Posqan el», «Türkistan» dóretpelerinde derlik biraz povestlerinde de bas qaharmanlar avtorlıq prototiptiń «yaǵnıy jazıwshınıń óziniń» ulıwmalasqan ádebiy obrazına aylanǵanı ashıqtan-ashıq seziledi. Atap aytqanda «Imtixan» - daǵı imtixan alıwshı universitet docenti ... «Hújdan» romanındaǵı professor Qasım Seytnazarov, «Men onı súyer edim» povestindegi eri qaza bolǵan jas kelinshekke ashıq bolǵan ..., «Baxtıń bolsın, Arıwxan» shıǵarmasındaǵı Kárim hám t.b. avtor prototipiniń naǵız ózleri ekenligi

hám olardı jazıwshınıń dóretiwshilik fantaziyası arqalı bayıtıp, tolıqtırılǵanı, janlandırılıp hám zárúrli poetikalıq boyawlar arqalı kórkem obrazlarǵa aylandırǵanı anıq. SH.Seytovtıń «Iǵbal soqpaqları» liriko-psixologiyalıq romanındaǵı ómirден óz ornın izlegen shopan jigit Maqset hám súwretshi talant iyesi Murat h.t.b. obrazlarda avtor-prototip kelbeti «shashılıp» sáwlelengenin seziwge boladı. Bul orında da jazıwshınıń dóretiwshilik psixologiyasındaǵı fantaziya qıyal–qıyal baylıǵı hám solar arqalı poetikalıq sheberlikke emocionallıq hám ekspressivlikke erisiw birinshi orında turadı. Olardıń hár qaysısına anıǵıraq toqtaw óz aldına hám keńirek másele. Al bizińshe usınday kórkem dóretpeler arasında T.Qayıpbergenovtıń «Qaraqalpaqnama» romanında jazıwshılıq psixologiyaǵa anıǵıraq hám ashıq toqtalǵan.

Bir tutas alǵanda talantlı qálem iyelerinde túrli janrlarda da, olar jazǵan dóretpelerde jazıwshınıń-shayırlıq psixologiya bir – aq shaxmaq yańlı jalt etken kórinedi. Mısalı, I.YUsupov óz xalqına arnaǵan «Sen degende ...» qosıǵında bılay degen:

Sen tuwarsañ aqıldı da,
Sulıwdı da, batırdı da...
Xalıq dep seniń atıńdı da,
Kim qoysa da dana qoyǵan.

... Sen yosh bersen sóz tabaman,
Birdi eki dep sanamayman,
Sen buyırsań bassalaman,

Duw-sıyıńa qaramayman. [2]. Kópshilik shıǵarmalar qara túnde qálem shaynap, tvorstvoniń mashaqatın shegedi, oylanadı, jazadı, sızadı, olardı geyde jırtıp, otqa órtep te jiberedi, bári bir jáne jazadı. Biraq baslı maqset xalıqqa unaw, elge jaǵına biliw, oǵan qalıs hám durıs xızmet etiw baslı shárt. Demek, bul qosıqta dóretiwshilik psixologiyasınıń bir neshe komponentleri – «Yosh», «SHayırlıq fantaziya», «Alǵır hám tereń oy» t.b. tegis jámlenip sáwlelengen.

SHayır óziniń bunnan basqa da bir neshshe qosıq qatarlarında dóretiwshilik iyeleriniń psixologiyasındaǵı, atap aytqanda tap ózindegi usınday qosıq dóretiw processindegi ishki ruwxıy halatlar bolǵan yosh, ilham, oylanıw hám shayırlıq fantaziya «qıyal-?» haqqında aytadı. Qarańız:

Tútinlik salǵanım –
SHılım shekkenim,
Jáne uyqısızlıq atın jekkenim,
Súrilmegen qıyal,
Oylanbaǵan oy,
Jazılmaǵan qosıqlarım kóp meniń.

Kórip atırǵanımız sıyaqlı bunday qıyal, oy keshirmelerine beriliw menen de birge naǵız shayırlıq psixologiyasına tán bolǵan qásiyetlerdiń biri – bul gózallıqqa, tábiyatqa, qumartıp qaraw sıyaqlı joqarı estetikalıq sıpatlar kózge taslanadı. Avtor-

prototipten lirik qaharmanǵa aylanǵan obrazdın bunday qásiyetleri de, sulıwlıqtan lázzet alıwshı psixologiyası da hár qanday insanǵa jaǵımlı hám úlgili bolsa kerek. SHayırlar bul ushın joqarıda ózi aytqanday «bir sózdi bir sózge baylap» sol gózzallıqtan sulıw poetikalıq boyawlardı islete aladı. Mısalı: «SHıq tústi mawjırap hawada ızǵar, samal oynap ústin ashıp ketkendey, jalańash teńkeyip uyıqlar, ǵarbızlar qara shashın menen aq bileǵıne; Peshexanaǵa sırtınan ay sıǵalar ...» h.t.b.

Izleńish hám júdá miynetkesh shayırlar óz tájiriyesinen de kelip shıǵa otırıp bılay deydi:

Izleymen jol júrip, kitap aqtarıp,
Jurttın sózlerine qulaq salaman,
Samaldan sorayman shóllerge barıp,
Juldızlarǵa qarap oylarǵa talaman.

Izleymen kún boyı bir kólik qazıp,
Terim jawrınımına ashıqqanǵa deyin.
Izleymen qosıqlar jazıp,
Tańǵı uyqı kelip jıqqanǵa deyin.

Álbette, shayırdın ham onın lirik qaharmanının ruwxıy, social hám ádep-ikramlılıq jaqtan izleniw menen birge, bul ásirese, talant iyesindegi ózinshelikke umıtlıwshı naǵız dóretiwshilik izleniwde sáwlelendirip tur. Demek, bul dóretiwshilik psixologiyasın eń baslı shárti degendi ańlatadı.

Ómirdegi hám tvorshestvosı maydanındaǵı usınday sociallıq – psixologiyalıq hám jeke dóretiwshilik psixologiyalıq xalatlardı T.Qayıpbergenovtın «Qaraqalpaqnama» romanında da esse túrinde júdá ayqın hám jiyi-jiyi sáwlelengen. Bul máselelerde jazıwshı óz pikirlerin jasırıp, «sırlamay aq» ashıq jetkerse de, ol olarǵa óziniń jeke oy sezimlerin subektivlik penen júklep, ekspressiyanı arttırıp, sol pikirlerdi esse formasına keltirip, solardı bir kompoziciyaǵa engizip tutas kórkem dóretpе túrinde júdá utımlı bayanlanadı. Roman – essede talant iyesiniń dóretiwshilik psixologiya haqqındaǵı oyları geyde «jasırın» formada ayırım-ayırım qısqa syujetlik detallar, ápsanalar t.b. túrinde de sáwlelenedi. Ol roman – essenin dáslepki betlerinen aq: «Men ózimden ózimdi hám xalqımdı tabıw ushın ózim haqqında ashıq, batıl oylar júrgiziwge názerde tutsam da neliktende qımtırılı beremen. Berdaqtın tilin múki, ózin tartınshaq qılǵan xalqınıń psixologiyası meniń qanımnan ele shıǵıp bola almay atırmeken?», - dep jazadı.

Usılayınsha birden aq óziniń, ulıwma ádebiy qaharmanlardın ishki psixologiyası haqqında basqatıradı.

Eń baslısı, eń birinshilerden romanda jazıwshı psixologiyasında kózge túsken nársesi, bul ómirde, turmıstı úyreniw máselesi. Jazıwshı usıǵan qayta-qayta oralıp tez-tez áxmiyet berip otıradı. «Sırttan qarasań, ómir sen, men, ómir ot penen suw, gúl menen sheńgel, kuyash penen tın, kúlki menen kóz jas adam ruwxı menen haywan ruwxı aralastırılıp túyilgen bir túyinshik», -bir qaharmanınıń tilinen.

Tagı da óz ákesiniń tilinen: «... solay etip, ómir degen ne?» dep oylanasań. Ol sonshama tereń, sonshama túsiniksiz». Bunday ómir haqqındaǵı pikirler oy juwmaǵı hám soǵan keliw jollarına umtıw, ómirlik tájiriýbeler toplaw, turmıstıń sorawlarınıń kóp túrliligin úyreniw jazıwshılıq tvorshestvolıq psixologiyanıń zárúrli hám eń belgili kórinisleriniń biri bolıp esaplanadı. Jazıwshı usını roman essede tuwra túrinde emes, ol tómendegi dialog-monologlar arqalıda toqıma – kórkem detal halında da sáwlelendirgen. Demek, bunda jazıwshı psixologiyasınıń baslı belgilerinen ómirdiń mın san sorawlarına juwap izley biliw, ómir hám kórkem ádebiyattıń óz-ara ajralmas baylanısı haqqında oylanıw ayrıqsha kózge túsip tur. Sonlıqtanda avtor óz kúndelikleriniń birine L.Tolstoydıń mına sózlerin ayrıqsha belgilep jazıp qoyǵan eken: «Oylap alıw, jáne qaytadan oylanıw, keleshekтеgi oǵada kólemlı shıǵarmalardaǵı adamlarınıń hár biriniń táǵdiri ne bolatuǵının aldan oylap alıw, jáne qaytadan oylanıw, millionlaǵan múmkinshilikti oylap bolıp, sonnan bir millionnan «1000000» birin tańlaw jan túrshigerlik dárejede múshkilli». Mine usınıń ushında T.Qayıpbergenovtıń joqarıda aytqanıday «Jazıwshı bolıw-dozaqtıń azabı menen bara-bar, onıń atlı gúrsisine» shıdaǵanlar shıdaydı. Ol «Bazı shayırlarımızdıń sep-semiz kitabı qolıma tússe, qońsımızdıń qamsemiz balasın esleymen ...». «Oysız kóp oqıw-ám jónsiz kóp tamaq jegeni menen teń» «ǵńw-bet» depte jazadı. Haqıyqatında da turmıs penen ómirde belgili darejede oylanbaytuǵın insan bolmasa kerek. Al jazıwshı menen shayırdıń oyları basqashalaw keledi... Sonlıqtan roman-essedegi bir jazıwshı bılay deydi: «SHıǵarma jazıw payıtında sharhasań qarańǵıdan jaqtıǵa qarap jatıp oylanǵandı jaqsı koremen. Bul ushın qolaylı bólmeler yaki dáliz bolmasa, nastolınydı bir múyeshke jaǵıp qoyıp, ózim ekinshi múyeshte otıraman. Sveti tolıq jaǵıp qarańǵıǵa telmiretuǵın waqıtlarımda boladı. Sonda ne isleytuǵınımdı ózimde bilmeymen, biraq oylarıma ayqınlıq kiredi, tapqan pikirlerim óz ayaǵında turıp, oylar dizbegi jip tiklesedi».

SHında da jazıwshılar psixologiyası jumbaqlı sheksiz hám ráń-báreń. Kórkem ádebiyattaǵı kóp túrlilik penen kóp formalılıqtıń da genial ideyalardıń tuwılıwı da onıń dóretiwshilerindegi oylawdıń hár qıylı sheksizligine tuwılsa kerek. Barlıǵı da ulıwma insan psixologiyasınıń qospalılıǵı menen sheksizligine hám onıń jeńimpazlıǵına barıp ushlasadı. Solardıń ishinde jazıwshılar – bular eń aldǵı menen psixologlar, filosoflardan bolıp esaplanadı. Sonlıqtanda T.Qayıpbergenov mınaday degen eken: «Adamnıń oyları sonsha júwensiz, geyde iyesin jerde qaldırıp, ózi kosmosqa kóterilipte kete beriwi itimal. Kim óz oyına ere bilse onıń maqsetine jetisetuǵını sózsiz».

Bul shın mánisindegi, tuwra túsiniкте de usınday emespe? Mısalı, áyyemnen kiyatırған erteklerdegi ushar gilemler házirgi fantastikalıq ádebiyattı aytqannıń ózi de SH.Aytmatovtıń «Kasandro tańbası» romanındaǵı kosmoslıq keńisliktegi haqıyqatlıqtıń jerдеgi shınlıq penen qarısıp beriliwi, yamasa kitlerge baylanıslı waqıyalar, Kreml minarasındaǵı bayıwlı waqıyası h.t.b. Jazıwshılar «insanlar» oylarınıń sheksizligin, olardıń dóretiwshilik fantaziyasınıń keńligin tolıq ańlatadı. Sol sebepli de jazıwshı-shayıır hesh qashan, bir minutta oylanbay, qıyalǵa berilmey

tebrenbey, turmıs penen ómirdegi hár bir waqıya hám kishkene nárselerge de ruwxı titirkenbey júre almay. Usı psixologiyalıq processti T.Mátmuratov bılay dep júdá tásirli jırlaǵan:

Oylanba deydi doktorlar,
Oylanbay júriw múmkin be?!
Qıylanba deydi doktorlar,
Qıylanbay júriw múmkinbe?!

Áne, bunda da oy hám sezim, sezimtallıq, dóretiwshilik qıyal «fantaziya» shayıır-jazıwshı tárepinen alǵa súrildi. Joqarı talantlı qálem iyeleri usılardı durıs ańlap, orınlı isletiw arkalı da «meyli, óziniń erkinen tıs tábiyǵıy halda bolsın» dóretiwshilik processinde zor tabıslarǵa erisse kerek. T.Qayıpbergenov aytqanıday-aq: «Jazıwshı sutkasına pálen saat isleydi dep kesip aytıw da qıyın. Ol saltanatlı jıynalıslarda da, qayǵılı mitinglerde de, jónkeley mashinalarda otırıp ta, hátte birewlerdiń ángimelerine ıqlas qoyıp otırıp-ám óz oyına kómiliwi múmkin». Jáne bir ayırıqsha toqtap ótetuǵın nárese sol, jazıwshınıń maqalalarında da orınlı itibar berilgenindey «Qaraqalpaqnama» da ol jazıwshınıń dóretiwshilik psixologiyasında sezimtallılıqtıń áhmiyetin joqarı qoyadı. Bunı talant iyesi tek ǵana tuwra ayılǵan sózler menen emes, al waqıya-sujetlik detallar menen de sáwlelendiredi. «Ullı jazıwshılarda tez túsiniw qábileti aldın ala sezim bir waqıya arqalı jámiyetlik waqıyanı kore biliw kózim bolsa kerek», - den dep jazadı. Usınday kóz-qarastan mınaday waqıyaǵa kitaptan orın beriw orınlı: «... kursımızda bir nashar payda boldı. Onıń túr-túsinen, sóylegen sózlerinen erinen ajırasqan ekenin uqtıq ... hámmede álle qanday ózgeris payda etti... jas kishiler onı «ádebiyat apa» deytuǵın boldı. Til menen ádebiyat muǵallimi endi tilden göre ádebiyattı yosh penen oqıtatuǵın boldı. «Ádebiyat apa» sońında matematika muǵallimine turmısqa shıǵıp, qaytıp oqıwǵa kelmedi. [5]

Matematika muǵallimi onsha kóp sóylemeytuǵın, biraq ultanı hár qádeminde «shıyıq-shıyıq-shıyıq» etetuǵın tuflıy menen júretuǵın adam edi. Ádebiyat muǵallimi náwbettegi til sabaǵına kelgende bir bala tınısh otırmay: «Muhabbette tildiń sestinen ayaqtıń sestı ótse kerek, bul ádebiyatta qalay dep edi, muǵallimniń júzi burıshtay qızarıwı menen ástelep klasstan shıǵıp ketti. Ol qaytıp oralmadı». Demek bunda anıq kózge taslanıp turǵan dóretiwshilik psixologiyanıń bas belgileriniń biri-bul sezimtallıq hám yadta saqlaǵıshlıq, tereńnen oylay biliw, bir kishkene waqıya arqalı-aq onıń ishki sırtına, qaharmanlar psixologiyasına úńile biliw qásiyeti bolıp esaplanadı. Ápiwayıraq aytqanda avtor til-ádebiyat muǵallimi de sol nasharǵa ashıq edi demeydi, al onı astarlap, «sırlap» obrazlı halatda, sezimtallıq penen oqıwshıǵa waqıyalıq detal arqalı jetkeredi. Bul, álbette sheberlik.

Jáne bir jazıwshı psixologiyası ushın tán nárese sol-bul jalǵızlıq, jalǵızlıqta oylarǵa talıp, sogan shın berilip shıdaw, ayırıqsha belgili bir nafas dep esaplaw kerek sıyaqlı. Bul haqqında da T.Qayıpbergenov roman-essede bir jazıwshı tilinen bılay degen: «Jazıwshı jalǵızlıqta otırıp qansha kóp islese, xalıq massası menen sonsha tıǵız

baylanıs tutıp sóylese aladı. Biraq ... oylanbay jazıw-oysız qarańǵıda jalǵız jolǵa shıǵıp ketiw menen barabar.

XX ásiridin ekinshi yarımında kórkem prozada keńirek tarqalǵan jazıwshı psixologiyası – bul poetikalıq usıl bolsa da, ol ásirese bızın ádebiyatımızdaǵı kórkem shıǵarmalar dóretiwidin poetikası ushın sózsiz jańalıq bolıp esaplanadı. Sonlıqtan ol jazıwshı psixologiyasınıń bas belgilerinen biri avtordın jeke oy qıyalı, yaǵnıy tvorshestvolıq fantaziyasınıń jemisi ekenligi anıq kórinedi.

Список литературы:

1. Кайыпбергенов Т. Қарақалпақнама. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1985, 13-бет.
2. Юсупов И. Таңлаўлы шығармалары. Нокис, «Қарақалпақстан», 1992, т., 1, 16-17-бетлер.
3. Юсупов К.А. «Шырашылар» романының көркем психологизми. «Әмиўдәрья» журналы, Нөкис, 2006. 6-саны, 112-115.
4. Юсупов К.А. XX әсирдеги қарақалпақ прозасында көркем психологизм мәселелери. «Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў» журналы, 2007, 4-саны, 11-15.
5. Юсупов К.А. Ишки монолог ҳәм шеберлик. «Әмиўдәрья» журналы, Нөкис 2008. 1-саны, 113-116.
6. Юсупов К.А. Лирикалық прозада көркем психологизм. «Әмиўдәрья» журналы, Нөкис 2008. 2-саны, 124-127.
7. Юсупов К.А. Жазыўшылардың дәретиўшилиқ шеберлигин үйрениў методикасы. ҚМУ хабаршысы, 2009, 3-4-санлар, 126-129.
8. Юсупов К.А. Методика преподавания каракалпакской литературы. – Ташкент: Сано-стандарт, 2018. Стр.336.
9. Юсупов К.А. Методика преподавания каракалпакской литературы в академических лицеях. (монография). – Нукус: Каракалпакстан, 2019. -Стр. 112

ҚАЗАҚ ӘНДЕРІНДЕГІ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ САРЫНДАР

Гүлнара Дүйсенқызы Рахимова

Философия ғылымдарының кандидаты

Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогика университеті

Аннотация. Мақалада қазақ халқының төл дүниетанымын тану үшін алдымен халықтың ойлау үрдісіне терең мән беру керектігі жөнінде айтылады. Ойлау жүйесінің астарларын автор сөз өнерімен тікелей байланыстырады. Шешен сөйлеп, әділетті биліктің жүйесін, жолын қарастыра білген ғұлама ғалымдардың еңбектерінен мысалдар келтіре отырып дәлелдеуге ұмтылыс жасайды. Әр заманның өзіне тән сөйлеу диалектісінің ұлттық руханиятқа тереңдей еніп би-шешендер мектебінің қалыптасуына әсер еткендігіне баса назар аударады. Қазақ халқының дүниетанымында «әділдік» түсінігі ең басты құндылық және күрделі философиялық категория ретінде танылатындығына заман айшықтарымен салыстырмалы түрде түсіндіруге ұмтылады. Би-шешендердің ойлау машығына ғылыми-логикалық сараптама ұсынады.

Түйін сөздер: Ойлау. Сөз өнері. Саз өнері. Күй. Ата қоныс. Ұлттық ойлау үрдісі. Қазақ әндерінің мәні.

Адамның өмірінде болып жатқан күрделі өзгерістер өзін қоршаған дүниеге деген қатынасына да әсерін тигізері сөзсіз. Бұдан адамдар өмір сүрудің өзіндік қағидаларына сүйене отырып белгілі бір амалдарды меңгере бастайды. Философияда мұны әдіс-тәсілдер деп атайды. Кез-келген амал адамның рухани мәдениетінің жетістігі екенін білеміз. Бұл философия пайда болғаннан бері белгілі бір анықтамасы жоқ өзекті тақырып – ойлау мәселесі. Адамдардың дүниеге, қоршаған ортасына деген қарым-қатынасынан ойлау тәсілдері пайда болып дами бастады. Ойлаудың табиғаты жөнінде сан алуан көзқарастар пайда болып нәтижесінде қарама-қайшы философиялық бағыттар пайда бола бастады. Буржуазиялық революциялар заманында «тек ерікті адамдар ғана ойлай алады» деген қағида аксиомаға айналады. Келе-келе ерікті адамдар түсінігі өзгере бастады. Бай-бақуатты адамдар еріктілерге жатқызыла бастады да байлық адамға емес, керісінше, адам байлық үшін қызмет ете бастауы қалыпқа енді. Нәтижесінде, байлық, капитал жинау қоғамдық өндіріске айналу тенденциялары нормалық деңгейге дейін жетеледі. Адамдар қор жинау мақсатына көше бастады. Сөзсіз ол материалдықтан гөрі рухани болмыстың өзегіне айналуы тиіс болатын. Қазақ философиясындағы негізгі тетік – ата қоныс. Жер дауы мен жесір дауы сонау ықылым заманнан келе жатқан ұлттық дүниетанымның қазығы. Себебі бұл халықтың ары мен намысы. Бұл ізгіліктер мәңгілік игіліктер деп таныған халық үшін құндылықтарының өзегі не екенін көзсіз аңғаруға болады.

Әр ұлттың өзіне тән ойлау жүйесі бар. Сол ойлау жүйесі арқылы өзін танып, әрі өзгеге кім екендігін танытып отыратын үрдісі тарихпен біте қайнасақ. Халқымыз қашанда сөз қадірін біліп, «аталы сөзге тек арсыз ғана тоқтамайды» деп сөзді тыңдаушы мен айтушыға да зор талап қоя білгендігімен дараланған. Ұлтымыздың тарихында шешен сөйлеп, әділетті биліктің жүйесін қалыптастырған заңғар тұлғаларымыз тарихта аты алтын әріппен жазылған. Олардың ойлау жүйесінің мәнін сөз еткенде оның диалектикалық процесін айтпай кетуге болмайды. Әр заманның өзіне тән сөйлеу диалектісі болған. Кешегі әл-Фараби, Ж.Баласағұн, А.Иасауи, М.Қ.Дулатиден өз жалғасын тапқан хандық дәуірі кезеңіндегі шешен шайырларымыздың жыраулар шығармашылықтарындағы көрінісі мен бүгінгі қазақ ақындарының саңлақтары дүбірлі айтыстарда халқының көкейіндегі мәселелерді көтеріп, ел ұйытқысына айналуда.

Өмір сүріп отырған заманының әуеніне қарай ойлау жүйесінің бірсыдырғы болуы не болмаса ерекше ойлау қабілетіне ие адамдардың да болғандығы жөнінде белгілі ғалым Ғ.Есім еңбектерінде тапжылмай түсіндіреді. Мұны ғалым «жаңаша және қазақша ойлау» деп екіге бөліп қарастырады. Жаңаша ұлттық ойлаудың тұңғыш үлгілерін жасаған қазақ зиялылары ол кезде екі мәселемен айналысты: жерге игілік және халықтың мәдени, рухани жетілуі, - деп көрсетеді [1, 4 б.]. Иен далада еркін шауып, жусанның мұңкіген иісінен мүлгіген қазақтың тарих беттерін ақтарсақ мұңға толы жанарын көз жасымен шаямыз. Қазақтың кең байтақ даласынан нәр алып өскен адал ұлдарымен қатар олардың жаңаша ойлауына мүмкіндік бермей жаншып тастауға бар ынтасымен кіріскен «арам-шөптердің» (бюрократтар) де қаулап өскендігін жанының өксігі ретінде Абай «пысықтар» деп атаған екен [2, 8 б.].

Қазақ халқының ең қымбат байлығы үш негізден құралған. Ол: сөз өнері, саз өнері және қолөнер (қолөнерге бейнелеу өнері де кіріктіріледі). Бұл үштік қазақ халқының тұнығы. Соның ішіндегі саз өнеріне біз халықтың әні мен күйін жатқызамыз. Қазақ халқының болмысын, танымын, табиғат әлемін толық танығысы келген адам осы үштікке баса назар аударады. Мұндай тақырып көлемінде сөз бастау себебіміз, әлі де болса қазақ халқының төл тарихы мен мәдениеті жеткілікті деңгейде толыққанды зерттеліп өз мәресіне жеткен емес. Себебі, тоталитарлық режим қыспағын көп көрген халықтың бойында әлі де болса қанында болмаған жасықтық мінездің дендеп орнығуы да себеп болуы мүмкін. Алайда, бұл нақты жауабы белгіленбеген ашық тақырып. Соның ішінде біз қазақ халқының болмысының ән мен күйге түскен танымына әндері арқылы үңіле түскенді жөн санадық. Себебі ащы ақиқатты сөзбен айта алмағанды саз арқылы жеткізуге тырысты.

Қазақ халқының көзінен қан аққызған тарих беттерінің айғағын біз оның терең мәнге толы оның болмысы мен танымын сөзсіз айғақтайтын әндерінен де байқаймыз. Ән – халықтың бағасы жоқ қазынасы, халықтың қалықтаған рухы, жан тебіренісінің жандану факторы. Сол дәуірлердегі шынайы өмірдің

туындыларының бірі – «Самалтау». «Самалтау» - халық әні аталып кеткен болмысы терең шығармалардың бірі. Авторы белгісіз болып қалған туынды болғандықтан халық әні аталып кеткен. Мелодиясына келсек, өте мұңды шығарма. Әннің тұла бойы адамның тілі айта алмаған бүкіл болмысындағы ишарасыз ұлттық хәлді, қазақ халқының хәлін сөзсіз суреттеп тұрған күрделі шығарма. «Самалтау» әні 1916 жылдардағы озбыр биліктің қыспағын көрген сарбаздың ішінен шыққан ащы шері. 1916 жылы 25 маусымда Бүкілресей императоры II Николайдың Астрахань губерниясы мен Сібірдегі және Орта Азиядағы «бұратана халықтарды» майдандағы армияның қорғаныс құралдарын салуға мобилизациялау жайлы жарлығы шығады. Бұл жарлық бойынша қара жұмыстарға 19 бен 43 жас аралығындағы 400 мың қазақты майданның тыл жұмыстарына айдау көзделген [3]. Ән мылтықтың дүмімен, зорлықтың күшімен кетіп бара жатқан бозбаланың сол сәттегі күйін бейнелейді.

Самал тау, қайран елім (өскен елім),
Шалқар көлім,
Не болар солдат болып көрген күнім,
Есіме қайта-қайта түсе бердің, кір жуып, кіндік кескен қайран жерім
(туған елім)

Атты емеспіз, жаяумыз,
Жаяудан да баяумыз,
Он бес күндей (сөтке) жүргенде,
Омбы жаққа таяумыз.

Жасым бар қос мүшелдей, жылым – сиыр
Тағдырдың айдауымен кеттім қиыр
Самал тау, қайран жерім (елім) артта қалды
Адасқан өрісінен біз бір үйір

Атты емеспіз, жаяумыз,
Жаяудан да баяумыз,
Он бес күндей (сөтке) жүргенде,
Омды жаққа таяумыз.
Әке-шешем бар еді,
Жасы жеткен кәрі еді,
Осынау әнге салдырған,
Он алтының зары еді..

Бұл бір бозбаланың ғана емес қазақ халқының ішіндегі айтылмай жатқан шер болатын.

1916 жылғы оқиғаға қатысты тағы бір ән – «Қанатталды». Қазақтың халық әндерін зерттеуші Ерлан Төлеутайдың айтуынша, әннің бастапқы сөздерін белгілі әнші Жүсіпбек Елебеков 1931 жылы Алматыға алғаш келгенде айтқан

«Қанатталды» әнін тыңдаған белгілі адамдардың бірі саяси сақтықпен әннің сөзін өзгерттірген екен. Бастапқы мәтіні:

«Бұрынғы қолдағы істің бәрі қалды,

Біртіндеп төл мінезді заман азды.

Асылзат шаһибаздар шабыт таппай,

Шөлге ұшып, сайын далада қанат талды», - деген сөздердің кейінгі өзгертілгені бойынша:

«Әндердің ұлы атасы «Қанатталды

Арқада аңыратып Сәтжан қалды.

Талдырып, тамылжытып шырқағанда,

Үзілтіп, естігенде жұрт таңғалды», - деген жолдары елге кеңінен таралған [4].

Байқап отырғанымыздай, бастапқы форма мен кейінгі формадағы әннің сөздеріндегі айырмашылығы табиғаты жағынан жер мен көктей. Әрине, қазақтың болмысына сай танымы терең ойға жетелейтін әндерді халық құлағына жеткізбеуде де саяси терең астар жатты. Біріншісі, бас амандығы болса, екіншісі, халықтың көкірек көзін оятпау болды.

1916 жылғы көтеріліс жайындағы күйлердің де мағынасы өте терең. Олар:

«Он алтыншы жыл» деп аталатын екі күйдің біреуін Дина Нүрпейісова шығарса, екіншісін Сейтек Оразалыұлы шығарған. «Қош бол, балам», «Жұртта қалған», «Сен кеткенде мен қайтем» күйлерінің авторы Қазанғап Тілепбергенұлы. Бұл күйшілердің барлығының шығармаларынан тұнып тұрған тарих беттерін сөзсіз ұғамыз. Жалғыз баласынан жастай айырылған ата-ананың зары, босқа төгілген қан, тағдыр тәлкегі, қастандық, ұлт тағдыры т.б. саны жетпес тақырыптар аясындағы шырмалған тақырыптар алаңы. Оны Қазанғаптың «Қош бол, балам» күйінің шығу тарихы дәлелдейді:

Ол кезде (1916 жылы авт. түсіндірмесі) балаларын жібермеу үшін орнына кедейдің балаларын жасы толмаса да «жасы толды» деп жазып, салып жіберетін жағдайлар кездескен. Сондай бір кедейдің баласын әскер қатарына алып бара жатады. Әке-шешесі қарттау адамдар болса керек. «Балам, енді сені көреміз бе, көрмейміз бе? Жасымыз болса келіп қалды...», - деп жылағанда етектері жасқа толыпты. Қазанғап сол оқиғаны көзімен көріп, әке-шешесінің баласымен қоштасуын күй тіліне салып тартқан екен, - деп көрсетеді өз зерттеулерінде Мұрат Әбуғазы [5]. 1916 жылдан кейін қазақтың әні де кетті, сәні де кетті. Ұлы дүрбелеңнен кейін қазақ ес жия алған жоқ, ән айтуға жағдайы болмады. Қазан төңкерісі басталды. Одан кейін Совет Одағы орнады. Ылғи науқан – үнемі халық жауларын іздеу, ату, асу, талқандау, – дейді әнші-зерттеуші Ерлан Төлеутай. Тек дала философиясына ғана бағынатын, сайын далада еріксіз жүйткіген қазақ адамының болмысына еркінен айырылудан асқан қайғы болған жоқ. Жоғарыдағы әндердің философиясынан біз ерік концепциясы категориясының бұзылғандығын көріп отырмыз. Ерік тақырыбы, яғни оның өз еркі, әншінің санасын көбінесе еркін ағын, қанағаттанған ерік (қуаныш) ретінде толтырады не болмаса, мүмкін, кешіктірілген ерік (қайғы) ретінде сипатталады. Бірақ әрдайым

адам санасына аффект, құмарлық, қозған көңіл-күй беретін хәл орнығады. Сонымен қатар, әнші қоршаған табиғатқа көз жүгірте отырып, өзін таза, еріксіз білім субъектісі ретінде түсінеді, оның мызғымас жан тыныштығы қазір әрдайым шектеулі, әлі де жеткіліксіз тілектің қысымымен соқтығысады [6,66 с.]. Ән – халық ғұмырнамасының шежіресі. Демек, әннің қыр-сырына ден қою – халықтың рухани әлеміне зер салу деген сөз, - деп көрсетеді қазақтың біртуарларының бірі Сәбетқазы Ақатай [7,27 б]. Сондай-ақ ғалым қазір қазақ әні ежелгі синкреттік, ұжымдық белгілерінен ажыраған. Бұл – жалпы әлем халықтарының дәстүрлі әніне тән заңдылық екендігіне баса назар аударады. Тарихи зұлматтардың құрбандығын көп көрген қазақ халқының болмысы мен танымында «Дүние-жалған» түсінігі қалыптасқан. Тарихшы-этнограф, өнертанушы ғалым Өзбекәлі Жәнібеков адам мен табиғат арасындағы үйлесімділіктің алшақтап кетуін жерұйық іздеп сарсаңға түскен Асан Қайғының өлеңдерінен анық аңғаруға болатындығын айтады:

«Ей, Нарын!

Құмдарың бұйрат-бұйрат таудай екен,

Құлының тайдай екен,

Тайың айғырдай екен.

Жеті жыл қатарынан жұт болса да,

Тұяқты мал қалса,

Сенің бауырыңда қалады екен», -

деген жолдарына қарап ядролық жарылыстардың кесапатына душар болған сол Нарынның бүгінгі өксігін кім жоқтар екен деп терең жан тебіренісін жеткізеді. Мұны ғалым рухани экологияға теңейді [8, 9б.]. Қай тарапты ақтарсақ та қазақ халқының басына төнген бұлттың қоюлана бергені соншалық, қазақ мәдениетінің қай саласын ақтарсаңыз да күннің жарқыраған сәулелі күндерін табу қиындай береді. Тарих беттері мұндай жағдаяттарды қанша жерден бұлтартпауға тырысқанымен халықтың әдебиеті мен өнері, мәдениеті тасқа басқан таңбадай ізін жоғалттырар емес.

Қорыта келе айтарымыз, қазіргі уақытта қазақтың төл мәдениетінің толыққанды жандануына аса назар аудартып отырған Елбасымыздың бастауымен іске асып отырған «Рухани жаңғыру» аясындағы көптеген көзартарлық мәдени жаңалықтардың сермеуі. «Рухани жаңғыру» деген бірінші кезекте халықтың төл мәдениетінің жандануы. Бұл жолда елімізде көптеген сүбелі еңбектердің жарық көріп отырғаны қуантарлық жағдаяттар. Бұл жерде маңыздысы осы еңбектерді орта оқу орындары мен жоғары оқу орындарында мағынасын ашып дұрыс оқыта білу.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Есімов, Ғ. 1994. `Сана болмысы. Саясат пен мәдениет туралы ойлар`. Алматы, «Эксито», 1994, 224 б.
2. Бұл да сонда.

3. Лаханұлы, Н. 2016. `2016 жылғы көтеріліс жайлы ән-күйлер` [Электронный ресурс] https://www.azattyq.org/a/kazakhstan_1916_songs_and_kuys/27815817.html URL:
4. Бұл да сонда.
5. Ницше Ф. Рождение трагедии из духа музыки. СПб: Азбука-классика, 2007. – 208 с.
6. Ақатай С.Н. Инжу-маржан секілді: Эссе. Тарихи материалдар: Саясат.- Алматы, 2011.- 420 б.
7. Бұл да сонда.
8. Жәнібеков Ө. Жолайырықта. Алматы: «Рауан».- 1995.-111 б.

ПСИХОЛОГІЧНА СПЕЦИФІКА ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ ДЕПРИВАЦІЇ

Hoshovska Daria,

Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor of Pedagogical and Age Psychology,
Lesya Ukrainka Volyn National University

Hoshovsky Yaroslav,

Doctor of Psychological Sciences,
Professor, Head of the Department of Pedagogical and Age Psychology,
Lesya Ukrainka Volyn National University

Finiv Olga,

Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor of Management Psychology
Lviv State University of Internal Affairs

Серед нагальної проблематики сучасної психологічної науки одним із вкрай важливих ракурсів постає вивчення специфіки психогенези депривованих дітей, які перебувають в місцях позбавлення волі та зазнають численних деприваційних обмежень власної екзистенції. Перебування у закритому пенітенціарному спеціальному виховному закладі породжує систему відносин, що базується на засадах приниження, образи й насильства. Як слушно відзначає П. Фрейре, «...занурені в реальність, пригноблені не можуть чітко зрозуміти того ладу, який служить інтересам гнобителів, чий образ глибоко вкорінився в них. Через роздратованість обмеженнями цього ладу, вони часто вдаються до горизонтального насильства, б'ючи по своїх власних товаришах через найдрібніший дріб'язок» [1, 44].

Ненормативна стратифікація, корпоративне інтрагрупове структурування безпосередньо впливають на становлення психологічного клімату в усьому закладі, активно позначаються на становленні особистості кожного підлітка. Спричинені деприваційним режимом низька врівноваженість психіки, підвищена сензитивність, гострі особистісні акцентуації неминуче ведуть за собою девіантність поведінки. Це підвищує загальну агресивність і знижує рівень міжособистісного співробітництва в групі, а також впливає на становлення розпорошеного й нетолерантного самоусвідомлення в депривованих підлітків.

Сегрегаційна система взаємин ще більше ускладнює процес особистісної підліткової ідентифікації, змушує його відбуватися специфічно й важкоконтрольовано (керовано). Гостро проявляється відчуження депривованих

підлітків, відбуваючись здебільшого як протиставлення, відмежування, відособлення від усталених норм і вартостей, а патохарактерологічна модальність може мати відтінки зацькованості, приголомшеності, суїцидної схильності.

Умови ізоляції, жорстка регламентованість способу життя, постійне перебування в замкнутому ареалі спілкування, окремі, рідкісні, «крадені» хвилини усамітнення виступають причиною того, що самосвідомість депривованого підлітка зазнає форсованого детермінуючого впливу, розвиваючись нерівномірно й неадекватно. Внаслідок численних комунікативних бар'єрів, що спричинені депривацією реальної взаємодії, постає проблема флуктуації поведінкових вчинків-відповідей на перенасичення спілкуванням. Комунікативна діяльність депривованих підлітків визначається нечіткими тенденціями і специфічними модальностями, до того ж досить частими є поляризаційні ознаки : від тотальної дефіцитарності вільного спілкування до перенасичення комунікацією в умовах камери з обмеженим одноманітним колом однолітків, контакти з якими зазвичай лише поглиблюють особистісну криміналізацію.

Очевидно, однією з найважливіших причин, своєрідним об'єднувальним комунікативно-психологічним фактором є властива таким групам підлітків надмірно жорстка внутрішньогрупова структурованість, спричинена специфічною закладовою ознакою – монодіяльністю. Конкурентність спілкування має гостро виражений характер, тому, якщо в поліструктурованій групі кожен із членів володіє певним високим статусом і рангом хоча б у якомусь виді діяльності, то в інтернатних закладах це набуває чіткого розшарування і поляризації. Зокрема, у пенітенціарних установах спілкування підпорядковане канонам жорстко фіксованої статусно-кримінальної ієрархії, що відображає закріплення низького статусу завжди за одними й тими ж членами групи (аутсайтери, знехтувані), а високого – за іншими. Це зумовлено насамперед загальними традиційними особливостями асоціального спілкування колоністів у режимних спецустановах, де існує ціла субкультура що має на меті підтримку і зміцнення авторитарних форм і способів «горизонтальної» владної взаємодії на рівні «діти-діти».

Комунікативно-інтерактивна структура неофіційної влади у групах вихованців пенітенціарного закладу має диспозиційно-ранговий характер, що зумовлений чітким статусним розмежуванням і стратифікацією підлітків у залежності від рівня фізичної, кримінально-досвідної та іншої переваги.

Жорстка внутрішньогрупова диференціація закономірно задається самими умовами існування закритих дитячих спільнот, тому разом з підвищеною насиченістю емоційних, особливо ж негативно забарвлених контактів у таких групах, їх внутрішньою конфліктністю, несприятливим, напруженим соціально-психологічним кліматом дослідники відзначають ще і таку тенденцію дезорганізації їх розвитку, як надмірну, руйнівну для єдності будь-якого співтовариства внутрішньогрупову статусну поляризацію, бурхливе формування відособлених, нерідко протиборчих підгруп (М. Аралова, В. Васютинський, М. Кондратьєв, Н. Крейдун, Є. Князєв, Ю. Лобков, А. Прихожан, В. Синьов та ін.).

Зауважуємо, що загальна соціально-невротична тривожність базується на поєднанні самооцінної та шкільної тривожності. Часті труднощі когнітивної самореалізації через зазвичай невдачі в шкільному житті колонії та низький академічно-оцінковий рейтинг спонукають депривованого підлітка відчувати постійну тривогу та внутрішній дискомфорт. Самооцінна тривожність, звичайно, значною мірою детермінується загальновіковими особливостями, але слід робити поправку на специфіку депривованого режиму розвитку, наприклад, на нівеляційно-депресивний вплив низки специфічних «пенітенціарних ознак», однією з яких є часто практикувана уніфікація одягу вихованців. Така тривала соціально-статусна тривожність, підсилена самооцінними й шкільними розладами, може отримати глибоке закріплення в модальностях структури депривованого образу Я (фізичного, інтелектуального, презентованого, жаданого та ін.), негативно позначитися на становленні Я-концепції підлітка й, загалом, блокувати його особистісні потенціали до ревіталізації.

До речі, на нашу думку, гомогенна (маскулінна) структура міжособистісного спілкування, уніфікація одягу, однотипність санітарно-гігієнічних умов і харчування, загальна монотонність життєдіяльності суттєво знижують самооцінну тривожність колоністів. Відбувається своєрідне «переливання» тривожності від фізичних до міжособистісних параметрів. На жаль, це шлях до своєрідного пасивного й тривожного зараження соціальним досвідом, адже свідоме прийняття особистістю підлітка субкультурних норм дитячого навчально-виховного закладу закритого типу призводить не лише до розчинення індивідуальності в масі, особистісної нівеляції, але й до суттєвих ресоціалізаційних ускладнень у майбутньому, насамперед через проблеми пасивності, тривожності, конформності й полізалежності.

Помітні і тривожно-конформні тенденції в поведінці депривованих дітей. Адже відомо, що свідоме чи несвідоме, добровільне чи примусове прийняття індивідом норм, вартостей, поглядів, способів поведінки соціальної групи під тиском зовнішніх детермінуючих умов і обставин призводить до конформізму. Тому підпорядкування депривованого підлітка усталеним груповим (закладовим) нормам через явний чи прихований примус, через відкрите чи завуальоване залучення до закладових «колоністських» традицій породжує конформний тип самосвідомості, що визначає покірне ставлення до різних проявів соціального й індивідуального контролю. Схильність уникати самостійності під час прийняття навіть найпростіших рішень, пасивність і пристосовництво, орієнтація на сприймання та засвоєння чужих стандартів поведінки породжують кволі й недиференційовані власні поведінкові моделі, що у окремих конформних підлітків може набути ознак соціальної та духовної мімікрії. Звичайно, у процесі ревіталізаційної діяльності потрібно робити окремий наголос на таку особливість депривованих дітей, активізуючи їхню індивідуальну просоціальну налаштованість на подолання низьких і мало поціновуваних соціально-психологічних статусів і ролей.

Нами була зафіксована така найзагальніша диференційна шкала статусної ієрархії серед колоністів-«малоліток», що була позначена субкультурними назвами, кличками, «погонялами»: 1) «борзі» – підлітки, що посідають найвищий

щабель у неформальній ієрархійній структурі; 2) «блатні» – підлітки, що посідають другу після «борзих» сходину у стратифікаційній ніші пенітенціарного закладу; 3) «активісти» – вихованці, які призначені на посади адміністрацією установи; 4) «ображені» – колоністи з нижчих, менш поціновуваних підгруп неформальної ієрархії; 5) «опущені» – каста недоторканих, найнижча і найганебніша ланка, куди входять статусні аутсайтери, знехтувані загалом і приречені на постійну сегрегацію, зневагу й переслідування (іноді статево-сексуального характеру) [2].

Констатуємо дуже високий рівень тривожності в колоністів, що спричинений як офіційною специфікою пенітенціарного закладу («писані правила»), так і його неофіційною, неформальною субкультурною стратифікацією з вертикальною й горизонтальною ієрархією статусів і взаємин («неписані правила»). Тому досить часто від боротьби за поціновувані статусно-рольові позиції визначальною мірою залежить весь сенс умовної «комфортності» перебування підлітка в колонії, тоді як відмова від цієї боротьби відкидає його на найнижчі й найганебніші місця (за субкультурними назвами – «чахани», «доходяги», «чахлики», «ображені», «покидьки», «кінчені» тощо) та в найгіршому випадку може послужити причиною суїциду.

Звичайно, таке тривожне тло значною мірою зумовлене «деприваційною мозаїкою», суть якої полягає в нагнітанні різновидових обмежень на психіку колоністів (соціальна, сімейна, комунікативна, сексуальна, гендерна та інші депривації).

Слід відзначити, що про подібне йдеться в багатьох дослідженнях з проблем пенітенціарної психології, зокрема серед найтиповіших психічних станів ув'язнених називають домінування апатії, тривожності, фрустрації, суму, нудьги, приреченості, незахищеності, надії чи безнадії тощо [3].

Переживання вихованцями закритого навчального закладу ускладненого спільного деприваційного досвіду через нестачу сімейного тепла і спілкування з рідними призводить до безпорадності у формуванні адекватних ланок взаємодії на рівні актуальної, ретроспективної та перспективної лінії комунікації

Відчуття соціальної безпорадності, як потенційної, так і актуальної взаємопов'язане з локусом контролю, тому екстернальність контролю як свідчення про випадковий і непослідовний характер суспільної акцептації та переконаність підлітків у власній нездатності контролювати життя зумовлює високий рівень їхньої соціальної пасивності й невпевненості. До того ж актуальна соціальна безпорадність вихованців закритих установ негативно корелює з усталеністю цілепокладання, зокрема наявністю реальних цілей у житті, тому будь-які соціальні ускладнення і перепони в минулому і теперішньому способі життєдіяльності зумовлюють хаотичність, розмитість, дифузність або й цілковиту відсутність цілей на майбутнє. Зауважуємо залежність і взаємозв'язок між актуальною соціальною безпорадністю і самотністю депривованих підлітків.

Переважання індивідуальної автосимпатії й недорозвиненість сприятливого й цілісного, інтегрального самоствалення є виявом захисного самоохвалення депривованих підлітків. Така екстрапунітивна організація особистостісного

самоприйняття призводить до того, що за свої невдачі й нещастя депривовані підлітки схильні звинувачувати зовнішні сили і причини, тобто їм властивий амбівалентний тип самоакцептації: прийняття себе на рівні зовнішності як спосіб психозахисту та неприйняття себе на рівні характеру й загального позитивного образу Я. Демонструючи ефект своєрідного захисного самосхвалення, депривовані підлітки підкреслюють тим самим розрив між Я-реальним і Я-ідеальним, розбіжності Я-суцього і Я-жаданого, тобто засвідчують загальну розбалансованість самоакцептивної атрибуції.

За таких умов постає проблема дифузності самосприймання депривованих підлітків, що може послужити причиною численних дисгармоній на рівні самоусвідомлення. Адже несформованість цілісної самоакцептації часто призводить до афекту неадекватності, що проявляється як захисна реакція на невдачу, породжена зіткненням суперечливих внутрішніх тенденцій, одну з яких дитина не хоче визнати у себе. Найчастіше це проявляється за умови завищення окремих параметрів самооцінки, наприклад, самооцінки зовнішності, й потреби будь-що зберегти їх. Іноді потреба збереження настільки сильна, що змушує підлітка або ігнорувати свою невдачу, або, якщо вона очевидна й незаперечна, створює неправильне й неадекватне ставлення до причин власної невдачі. Невпевненість, що появляється внаслідок цього, активно не приймається і заперечується. На перший план висуваються підвищена образливість, негативізм, упертість, конфліктність, тобто порушуються нормальні взаємини з довколишніми людьми та із самим собою. Певний інфантилізм роздвоєної самоакцептації може проявлятися як відчуття знехтуваності, самотності й бути причиною появи різних психогенних комплексів, що можуть призвести до значних особистісних деформацій.

Зауважуємо чітко виражену специфічність генезису підлітків-колоністів, адже вони, зазнаючи суттєвих внутрішніх амбівалентних зіткнень, розвиваються в постійному флуктуативному режимі. Тому вікові, статеві, гендерні та інші потреби в самоутвердженні й сепарації неминуче зіштовхується з інфраструктурою закладових особливостей і позбавлень та спонукають до конформного й психозахисного саморозвитку.

Ізоляціонізм, інституціалізм, чітко виражена карна природа корекційної роботи з колоністами неминуче призводять до переживання вихованцями пенітенціарного закладу екзистенційної тривожності, яка супроводжується виникненням низки девіантно-поведінкових реакцій, найтипівішими з яких є агресія та автоагресія. Безперечно, такий тривожний фон існування значної кількості дітей підліткового віку потребує сучасних психореабілітаційних підходів для забезпечення успішності їхньої якісної ресоціалізації.

Нами було встановлено таку тенденцію серед підлітків-колоністів, яку можна умовно назвати як «демонстративно-протестна суїцидальність», – схильність депривованих підлітків, що перебувають на найнижчих щаблях неофіційної ієрархії, проявляти поведінку, яка здебільшого зорієнтована не на реальне самогубство, а на показну, позірну протестність [2]. Тобто це своєрідний останній «крик душі», яка захлинається у деприваційній каламуті пенітенціарної установи і з ризиком для здоров'я вдається до крайніх заходів – намір до скоєння

або й реальна спроба самогубства, здебільшого шляхом несмертельного пошкодження, перетинання вен і артерій або методом афіксії. Спонукально-мотиваційна сфера підлітків-суїцидентів має за мету насамперед активне бажання привернути до себе увагу, викликати жаль, співчуття, гуманніше і поблажливіше ставлення з боку депривуючого довкілля (адміністрація, вищестатусніші однолітки, «імпульсивні інші»), а також спричинена переживаннями образи, самотності, відчуженості, знехтуваності тощо. Страх перед покаранням, ганьбою, глузуванням, приниженням, брутальним ставленням до власної особи, неможливість бути зрозумілим, акцептованим, афілійованим є основними мотиваційними настановленнями депривованих підлітків. Суїцидальність у їхній поведінці спричинена режимом ізоляціонізму, розлукою з батьками, рідними або пов'язані зі смертю когось з референтних осіб.

Отже, узагальнюючи, зазначимо, що особлива складність функціонування психічного світу дітей в умовах відсутності родинно-сімейної взаємодії та гнітючого тиску різновидових обмежень (соціальна, сімейна, закладова, комунікативна, гендерна, матеріальна та інші депривації) є причиною того, що найтипівішу симптоматику їхньої екзистенції складає перманентне відчуття соціального аутсайдерства й особистісної непотрібності, знехтуваності, самотності тощо. Вихованці пенітенціарних закладів через індикатори «занедбаність», «знехтуваність», «високий рівень суб'єктивного відчуття самотності», «міжособистісна тривожність», «самооцінна тривожність», «високий рівень невротизації» тощо демонструють тривожно-депресивний модус самоусвідомлення, апелюють про нестачу уваги до себе, брак турботи, самотність, непотрібність, меншовартість та інші негативні й гальмівні фактори свого розвитку, зокрема пасивність у самореалізаційних тенденціях, а отже нагально потребують ревіталізаційної допомоги.

Список літератури

1. Фрейре П. Педагогіка пригноблених. Київ: Юніверс. 2003. 168 с.
2. Гошовський Я. Ресоціалізація депривованої особистості : монографія. Дрогобич : Коло, 2008. 480 с.
3. Пенитенциарная психология: психологическая работа с осужденными, отбывающими наказание в виде лишения свободы : учебное пособие для вузов; под общей редакцией В. М. Позднякова. Москва : Издательство Юрайт, 2020. 222 с.

АРТ-ТЕРАПІЯ ЯК ФОРМА РОЗВИТКУ І КОРЕКЦІЇ ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ СФЕРИ

Пономарьова Валентина Леонідівна

викладач

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Захарченко Вікторія В'ячеславівна

студентка

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

В останні роки в сфері освіти помітно зріс інтерес до використання дитячої творчості та гри в корекційно-розвиваючої діяльності. Основна мета арт-терапії полягає в гармонізації розвитку особистості через розвиток здатності самовираження і самопізнання. За допомогою нескладних вправ, можна не тільки діагностувати емоційний стан дитини, а й успішно коригувати розлади емоційно-вольової сфери.

Дошкільний період є сенситивним для розвитку багатьох психічних процесів. Елементарні моральні уявлення і почуття, найпростіші навички поведінки, придбані в цей період, з «натуральних», по Л.С. Виготському, повинні стати «культурними», тобто перетворитися у вищі психічні функції і стати фундаментом для розвитку нових форм поведінки, правил і норм.

Арт-терапія метод, який дозволяє педагогу-психологу освітнього закладу створити ті умови, в яких дитина розвивається, висловлює себе, пізнає емоційний світ [1 с. 17].

У дошкільному віці формується загальний емоційний фон психічного життя дитини. Діти засвоюють «мову» почуттів за допомогою арт-терапевтичних методів. Важливо ще й те, що на заняттях з елементами арт-терапії дитина може висловлювати і негативні емоції, як би «виплескуючи» їх на продукти своєї діяльності. Він може рвати, що не сподобався малюнок, деформувати і трансформувати роботи з тіста або глини; бруднитися образотворчими матеріалами; повністю зафарбовувати свою роботу і створювати на її місці нову і т.д. Таким чином, знижується емоційне напруження [3, с. 22].

Види арт-терапії які можна використовувати в дошкільному навчальному закладі?

Казкотерапія - особливий психотерапевтичний метод, який можна використовувати вже з дітьми раннього віку. Саме казка сприяє вихованню і розвитку почуттів дитини і надає на нього благотворний психологічний вплив. Дитина проживає казку, вчиться співпереживати казковим героям, ідентифікує себе з ними. І сприяє особистісному розвитку дітей і їх соціальному благополуччю.

Ізотерапія - це метод, перш за все лікувального впливу на психіку за допомогою образотворчого мистецтва (малювання, ліплення). Цей терапевтичний метод підходить для дітей з особливими освітніми потребами

(діти із затримкою психічного розладу, з порушенням слуху, розумовою відсталістю, для дітей з важким порушенням мови). Висловлюючи себе через малюнок, ліплення дитина вчиться передавати свої почуття, бажання, страхи, невпевненість, тривожність.

Ігротерапія - це метод гри, який використовують психологи в психологічній і психотерапевтичній практиці. У грі дитина може прожити хвилюючі ситуації, тривогу, зняти страх, напруженість підвищити самооцінку, повірити в себе.

Музикотерапія - сприяє корекції емоційно-особистісних розладів у дітей, розвиває слухове увагу, почуття, уяву, комунікативні навички. Музика збагачує внутрішній і чуттєвий світ дитини, розвиває гармонійну особистість, формує успішного і впевненого людини [2, с. 10].

Завдання арт-терапії

- Стабілізувати емоційно-вольову сферу дошкільнят;
- Сприяти нейтралізації негативних особистісних проявів: неорганізованості, конфліктності, агресивності, уразливості;
- Сприяти розширенню емоційного досвіду;
- Сприяти розвитку і вдосконаленню моторики рук і тонких рухів пальців;
- Розвивати пізнавальні процеси;
- Формувати адекватну самооцінку і впевненість в собі;
- Виховувати позитивне емоційне ставлення до дорослих, однолітків і самому собі;
- Сприяти усвідомленню у дітей своїх почуттів, переживань, спонукати до роздумів, самодослідження.

Основні напрямки роботи:

- Розвиток почуття співпереживання, кращого розуміння себе та інших, навчання бути в мирі з самим собою;
- Корекція небажаних особистісних особливостей, поведінки, настрою;
- Вироблення позитивних рис характеру, які сприяють кращому взаєморозумінню в спілкуванні;
- Удосконалення пам'яті, уваги, мислення, розвиток сприйняття, творчих здібностей, уяви, мовлення;
- Навчання прийомам саморозслаблення, зняття психом'язового напруження;
- Допомога дитині в усвідомленні свого реального «Я», підвищенні самооцінки, розвитку потенційних можливостей, відреагування внутрішніх конфліктів, страхів, агресивних тенденцій, зменшенні тривожності, занепокоєння і почуття провини.

Проведення арт-терапевтичної роботи:

Зміст: підвищення тону групи. Створення настрою на колективна творчість. Індивідуальне, попарне або колективне вправу - просте, прийнятне для всіх.

Основне завдання: придбання нового досвіду. Освоєння різних матеріалів. Застосування арт-терапевтичних технік, спрямованих на розробку будь-якої теми. Можливість використання різноманітного образотворчого матеріалу, костюма, музичних інструментів і ін.

Обговорення: усвідомлення виконаної роботи, актуалізованих почуттів. Виставка робіт, обговорення в парах, обмін почуттями, твір історій, віршів, назв до робіт.

Завершення: закріплення нового досвіду, отримання групового ресурсу. Колективні вправи, що дозволяють закріпити новий досвід і отримати «ресурс», підвищити самооцінку, поліпшити емоційний фон.

Таким чином, арт-терапія багатогранна, і дозволить кожному фахівцю вибрати свій вид терапії в залежності від індивідуальних особливостей дитини і поставлених завдань. Арт-терапія - метод, який допоможе психологу прояснити психологічну проблему дитини і сприяти формуванню стійкої особистості, готової до майбутнього.

Список літератури

1. Арт-терапия для детей с задержкой психического развития: Учебное пособие. Рыбакова С.Г. Миколаїв: Речь, 2007.
2. Разноцветное детство: игротерапия, сказкотерапия, изотерапия, музыкатерапия / под ред. Свистуновой Е.В. М.: Форум, 2014.
3. «Цветик-семицветик». Программа психолого-педагогических занятий для дошкольников. Куражева Н.Ю. Чернігів.: Речь, 2014.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЯВІВ АГРЕСИВНОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Шевченко Наталія Федорівна

доктор психологічних наук, професор кафедри психології, Запорізький національний університет, Україна

Ціник Яна Леонідівна

магістрант кафедри психології,
Запорізький національний університет, Україна

Актуальність дослідження визначена економічними і соціальними змінами, що відбуваються в суспільстві і зачіпають всі сфери життєдіяльності людини. Результати цих соціальних реконструкцій неоднозначні, оскільки призводять не тільки до демократизації суспільства і підвищення ступеня свободи особистості, але й до посилення негативних проявів гострих проблем, пов'язаних зі зростанням насильства, конфліктності і напруженості між людьми. Перевантаженість людини негативними емоціями закономірно веде до появи ворожості, конфліктів, агресії, зокрема, у сімейних взаєминах. Свої негативні емоції батьки часто «випливають» на дітей, «зривають» на них зло. Подібне поводження з дітьми веде до розвитку агресивності, перетворює її в життєвий стиль підростаючої особистості. Від того як складаються відносини дорослого і дитини залежить нервово-психічне і моральне здоров'я особистості майбутньої дорослої людини.

У зв'язку з цим особливої актуальності представляє проблема взаємозв'язку стилів сімейного виховання з проявами агресивності у дітей, зокрема дошкільного віку. Перехід дитини з дитячого саду в школу тягне за собою зміну соціальної ситуації розвитку. Уміння налагоджувати контакти з однолітками, разом з ними вирішувати конфлікти, справлятися з труднощами в навчанні є важливим показником розвитку особистості дитини. Крім того, неконтрольована поведінка в більш ранньому дитячому віці може перерости в поведінку з асоціальними тенденціями в підлітковому віці. Своєчасне виявлення дітей, які проявляють агресивність в поведінці, необхідно з метою попередження несприятливого варіанта розвитку і для організації психологічної допомоги.

В західній психології агресивна поведінка людини розглядається в рамках інстинктивістського, біологічного, соціального та когнітивного підходів [1–4], які подають різні трактування агресивності та агресивної поведінки.

У сучасній психологічній науці проблема агресії висвітлена в працях українських [5, 6] та зарубіжних науковців [7–10]. Дослідниками вивчалися прояви агресивності та агресивної поведінки на різних етапах онтогенезу, переважно, в осіб молодшого шкільного, підліткового та юнацького віку.

Водночас, аналіз літератури засвідчив дефіцит наукових праць, в яких би висвітлювалася проблема проявів агресивності в старшому дошкільному віці.

Мета статті: висвітлити результати емпіричного дослідження проявів агресивності у дітей старшого дошкільного віку.

Дослідницьку вибірку склали 32 дитини старшого дошкільного віку (5 – 6 років). Дослідження проводилось на базі дошкільного навчального закладу № 172 м. Запоріжжя.

Психодіагностичній інструментарій дослідження склали методики: «Шкала агресивності» (П. Орпінас, Р. Франковскі [11]) для визначення рівня агресії дошкільників; проєктивна методика «Малюнок неіснуючої тварини» [12] з метою виявлення наявності агресії у дітей; «Тест руки» (Е. Вагнер, Б. Брайклін [6]) з метою діагностики агресії; «Тест тривожності» (Р. Темпл, В. Амен, М. Дорки [10]) для виявлення ступеню тривожності дошкільників.

Результати дослідження. Визначення терміну агресії у науковій літературі має широкий діапазон та різні напрямки пояснення. Агресивні дії людини обумовлені її агресивністю – психологічною властивістю особистості. Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження свідчить про існування трьох основних наукових концепцій, що трактують природу агресивності: інстинктивістська (агресія як вроджений інстинкт індивіда; теорії психоаналітичного спрямування), теорія фрустрації (агресія як поведінкова реакція на фрустрацію) та соціального наочіння (агресія як засвоєння поведінки в процесі соціалізації через спостереження певного способу дій).

Формування агресивності у дитячому віці обумовлене багатьма внутрішніми та зовнішніми чинниками. Важливе значення серед чинників розвитку агресивності в дитячому віці відводиться сім'ї, як першій соціальній групі, з якою взаємодіє індивід. Серед особливостей сімейного виховання, що впливають на агресивність дитини, можна виділити такі, як: нестача тепла та ласки з боку батьків, поблажливе ставлення до агресії, байдужість до дитини.

Розглянемо дані, отримані за допомогою методу експертних оцінок – методики «Шкала агресивності» [11]. В ході дослідження експерти-вихователі давали інформацію про поведінку дітей протягом останніх семи днів. Згідно з отриманими даними, експерти відзначили перевагу вербальної агресії (зафіксовано у 34,37% респондентів) над іншими видами. Фізична агресія проявляється у 32,25% дітей, а непряма – в 15,63% досліджуваних.

Слід зазначити, що більшість досліджуваних дошкільників не проявляють агресивність або лише мають тенденції до агресивної поведінки (фізична агресія – 68,75%; вербальна агресія – 65,63; непряма агресія – 84,38%).

Розглянемо результати дослідження за методикою «Неіснуюча тварина». В ході контент аналізу малюнків ми розраховали ступінь агресивності респондентів. Кількісний аналіз та інтерпретації малюнків ми здійснювали за І. А. Фурмановим [10], який виокремив 15 «симптомокомплексів» агресії. Особлива увага в симптомокомплексі «Агресія» приділена кількості, розташуванню і характеру кутів у малюнку, прямим символам агресії (кігті, зуби, дзьоби, роги, копита, всілякі шипи, велика кількість рук або ніг), характеру ліній (лінії прямі, гостро намальовані кути, чи використовується в малюнку

штрихування). Нами також зверталася увага на випадки вмонтування механічних частин в тіло «тварини»: постановка тварини на постамент, тракторні або танкові гусениці, триніжок; прикріплення до голови пропелера, гвинта; вмонтування в око електролампи, в тіло і кінцівки тварини – рукояток, клавіш і антен.

Згідно з отриманими даними, 48,44% дітей, тобто більша частина вибірки виявляють слабкий рівень агресивності або зовсім не проявляють її. 37,5% досліджуваних мають середній рівень агресивності. Найменшу частку складають дошкільники з високим (10,94%) та дуже високим (3,13%) рівнем агресивності.

Перейдемо до розгляду результатів за методикою «Тест Руки». На думку авторів, відповіді за категоріями 1 (агресія) та 2 (вказівка) свідчать про готовність досліджуваного до зовнішнього прояву агресивності, небажання пристосовуватись до оточення. Категорії відповідей 3 (страх), 4 (прив'язаність), 5 (комунікація), 6 (залежність) вказують на тенденцію до дій, спрямованих на пристосування до соціального середовища та незначну ймовірність агресивної поведінки.

В нашому дослідженні ми використовували скорочену інтерпретацію результатів тесту, яка ґрунтується на порівнянні сумарного балу з тестовими нормами і прийнятті рішення про рівень агресивності і актуальному стані досліджуваного. За результатами методики, в 71,88% дошкільників відсутні відкриті агресивні дії (показники в межах або нижче норми – $K > 1$). В 28,13% респондентів зафіксовано показники вище норми – $K < 1$. Саме відповіді перших двох категорій (агресія та вказівка) підвищують ймовірність прояви агресії у відкритій поведінці Їх об'єднує відсутність прагнення «вважатися» з іншими людьми, враховувати почуття, права і наміри інших в своїй поведінці. Тенденції до дії в цих категоріях відображають готовність до відкритої агресивної поведінки, небажання пристосовуватися до своєрідного соціального оточення.

Перейдемо до розгляду результатів за методикою «Тест тривожності» (Р. Темпл, В. Амен, М. Дорки) [10]. Тривожність розглядається як вид емоційного стану, функція якого – в забезпеченні безпеки суб'єкта на особистісному рівні. Експериментальне виявлення ступеню тривожності розкриває внутрішнє ставлення дитини до певної ситуації, дає інформацію про характер взаємин дитини з однолітками та дорослими в сім'ї, дитячому садку. В ході дослідження ми розраховували індекси тривожності досліджуваних.

Дані діагностики показали, що значна частка дошкільників мають середній (43,75%) та високий (37,5%) рівні тривожності. Лише в 18,75% досліджуваних індекс тривожності знаходиться в межах низького рівня. Тривожність дитини може виступати особистісним параметром, який сприяє прояву агресивності. Головним джерелом тривоги в дошкільному віці є сім'я, оскільки саме тип сімейного виховання є визначальним фактором впливу на психіку дитини. Надалі, роль сім'ї значно зменшується, оскільки зростає роль школи та однолітків. Висока ймовірність виховання тривожної дитини у тих батьків, які здійснюють виховання по типу гіперопіки та авторитарного характеру спілкування (надмірна турбота, контроль, наявність обмежень і заборон, завищені вимоги з боку батьків і вихователів, часті докори). При такому

вихованні дитина втрачає впевненість в собі, постійно боїться негативної оцінки, що може перерости в тривожність як стабільне особистісне утворення [12].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Вивчення прояву агресивності у дітей старшого дошкільного віку за шкалою агресивності виявило перевагу вербальної агресії над іншими видами; в меншому ступені представлена фізична та непрямая агресія. Більшість досліджуваних дошкільників не проявляють агресивність або лише мають тенденції до агресивної поведінки. Вивчення прояву агресивності за методикою «Тест Руки» засвідчило, що в більшості досліджуваних дошкільників відсутні відкриті агресивні дії. В чверті вибірки зафіксовано показники вище норми. Аналіз результатів за методикою «Тест тривожності» показав, що значна частка дошкільників мають середній та високий рівні тривожності.

Перспективним напрямком розвитку наукової проблематики вважаємо вивчення взаємозв'язку між стилем сімейного виховання та проявами агресивності у дітей старшого дошкільного віку.

Список літератури

1. Бандура А., Уолтерс Р. Подростковая агрессия. М. : Апрель-пресс, 2000. 507 с.
2. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль. СПб. : Прайм - ЕВРОЗНАК, 2002. 512 с.
3. Лоренц К. Агрессия (так называемое зло). М. : Litres, 2020.
4. Фрейд З. Я и Оно. М. : Эксмо, 2019. 160 с.
5. Бовть О. Б. Агрессивні реакції та шляхи їх корекції в молодших школярів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.07.00. К., 2001. 18 с.
6. Мицкан Т. С. Агресивна поведінка дітей дошкільного віку: причини виникнення та профілактика : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 ; Острог, 2013. 20 с.
7. Истратова О. Н. Диагностика и коррекция агрессивного поведения у детей дошкольного возраста : Дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 : Таганрог, 1998. 182 с.
8. Налчаджян А. А. Агрессивность человека. СПб. : Питер, 2007. 736 с.
9. Румянцева Т. Г. Факторы, способствующие агрессии. Психология человеческой агрессивности / Под ред А.Е. Тарас. Минск : Карвест, 1999. С.64-115.
10. Фурманов И. А. Агрессия и насилие : диагностика, профилактика и коррекция. СПб. : Речь, 2007. 480 с.
11. Orpinas P., Frankovski R. The Aggression Scale : A Self-Report Measure of Aggressive Behavior for Young Adolescents. Journal of Early Adolescents. 2001. Vol. 21. N. 1. P. 50-67.
12. Корытченкова Н. И. Влияние стилей семейных отношений на агрессивность личности ребенка : Дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 : Новосибирск, 2000. 197 с.

МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ КОНВЕКТИВНИХ ТЕПЛОПЕРЕДАВАЛЬНИХ СИСТЕМ ПАРОВОГО КОТЛА ТП-312 ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ТА БЕЗПЕКИ ЙОГО ЕКСПЛУАТАЦІЇ

Галянчук Ігор Романович

старший викладач кафедри ТТАЕ
НУ “Львівська політехніка”

Кравець Тарас Юрійович

к.т.н., доцент, доцент кафедри ТТАЕ
НУ “Львівська політехніка”

Магир Катерина Тарасівна

студентка кафедри БІТ
НУ “Львівська політехніка”

Важливим напрямком розвитку енергетики України є енергозбереження під час виробництва теплової та електричної енергії на об'єктах генерації. Відповідно до цього зростає необхідність підвищення ефективності використання енергії палива, зниження металоємності теплопередавальних систем та елементів, зменшення втрат металу через корозію із дотриманням, при цьому, безпеки та надійності експлуатації обладнання.

Конвективні поверхні нагріву парових котельних агрегатів визначають ступінь утилізації тепла продуктів згорання, а тому їх удосконалення і безпечна експлуатація дає значний внесок у вирішення вказаних проблем.

Управління тепловими процесами, є складовою частиною системи автоматичного регулювання енерготехнологічних пристроїв [1]. Тому прогнозування та визначення оптимальних характеристик теплообмінних апаратів є необхідним для ефективної та безпечної їх експлуатації в умовах змінних навантажень або параметрів виробничого процесу.

Вдосконалення існуючих та розроблення нових теплопередавальних технологій є неможливим без використання сучасних методів їх чисельного моделювання [2]. Використовуючи математичне моделювання, можна розробляти нові моделі, проводити їх аналіз і реалізовувати моделювання складних багатокомпонентних об'єктів [3, 4].

Формування математичної моделі конвективних поверхонь нагріву котельних агрегатів включає: рівняння математичних моделей елементів; рівняння внутрішніх з'єднань між елементами; рівняння зовнішніх з'єднань. Розв'язання вказаної системи рівнянь дозволяє отримати уніфіковану форму математичної моделі конвективних поверхонь нагріву.

Загальний вираз температурної характеристики для будь якої математичної моделі конвективних поверхонь нагріву котельних агрегатів має вигляд [5]:

$$t_{2j} = \sum_{i=1}^m a_{ij} \cdot (t_{10i})^{\alpha_i} + \sum_{k=1}^n b_{jk} \cdot q_k^{\beta_k} \quad (1)$$

де t_{2j} – температура теплоносія на виході елемента “j”; t_{10i} – температура теплоносія в потоці “i” на вході його в теплопередавальну систему; q_k – питома теплова потужність генератора або споживача тепла; a_{ij} , b_{jk} – коефіцієнти, розрахункові вирази яких сформовані з об’єктних параметрів (об’єктні коефіцієнти); α_i , β_k – показники степені; m – загальна кількість вхідних “k” потоків теплопередавальної системи; n – загальна кількість генераторів і споживачів тепла в теплопередавальній системі.

В даній роботі основну увагу зосереджено на розробленні структурної схеми конвективних поверхонь нагріву парового котла ТПП-312 та відповідної математичної моделі для режимних розрахунків і досліджень. Виведено залежності значень переданої між теплоносіями потужності та значень вихідних температур теплоносіїв від зміни вхідних температур та від відносної зміни поверхні теплопередачі і витрати теплоносіїв [6].

Структурна схема конвективних поверхонь нагріву парового котла ТПП-312 із зазначенням температур відповідних теплоносіїв в номінальному режимі зображена на рис. 1.

Узагальнений вигляд моделі теплопередавальної системи конвективних поверхонь нагріву парового котла ТПП-312:

$$t_{2N} = K_{2N1A} \cdot t_{1A} + K_{2N1B} \cdot t_{1B} + K_{2N1C} \cdot t_{1C} + K_{2N3C} \cdot t_{3C}; \quad (2)$$

$$t_{4N} = K_{4N1A} \cdot t_{1A} + K_{4N1B} \cdot t_{1B} + K_{4N1C} \cdot t_{1C} + K_{4N3C} \cdot t_{3C}; \quad (3)$$

Цифрові значення режимних коефіцієнтів для заданого початкового температурного стану парового котла ТПП-312 представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Значення режимних коефіцієнтів K_{iN} за початкових значень об’єктних параметрів для парового котла ТПП-312 у номінальному режимі

t_{iN}	K_{iN1A}	K_{iN1B}	K_{iN1C}	K_{iN3C}
t_{2C}	0	0	0,7253	0,2747
t_{4C}	0	0	0,7473	0,2527
t_{2B}	0	0,8603	0,1044	0,0353
t_{4B}	0	0,5294	0,3517	0,1189
t_{2A}	0,2672	0,3879	0,2577	0,0872
t_{4A}	0,6005	0,2115	0,1405	0,0475

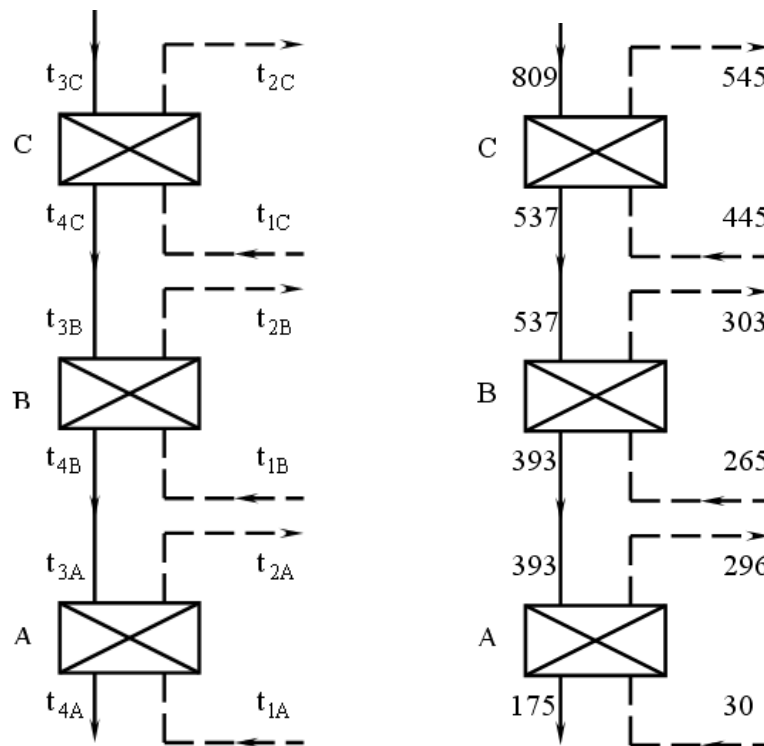

Рис. 1. Схема теплопередавальної системи парового котла ТПП-312 із зазначенням температур відповідних теплоносіїв в номінальному режимі (°C):
 А – повітропідігрівник; В – водяний економайзер; С – проміжний пароперегрівник.

Взаємозв'язки температур елементів моделей теплопередавальної системи конвективних поверхонь нагріву парового котла ТПП-312 відповідно до рівнянь (2) і (3):

$$t_{2C} = 0 \cdot t_{1A} + 0 \cdot t_{1B} + 0,7253 \cdot t_{1C} + 0,2747 \cdot t_{3C};$$

.....

$$t_{4A} = 0,6005 \cdot t_{1A} + 0,2115 \cdot t_{1B} + 0,1405 \cdot t_{1C} + 0,0475 \cdot t_{3C}.$$

Для температури відхідних газів парового котла ТПП-312 маємо:

$$t_{4A} = 0,6005 \cdot t_{1A} + 0,2115 \cdot t_{1B} + 0,1405 \cdot t_{1C} + 0,0475 \cdot t_{3C}.$$

Висновок:

В роботі розроблено структурну схему конвективних поверхонь нагріву парового котла ТПП-312 та виведено їх математичну модель.

Визначено цифрові значення режимних коефіцієнтів для заданого початкового температурного стану парового котла ТПП-312, що дозволяє проводити розрахунки з підвищення ефективності його роботи та показників безпечної експлуатації в умовах змінних навантажень.

Список літератури:

1. Чабан О.Й. Моделі і розрахунки елементарних конвективних теплообмінників / О.Й. Чабан, І.Р. Галяничук // Вісник ДУ «Львівська політехніка». «Теплоенергетика. Інженерія довкілля. Автоматизація». – 1999. – № 365. – С. 32-40
2. Рычков А. Д. Моделирование в теплоэнергетике. Вычислительные

технологии. – Том 7, № 2, 2002. – С. 94–105.

3. Galyanchuk I. Mathematical Modelling of the Heat Transfer System of the Convective Heating Surfaces of the TPP-210A Steam Boiler / I. Galyanchuk, T. Kravets // Energy engineering and control systems. – 2020. – № 6. – С. 16-22.

4. Галянчук І.Р. Визначення наслідків режимних змін повітропідігрівача котла ТП-100 / І.Р. Галянчук, Й.С. Мисак, М.Я. Кузнецова // «Энерготехнологии и ресурсозбережение». – 2015. – № 1. – С. 64-72

5. Mysak J. Development of mathematical models and the calculations of elements of convective heat transfer systems / J. Mysak, I. Galyanchuk, M. Kuznetsova // Східно-Європейський журнал передових технологій. – 2016. – Том 82 № 4/8. – С. 33-41.

6. Галянчук І.Р. Математичні моделі теплопередавальної системи для дво- та триходового теплообмінників / І.Р. Галянчук, М.Я. Кузнецова // «Восточно-европейский журнал передовых технологий». – 2013. – № 2/8 (62). – С. 29-32.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДИЗАЙНУ ВЕБ-ЗАСТОСУВАНЬ

Копішинська Олена Петрівна

к.ф.-м.н., доцент, професор кафедри інформаційних систем та технологій,
Полтавська державна аграрна академія

Гуйва Олексій Олександрович

здобувач вищої освіти ступеню бакалавр,
спеціальність 126 Інформаційні системи та технології
Полтавська державна аграрна академія

Сучасним тенденціям та новітнім методам веб-дизайну приділяється значна увага як програмістів-практиків, так і викладачів, студентів технічних спеціальностей закладів вищої освіти, які прагнуть освоїти сучасні професії в галузі ІТ. Веб-технології, підходи у веб-дизайні постійно оновлюються, розширюючи можливості реалізації все більш складних функціональних завдань, основних цілей проектування веб-застосувань. Завдяки цьому перед дизайнерами відкриваються широкі можливості щодо реалізації творчості, експериментів, інновацій [1].

Тенденції сучасного веб-дизайну зберігають основні напрямки, що сформувалися протягом останніх 5 років у сфері дизайну в цілому – прагнення гармонії, простоти і лаконічності. Все більше закріплюються технології створення адаптивного дизайну для використання сайтів як у браузерах на ПК, так і в браузерах мобільних пристроїв, застосування великих шрифтів, відмова від великої кількості тексту на сторінках. Тенденції взяли вектор мобільної адаптивності, іншими словами, *mobile first*. Зараз саме версія сайту для мобільних пристроїв є визначною [2].

Разом із тим, зберігається популярність використання великих зображень у якості фону сайтів, спостерігається відмова від жорстких макетів, чисельних графічних кнопок в ролі меню та значків соціальних мереж, великої кількості шрифтів, використання надто складних іконок для навігації, багатокольорової графіки тощо. Загальні тенденції можна поділити на дві основних групи: естетичного дизайну та забезпечення функціональності й зручності (*usability*) [3].

Щодо естетичного дизайну, то головними напрямками можна назвати засоби, які стали популярними завдяки технологіям і функціям CSS3, JS та програмам графічного дизайну. З «найновіших» тенденцій сучасності – великоформатні відео в якості фонів сайтів, застосування простих колірних схем в оформленні сторінок, а також анімації, яка активується при скролінгу, 2D і 3D трансформації при певних активних діях користувача на сайті. Перетворення в CSS є набором функцій, які дозволяють певним чином надавати елементу форму:

- *translate*: переміщує елемент уздовж трьох осей (x, y і z);
- *rotate*: обертає елемент навколо центральної точки;
- *scale*: змінює розмір елемента;

– skew: спотворює елемент.

Щодо використання простору й елементів, то у проектах завжди повинна підтримуватися свого роду ієрархія, яка додає свій внесок у розміри і пропорції. Простіше кажучи, найважливіші елементи повинні бути найбільшими, а в міру подальшого просування вони повинні зменшуватися в розмірі. Це не означає, що самі несуттєві елементи повинні бути висотою в 4 пікселя, але це повинно стати певною інструкцією до дії по градації елементів на сторінці. З метою вихідної точності для якого б пристрою ви не займалися б проектуванням, елементи повинні бути пропорційними і легко видимими. Якщо вони взагалі є, то їхнє перебування має сенс.

Зайвий раз можна згадати, що стандартом гармонізації співвідношень розмірів елементів у дизайні є божественна пропорція, або «золотий перетин». Співвідношення 1 до 1,62 (в закругленій фігурі) загальновідоме як «золоте співвідношення» або «золотий перетин» і являє собою рівновагу у веб-дизайні.

Дотримуючись його, можна зробити веб-проект хорошим і успішним, так як він більш зрозумілий користувачеві. Походження всього цього знаходиться в перспективі юзабіліті, яка передбачає, що кожен елемент повинен бути доступним і не вимагати вирівнювання: не змушуйте користувача робити щонебудь зайве, окрім як просто дивитися.

Юзабіліті (від англійського usability – зручність використання) – це якісна оцінка простоти і комфорту роботи з сайтом. Користувач повинен без праці знаходити потрібну інформацію, не гублячись у функціоналі і численних сторінках, і при цьому отримувати естетичне задоволення від роботи з ресурсом.

Вивченням зручності (юзабіліті) сайтів займаються спеціалізовані компанії, щоб збільшити їхню привабливість, зручність, конверсію, відвідуваність. Грамотно продуманий зовнішній вигляд сайту – запорука довіри з боку споживача, який потрапив до вас вперше. Простота і доступність використання, колірні поєднання, стиль, відповідні вашої цільової аудиторії картинки, якість контенту, відсутність помилок – все це впливає на прихильність до ресурсу.

Окрім суто графічних елементів і розмітки сайту важливим є стиль подання контенту. Один з головних чинників юзабіліті – зручне сприйняття текстів. Структура, оформлення, інформативність, логічна розбивка, оптимізація, відсутність помилок – всі ці параметри важливо враховувати при написанні статті. Якщо це довгий текст-керівництво, то зробіть зміст у вигляді посилань, щоб користувач міг швидко знайти потрібний розділ.

Досягти легкості сприйняття для певних категорій відвідувачів можна також із урахуванням останніх тенденцій розробки сайтів: популярним став, так званий, сторітеллінг у дизайні. Розповідь в дизайні – це допомога користувачеві в його подорожі на вашій платформі, щоб його досвід був максимально легким і гладким. Хороша історія допомагає користувачеві зрозуміти продукт простіше. Щоб розповісти історію, ми можемо використовувати спеціально створений персонаж, якому ми приписуємо особистість, ми створюємо історію та конфлікт, який остаточно вирішується нашим продуктом (дизайном інтерфейсу). Розповідь використовується як в інтерфейсі, так і в UX і базується на одному принципі, але реалізується по-різному.

Ще один принцип – урахування звичок більшості відвідувачів. Відвідувачі переглядають веб-сторінку за F-подібним шаблоном: увага концентрується у верхньому лівому кутку і обмежується першими кількома абзацами тексту в порядку спадання. Тому при розподілі важливої інформації використання такої схеми збільшить імовірність того, що відвідувач швидко знайде потрібні дані, побачить найважливіше, повернувшись по розділу поглядом.

Реалізація принципів юзабіліті та адаптивного дизайну стала простішою і доступнішою завдяки появі нових технологій застосування елементів flexbox та їхніх властивостей. Їх підтримують 97.66 % браузерів [4]. Запис коду сторінки стає більш компактним, при цьому дозволяється поєднувати різні механізми блокової верстки.

Висновки. Отже, узагальнюючи тенденції сучасного веб-дизайну, найбільш рекомендованими є стилі мінімалістичного дизайну, ретельно підібрана функціональна графіка з елементами трансформацій та анімації, врахування й досягнення принципів юзабіліті, а також адаптивний дизайн із використанням нових засобів flexbox та їх властивостей.

Список літератури

1. Веремій В. О. Сучасні інноваційні методи у веб-дизайні. *Наука – перші кроки : XIV Регіональна студентська наук.-техн. конф. 2020*, ДВНЗ «ПДТУ». с.273-274. URL: http://eir.pstu.edu/bitstream/handle/123456789/29039/%D0%9D%D0%BF%D0%BA2020%D1%82.1_p273-274.pdf?sequence=1
2. URL: <https://www.prostranstvo.media/uk/transmacziya-veb-dyzajnu-vid-minimalizmu-do-novogo-minimalizmu/>
3. URL: <https://www.ashmanov.com/usability/>
4. Влох Т. С. Порівняння роботи різних браузерів із Веб-сайтами. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики в економіці, менеджменті та бізнесі: матеріали щорічної студентської наукової конференції кафедри інформаційних систем та технологій Полтавської державної аграрної академії, м. Полтава, 22 травня 2020 р. Полтава: ПДАА, 2020. Вип. XVI. с.6-8. URL: <http://dspace.pdaa.edu.ua:8080/handle/123456789/9794>

ОСОБЛИВОСТІ МАРКЕТИНГУ В ЗАКЛАДАХ ХАРЧУВАННЯ

Бакало Надія Віталіївна

к.е.н. доцент

Національного університету «Полтавська
політехніка імені Юрія Кондратюка» (м. Полтава, Україна)

Смірнова Наталія Сергіївна

Директор кафе «Кафе New York Street Pizza»,
(м. Полтава, Україна)

Сьогодні послуги стали для нас невід'ємною частиною життя - це те, що без чого не обходиться ніхто з нас; попит на послуги продовжують підвищуватися навіть в кризові часи, які і переживає Україна в даний час. Кількість існуючих на ринку ресторанів і кафе в великих містах вражає уяву. Споживач має масу можливостей задовольнити свої бажання і потреби. А вже наскільки повно і добре вони будуть задоволені, залежить від самих учасників ринку, конкуренція на якому є дуже жорсткою. Орієнтація і спрямованість діяльності на задоволення бажань споживача є наріжним всієї філософії ресторану і дає можливість закладам в повній мірі бути успішними.

Слід зауважити, що ресторан - один з найскладніших типів підприємств сервісу обслуговування. Відзначимо основні причини недорозвиненості ресторанного маркетингу:

по-перше – це низький рівень підготовки власників ресторанів щодо маркетингової політики;

по-друге – це прагнення заощадити на фінансуванні маркетингових досліджень;

по-третє – це досвідчені фахівці в сфері реклами та маркетингу не поспішають працювати на підприємствах громадського харчування;

Основні завдання ресторанного маркетингу полягають: в інформуванні відвідувачів про діяльність та концепцію закладу харчування, розширювати коло відвідувачів ресторану, постійно залучати цільові групи відвідувачів, утримання відвідувачів.

Стосовно інформування відвідувачів про діяльність та концепцію закладу харчування. В першу чергу це завдання початкового етапу діяльності закладу харчування, а саме, коли він відкрився потрібно інформувати потенційних клієнтів про цю подію. В деяких випадках є зміна концепції закладу харчування і інші, настільки кардинальна зміни в закладі, що колишні клієнти сприймають його, як інший заклад.

Стосовно збільшення кола відвідувачів закладу харчування, потрібно зробити акцент на залученні тієї аудиторії, яка не зовсім властива даному

закладу. Дієві способи: поділ клієнтів: - банкетне обслуговування, сімейні бранчі - робота в декількох форматах, залучення клієнтів з суміжних категорій, близьких за своєю моделлю поведінки постійних клієнтів.

Щодо залучення цільової групи відвідувачів, доцільно планувати цільову групу відвідувачів ще на стадії розробки концепції закладу харчування. Провести комплекс заходів для залучення цільової групи і відсікання небажаної аудиторії. Відмітимо, що якісно розроблена рекламна кампанія, в якій чітко відображений образ закладу харчування (адреса, цінова політика, кухня, сервіс, дизайн фасаду, вивіски, інтер'єр та перелік послуги, які надає закладу харчування).

Утримання відвідувачів – це означає провести політику так, щоб відвідувач перейшов з категорії випадкових в категорію постійних. Даному факту може сприяти: особливості кухні і якість приготування страв (велика проблема при зміні шеф-кухаря), мода на щось (напрямок кухні, музичні програми, пропоновані закладу харчування - тобто, додаткові послуги тощо). Ставлення обслуговуючого персоналу (відвідувачі особливо цінують привітність і увагу обслуговуючого персоналу). Різні методи стимулювання (програми знижок, бонусні програми).

Отже, для сучасного ресторану вже стає неважливим наявність іменитого кухаря, авторське меню або просто смак страв в закладі. На перше місце виходить його імідж і ім'я, тобто той набір образів, який складається в голові споживача при згадці його назви. Якщо цей набір образів сформований правильно, то, отже, можна сміливо говорити, проте, що з усього розмаїття інструментів реклами були обрані правильні.

МОНІТОРИНГ НОРОВІРУСУ В УСТРИЦЯХ ТА ЇСТІВНИХ МОЛЮСКАХ В УКРАЇНІ ЗА ПЕРІОД 2019- 2020 РР.

Гайдей Ольга Сергіївна

канд. вет. наук, старший науковий співробітник, завідувач науково-дослідного відділу біохімічних та молекулярних досліджень харчових продуктів, кормів та води

Державний науково-дослідний інститут з лабораторної діагностики та ветеринарно-санітарної експертизи

Шуляк Світлана Валеріївна

канд. вет. наук, начальник лабораторії атомної абсорбції
Державний науково-дослідний інститут з лабораторної діагностики та ветеринарно-санітарної експертизи

Меженський Андрій Олександрович

канд. вет. наук, старший науковий співробітник, директор
Державний науково-дослідний інститут з лабораторної діагностики та ветеринарно-санітарної експертизи

Система швидкого оповіщення про харчові продукти та корми (RASFF) є надійним інструментом комунікації, який дозволяє швидко розподіляти важливу інформацію між своїми членами щодо ризиків, виявлених у продуктах харчування та кормах. Членами RASFF ЄС є 28 держав-членів ЄС, Служби Європейської Комісії, Європейське управління з безпеки харчових продуктів (EFSA) та країни Європейського економічного простору, а саме: Норвегія, Ліхтенштейн, Ісландія та Швейцарія [1].

Якщо хтось із вищезазначених членів виявляє ризик у продуктах харчування або кормах, він негайно повідомляє RASFF з метою полегшення ініціювання процесів прийняття рішень щодо управління ризиками в інших членів системи. Повідомлення відрізняються залежно від їх терміновості та ризиків для здоров'я споживачів.

Однією із серйозних причин харчових інфекцій є віруси. Особливе місце серед них займають Норовіруси, які належать до родини Caliciviridae [2]. Вони викликають гострий гастроентерит, і характеризуються розладами травлення, спазмами кишківника та діареєю. Механізм передачі інфекції – фекально-оральний. Основними шляхами передачі вірусу є харчовий – вживання немитих овочів чи фруктів, заражених морепродуктів; водний – використання в їжу рідин,

заражених вірусом; контактано-побутовий – використання брудного посуду, предметів побуту, немиті руки.

Природним джерелом норовірусу є морепродукти. Споживання молюсків у всьому світі асоціюється з підвищеним ризиком вірусної інфекції [3]. Норовіруси накопичуються і концентруються в органах травлення устриць, молюсків, креветок (збра, травні залози), які вирощуються у забруднених стічними водами водоймах. За інформацією RASFF за 2019 рік надійшло близько 17 повідомлень про випадки виявлення норовірусу в харчових продуктах у Європейському союзі, 8 з яких в устрицях з Франції.

Підвищений інтерес гурманів до морепродуктів призводить до збільшення імпорту в Україну устриць та їстівних молюсків, і зростання попиту на них в закладах харчування та фестивалях вуличної їжі. Враховуючи, що Франція та Нідерланди – одні з найбільших експортерів молюсків у світі, на державному рівні прийнято рішення провести моніторинг норовірусу в імпортованих устрицях та їстівних молюсках для оцінки реальної ситуації щодо наявності даного патогену в них.

Мета: провести моніторинг норовірусу в устрицях та їстівних молюсках методом ПЛР-РЧ та проаналізувати результати дослідження за 2019-2020 рр. щодо його наявності.

Дослідження проводились впродовж 2019-2020 років на базі науково-дослідного відділу біохімічних та молекулярних досліджень харчових продуктів, кормів та води методом полімеразно ланцюгової реакції у режимі реального часу (ПЛР-РЧ) згідно з ISO/TS 15216-2 [4]. Об'єкт випробувань – імпортовані устриці та їстівні молюски. Відбір проб проводили інспектори Держпродспоживслужби та фахівці Державного науково-дослідного інституту з лабораторної діагностики та ветеринарно-санітарної експертизи згідно Постанови Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 р. №468 та Наказу Державної Служби України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів №1019 від 12.12.2018 р. по 10 одиниць від партії з дотриманням температурного режиму транспортування [5, 6]. З відібраних проб готувалась об'єднана проба для дослідження. Для цього з кожного зразка відбирались органи травлення, які об'єднували та гомогенізували. Для РНК-екстракції використовували набір SureFast Prep DNA/RNA Virus, Congen (Німеччина). Для досліджень був використаний діагностичний набір для якісного виявлення норовірусу I-II геногруп SureFast Norovirus PLUS, Congen. Термоциклер – Thermofisher Scientific QuantStudio 5.

Усього за період 2019-2020 років було лабораторно досліджено 200 зразків устриць та їстівних молюсків, відібраних на складах імпортерів та закладах громадського харчування міста Києва.

За 2019 рік було досліджено 42 зразки устриць, імпортованих з Нідерландів (виробники: Peyseaday Fresh B.V., Krijn Verwij's Vareke) та Франції (виробник SE Demarne Freres). Відбір проб проводили в ТОВ «МАЦА 2», ПП «Одісей», ТОВ «Сілвео», ТОВ «Атлантик-Юмма».

За 2020 рік проведено 158 досліджень устриць та їстівних молюсків, імпортованих з Франції (виробники: CE Demarne Freres, Luxemarket S.A., Rue des Claires Rungis, Cedex) та Нідерландів (Peuseaday Fresh B.V.)

Відбір проб здійснювали в Київській митниці ДМСУ, ТОВ «Одісей Люкс», ФОП Золотоперий М.М., ФОП Шматко Н.В., ТОВ «Фонтан 8899», ФОП Стрельник Т.С., ТОВ «Егерзунд Сіфуд», ФОП Нагалюк Б.М., ФОП Телендій М.М., ФОП Лабзенко А.А., ФОП Шаповал О.Ю., ФОП Хавіна Т.А., ФОП Бондар О.Л.

Результати досліджень за 2019 – 2020 рр. показали про відсутність РНК норовірусу у даних зразках.

Результати проведених досліджень свідчать, що устриці та їстівні молюски були імпортовані в Україну з благополучних щодо норовірусу ферм Франції та Нідерландів. Проте, враховуючи повідомлення RASFF про виявлені випадки інфікування норовірусом живих молюсків у Європейському союзі, виникає необхідність запровадження періодичного контролю норовірусу імпортованих морепродуктів в Україні.

Список літератури

1. Regulation (EC) No 178/2002 of the European Parliament and of the Council of 28 January 2002 Laying Down the General Principles and Requirements of Food Law, Establishing the European Food Safety Authority and Laying Down Procedures in Matters of Food Safety Article 50.

2. De Wit M.A., Koopmans M.P., Kortbeek L.M., van Leeuwen N.J., Bartelds A.I., Van Duynhoven Y.T. Sensor, a population-based cohort study on gastroenteritis in the Netherlands: incidence and etiology. *Am. J. Epidemiol.* 2001; 154:666–674.

3. Le Guyader F.S., Mittelholzer C., Haugarreau L., Hedlund K.O., Alsterlund R., Pommepuy M., Svensson L. Detection of noroviruses in raspberries associated with a gastroenteritis outbreak. *Int. J. Food Microbiol.* 2004; 97:179–186.

4. ISO/TS 15216-2:2013 Microbiology of food and animal feed — Horizontal method for determination of hepatitis A virus and norovirus in food using real-time RT-PCR — Part 2: Method for qualitative detection.

5. Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 р. №468 «Про затвердження Порядку проведення арбітражних лабораторних досліджень (випробувань) та врахування їх результатів для цілей державного контролю».

6. Наказ Державної Служби України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів №1019 від 12.12.2018 «Про затвердження періодичності перевірок вантажів, які ввозяться (пересилаються) на митну територію України.

ЛОКАЛІЗАЦІЯ ІМУННИХ УТВОРІВ ТОНКОЇ КИШКИ МУСКУСНИХ КАЧОК

Логвінова Віта Володимирівна

Кандидат ветеринарних наук, старший викладач
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

У результаті проведених досліджень встановлено, що структурно-функціональна організація лімфоїдних структур слизової оболонки тонкої кишки мускусних качок характеризується рядом закономірностей. Процес морфофункціональної диференціації і спеціалізації лімфоїдних утворень тонкої кишки в мускусних качок відбувається у певній послідовності: від стадії концентрації лімфоїдних клітин, що розміщені у власній пластинці слизової оболонки тонкої кишки добових каченят, представлених невеликою кількістю поодинокі розташованих лімфоцитів, до формування поодинокі лімфоїдних вузликів, а в подальшому й агрегованих лімфоїдних вузликів без центрів та з центрами розмноження у 90- 240- добової птиці.

До 20- добового віку каченят лімфоїдні утворення всіх відділів тонкої кишки представлені дифузними скупченнями лімфоїдних клітин, що локалізовані у власній пластинці слизової оболонки та мають вигляд однорідних за своєю будовою утворень дифузна лімфоїдна тканина без видимих розріджень та ущільнень в центрі. В подальшому, в процесі диференціації лімфоїдної тканини починають формуватися лімфоїдні вузлики.

У морфогенезі лімфоїдних структур порожньої та клубової кишки, на відміну від дванадцятипалої, в мускусних качок можна виділити три основних періоди: переважний розвиток дифузної лімфоїдної тканин (до 20-25-добового віку); лімфоїдних вузликів без центрів розмноження (25-60-добового віку) та лімфоїдних вузликів з центрами розмноження (60-240-добового віку) на тлі активного формування агрегованої лімфоїдної тканини.

Аналіз результатів власних досліджень свідчить, що комплекс морфологічних ознак функціональної зрілості відносно імунологічної реактивності імунних утворень слизової оболонки тонкої кишки мускусної качки, у ранньому постнатальному онтогенезі формується у більш пізніші строки, ніж у відповідних органах ссавців. Імунні утворення, які забезпечують специфічну імунологічну реактивність, активно формуються в перші тижні та місяці життя поступово, починаючи з лімфоїдних структур слизової оболонки органів травлення і закінчуючи лімфоїдними органами внутрішнього середовища організму, що підтверджується роботами (Г.А. Краснікова, В.Т. Хомича та І.Г. Калиновської).

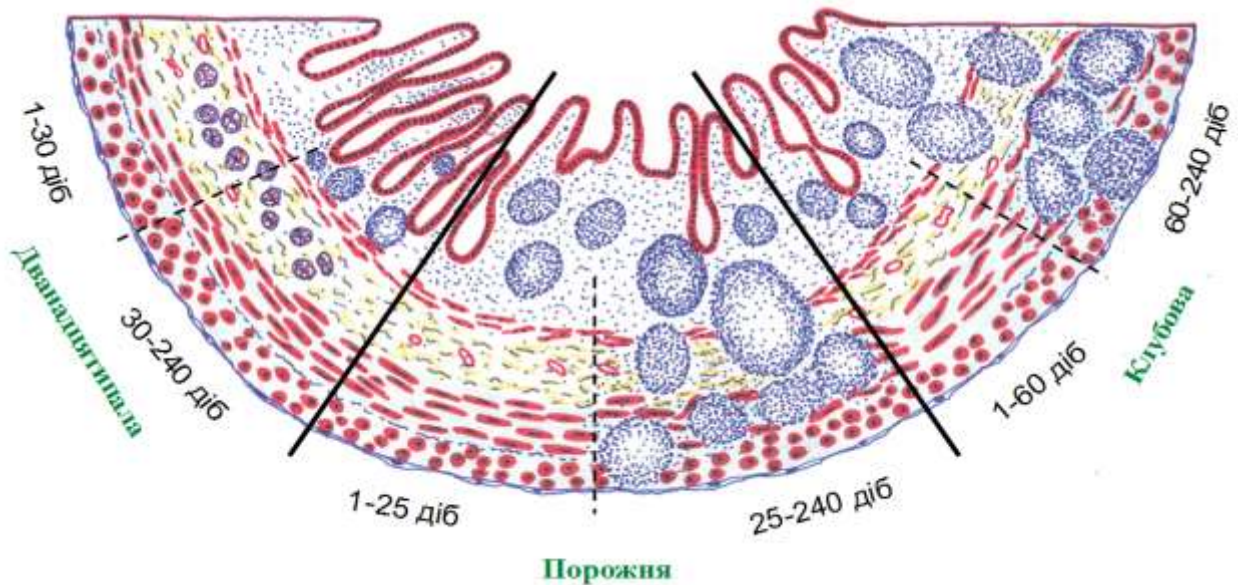

Рис. 1. Схема локалізації імунних утворів тонкої кишки мускусної качки.

Висновок: 1. Морфогенез лімфоїдних структур тонкої кишки мускусних качок протягом раннього постнатального онтогенезу (від 1- до 240-добового віку) відбувається поетапно від стадії концентрації лімфоїдних клітин у власній пластинці слизової оболонки до формування лімфоїдних бляшок (агрегованих лімфатичних вузликів) з тотальним характером локалізації від епітелію слизової до серозної оболонки.

2. Ознаки структурно-функціональної диференціації та спеціалізації лімфоїдних утворень в межах тонкої кишки мускусних качок відрізняється значним ступенем варіабельності. Відсутність на всіх етапах розвитку впорядкованих лімфоїдних утворів у стінці дванадцятипалої кишки, супроводжується інтенсивним формуванням високодиференційованих лімфоїдних бляшок в стінці порожньої та клубової кишок у кількості більше ніж 90% від загального вмісту лімфоїдної тканини.

3. Комплекс морфологічних ознак імунокомпетентності в слизовій оболонці тонкої кишки мускусних качок протягом постнатального онтогенезу формується повільно та поступово протягом перших місяців життя з появою чітких структурних маркерів функції антитілоутворення в лімфоїдних утворах дванадцятипалої кишки у 90- добових каченят, порожньої та клубової – 60-добових.

References

1. Kalinovskaya, I. G. (2005). Growth and development of Peyer's plaque of the ileum of chickens in the postnatal period of ontogeny. News of Dnipropetrovsk State Agrarian University, 2, 229–232 (in Ukrainian).

2. Kato, H., Fujihashi, K., Kato, R., Dohi, T., Fujihashi, K., Hagiwara, Y., Kataoka, K., Kobayashi, R., & McGhee, J. R. (2003). Lack of oral tolerance in aging is due to

sequential loss of Peyer's patch cell interactions. *International Immunology*, 15(2), 145–158.

3. Kolomiets, I. A. (2010). Structural and functional features of lymphoid tissue of Peyer's intestinal plaques in chickens. *Problems of Zoo Engineering and Veterinary Medicine*, 1(2), 35–38 (in Ukrainian).

4. Korableva, T. R. (2011). Limfoidnye obrazovaniya kishechnika mlekopitayushchih. *Naukovi Praci Pivdenного Filialu Nacional'ного Universitetu Bioresursiv i Prirodokoristuvannya Ukrainy «Krimskij Agrotekhnologichnij Universitet»*, 133 (in Ukrainian).

5. Kitagawa, H., Hiratsuka, Y., Imagawa, T., & Uehara, M. (1998). Distribution of lymphoid tissue in the caecal mucosa of chickens. *Journal of Anatomy*, 192(2), 293–298.

6. Mazurkevych, T. A. (2014). Morfohenez pliamky Peiera klubovoi kyshky kachok Blahovarskoho krosu vikom 25–120 dib [Morphogenesis of the Peyer's patch of duck ileum at Blahovarsky cross aged from 25 to 120 days]. *Scientific Messenger of LNU of Veterinary Medicine and Biotechnologies. Series: Veterinary Sciences*, 16, 2(59), 212–218 (in Ukrainian).

7. Sapyn, M. R., & Etyhnen, L. E. (1996). *Ymmunnaia systema cheloveka* [The human immune system]. Moscow, Medysyna (in Russian).

8. Stoyanovsky, V. G. (2011). Probiotics and the immune system of the gastrointestinal tract of the bird. *Modern Poultry Farming*, 4, 21–25 (in Ukrainian).

The authors of the XIII International Scientific and Practical Conference «Development of modern science: theory, methodology, practice» were representatives of the following educational institutions:

Uman National University of Horticulture; Central Ukrainian National Technical University; Kharkiv National Agrarian University named after V.V. Dokuchayev; Kyiv National University of Culture and Arts; Chuiko Institute of Surface Chemistry; National museum of Natural History ; Chernivtsi National University; Municipal Gymnasium №5, Chernivtsi; Federal University of Western Pará; M. Kh. Dulati Taraz State University; Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies Lviv; Lviv University of Business and Law; Catholic University of Lublin; Vasyl' Stus Donetsk National University; National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine; Kyiv National University of Trade and Economics; Odesa Mechnikov National University; Lviv National Academy of Arts; Dobrov Research Institute on Scientific and Technological Potential and Science; Oles Honchar Dnipro National University; National Aviation University; National University of Water and Environmental Engineering; Yaroslav Mudryi National Law University; National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute"; Dnipropetrovsk State Medical University; Belarusian State Medical University; Bukovinian State Medical University; Ukrainian Military Medical Academy; National University of Pharmacy; Bogomolets National Medical University; Kyiv Medical University; Mariupol State University; I.Horbachevsky Ternopil National Medical University; National Pedagogical University named after Abai; Drohobych State Pedagogical University; Southern Ukrainian National Pedagogical University K. D. Ushinsky; Pavlodar government teachers' training institute; Chernivtsi National University; H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; Uzhhorod National University; Ternopil State Medical University; Secondary school №1 of Kegeyli region; Rivne State Humanitarian University; National Pedagogical Dragomanov University; Taras Shevchenko National University of Kyiv; Turan Astana University; Lesya Ukrainka Volyn National University; Lviv State University of Internal Affairs; Izmail State Humanitarian University; Zaporizhzhya National University; Lviv Polytechnic National University; Poltava State Agrarian Academy; Poltava National Technical University; State Research Institute for Laboratory Diagnostics and Veterinary Sanitary Examination; Dniprovsky State Agrarian and Economic University.

DEVELOPMENT OF MODERN SCIENCE: THEORY, METHODOLOGY, PRACTICE

Scientific publications

Materials of the XIII – the International Science Conference « Development of modern science: theory, methodology, practice », Madrid, Spain. 221 p.
(March 18 – 19, 2021)

UDC 01.1

ISBN – 978-1-63732-134-8

DOI – 10.46299/ISG.2021.I.XIII

Text Copyright © 2021 by the International Science Group(isg-konf.com).

Illustrations © 2021 by the International Science Group.

Cover design: International Science Group(isg-konf.com)©

Cover art: International Science Group(isg-konf.com)©

All rights reserved. Printed in the United States of America.

No part of this publication may be reproduced, distributed, or transmitted, in any form or by any means, or stored in a data base or retrieval system, without the prior written permission of the publisher.

The content and reliability of the articles are the responsibility of the authors. When using and borrowing materials reference to the publication is required. Collection of scientific articles published is the scientific and practical publication, which contains scientific articles of students, graduate students, Candidates and Doctors of Sciences, research workers and practitioners from Europe, Ukraine, Russia and from neighboring countries and beyond. The articles contain the study, reflecting the processes and changes in the structure of modern science. The collection of scientific articles is for students, postgraduate students, doctoral candidates, teachers, researchers, practitioners and people interested in the trends of modern science development.

The recommended citation for this publication is: Liubych V., Oliinyk O.

Culinary quality and output of flattened cereals from emmer wheat after the radiation with high-frequency field // Development of modern science: theory, methodology, practice. Abstracts of XIII International Scientific and Practical Conference. Madrid, Spain 2021. Pp. 10-13.

URL: <https://isg-konf.com>.